Ebû Bekr el-Katî'î'nin Hadis İlmine Katkıları

Furkan GAN

sonçağ akademi

EBÛ BEKR EL-KATÎ‘Î’NİN

HADİS İLMİNE KATKILARI

Editör

Ahmet HARMAN

Furkan GAN

sonçağ akademi

Kitabın Adı : EBÛ BEKR EL-KATÎÎ'NİN HADİS İLMİNE KATKILARI
Editör : Ahmet HARMAN
Yazar : Furkan GAN

1. Baskı : Ekim 2022 ANKARA

Yayın Yönetmeni : Sinem ZORLU
ISBN : 978-625-8227-69-7
Yayın No : 1773

© Furkan GAN

Tüm hakları yazarına aittir. Yazarın izni alınmadan kitabın tümünün veya bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, çoğaltılması yapılamaz. Yalnızca kaynak gösterilerek kullanılabilir.

SONÇAĞ AKADEMİ
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/49 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67 - GSM / (533) 093 78 64
www.soncagyayincilik.com.tr
soncagyayincilik@gmail.com
Yayıncı Sertifika Numarası: 47865

BASKI VE CİLT MERKEZİ

UZUN DİJİTAL MATBAA, SONÇAĞ YAYINCILIK MATBAACILIK TESCİLLİ MARKASIDIR.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No.: 48/48 İskitler 06070 ANKARA
T / (312) 341 36 67
www.uzundijital.com
uzun@uzundijital.com

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR……...4

KONU, KAYNAKLAR VE METOT……7

I. KONU……..……8

II. KAYNAKLAR……....9

III. METOT……..……...11

GİRİŞ……..……...13

EBÛ BEKR EL-KATÎ'Î'NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMÎ ORTAM…….....13

I. SİYASİ DURUM……..……14

II. HADİS İLMİNİN GENEL DURUMU……..…29

BİRİNCİ BÖLÜM……...….43

EBÛ BEKR EL-KATÎ'Î'NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ…….....43

I. HAYATI……...…44

A. İsmi ve Künyesi……44
B. Nesebi……47
C. Doğumu ve Ailesi……51
D. Vefatı……53
E. Kişiliği ve Ahlâkî Özellikleri……53

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ…….....56

A. İlk Tahsili……56
B. Ders Ortamı……60
C. Kelâmî Meselelere Dair Görüşü……62
D. Eserleri……64

İKİNCİ BÖLÜM……...……77

EBÛ BEKR EL-KATÎ'Î'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ…….....77

I. HADİS ÖĞRENDİĞİ HOCALARI…….....78

A. Abdullah b. Ahmed……79
B. Bişr b. Musa……80

C. Ebû Müslim el-Keccî……83
D. Ebü'l-Abbâs el-Küdeymî……86
E. Ebû Halîfe el-Cümahî……89
F. İbrahim el-Harbî……92
G. Ebû Bekr el-Firyâbî……96
H. Ebü'l-Fazl el-Katî'î……99
İ. Diğer Hocaları……100
II. KENDİSİNDEN HADİS RİVAYET EDEN TALEBELERİ……102
A. İbnü'l-Müzhib……103
B. Ebû Bekr el-Berkânî……106
C. Halef el-Vâsıtî……109
D. Hibetullah b. Selâme……111
E. İbn Bükeyr……112
F. Diğer Talebeleri……113
III. GÜVENİLİRLİĞİ……117
A. Katî'î'yi Ta'dîl Edenler……117
B. Katî'î'yi Cerh Edenler……121
IV. AHMED B. HANBEL'İN *MÜSNED*'İNE ZİYÂDELERİ……..138
V. RİVAYET ETTİĞİ HADİSLERİNİN NİTELİĞİ VE SAYISI..158
VI. RİVAYET USÛLÜ……158
SONUÇ……161
TABLO LİSTESİ……165
KAYNAKÇA……...166

KISALTMALAR

b.	İbn
bkz.	Bakınız
bs.	Baskı
d.	Doğum Tarihi
ed.	Editör
h.	Hicrî
Hz.	Hazreti
m.	Miladî
nşr.	Neşreden
SBE:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy.	Sayı
ts.	Tarihsiz
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	Tahkik Eden
trc.	Tercüme Eden
v.	Vefat Tarihi
v.b.	Ve Benzeri
v.d.	Ve Diğerleri

ÖNSÖZ

Hadis ilminde önemli bir konuma sahip olan râvi/ricâl bilgisi geçmişten bugüne araştırmalara konu olmaya devam etmektedir. Bu çalışmada da hicrî IV. asır râvilerinden Ebû Bekr el-Katî‘î ele alınmıştır. Katî‘î’nin, *el-Müsned*’in tamamını Abdullah b. Ahmed’den dinleyen tek râvi olması önemini artırmaktadır. Bunun yanı sıra onun hakkında ileri sürülen görüşler, övgü ve yergiler müstakil bir çalışmaya konu edinilmesini gerekli kılmaktadır.

Çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında ilgili dönemin siyasi durumu ve hadis ilminin genel vaziyeti ana hatlarıyla ele alınmıştır. İlk bölümde Katî‘î’nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. Son bölümde ise hocaları ve talebeleri zikredilmiş; ardından hakkındaki cerh-ta‘dîl ifadeleri, *el-Müsned*’e ziyâdeleri ve rivayet usulü incelenmiştir.

Bu çalışma, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Hadis Bilim Dalı bünyesinde Doç. Dr. Ataullah Şahyar danışmanlığında tamamlanmış “Ebû Bekr el-Katî‘î ve Hadis İlmindeki Yeri” başlıklı yüksek lisans tezimizin gözden geçirilerek basılmış halidir. Çalışma süresince ilgi ve alakasını esirgemeyen, yol gösteren kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Ataullah Şahyar’a; çalışmanın başından sonuna kadar desteğini hiç esirgemeyen, her daim yol gösteren değerli ağabeyim Arş. Gör. Ali Sever’e en kalbî duygularımla teşekkür ediyorum. Öğrenim hayatım boyunca desteklerini hiç esirgemeyen ve sürekli teşvik

eden anneme, babama ve kardeşime teşekkür ediyorum. Son olarak bu çalışmanın başından sonuna kadar destek olan, ilgisini hiç eksik etmeyen ve duasını hep hissettiğim sevgili eşim ve kızıma minnettar olduğumu belirtmek istiyorum.*

Furkan Gan

Mersin-2022

* Bu çalışma 23/06/2021 tarihinde sunduğumuz yüksek lisans tezinin gözden geçirilerek basılmış halidir. Bkz. Furkan GAN, Ebû Bekr el-Katîî ve Hadis İlmindeki Yeri, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2021.

KONU, KAYNAKLAR ve METOT

I. KONU

Hicrî üçüncü ve dördüncü asırlar hadis ilmi açısından önemli gelişmeleri barındırması ve bu ilmin gelişim seyrine yön vermesi sebebiyle dikkat çekici dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemlerde Abbâsî hâkimiyetinin devam etmesi ve hilâfet merkezinin Bağdat olması, buranın ayrı bir önem kazanması anlamına gelmektedir. Abbâsî devletinde üçüncü asırdan itibaren zuhur eden yönetimdeki otorite boşluğu ve yönetimin dördüncü asırda karşılaştığı olumsuz durumlar Abbâsîler'i daha da zora sokmuştur. Ebû Bekr el-Katî'î'nin (d. 274/888 - v. 368/979) yaşadığı zaman aralığında Abbâsî devleti yaklaşık on halifenin yönetimi altına girmiş ve çalkantılı süreçler geçirmiştir. Bunun gibi daha pek çok siyasi değişikliklerle karşı karşıya kalan ve ekonomik yönden de zorluklar yaşayan Abbâsî devleti ve merkezi Bağdat, bütün bu olumsuzluklara rağmen ilmî açıdan gelişimine devam etmiştir. O dönemde yaşayan muhaddisler açısından Bağdat önemli bir konuma sahiptir.

Çalışmamıza konu edindiğimiz Ebû Bekr el-Katî'î hicrî üçüncü asrın son çeyreğinden dördüncü asrın son çeyreğine kadar Bağdat'ta yaşamıştır. Muhaddis olarak tanınmasının yanı sıra zâhid olan Katî'î, ilmî değer itibarıyla yaşadığı yerin en üst mertebesini ifade eden "Müsnidü'l-Irâk" unvanıyla meşhur olmuştur. Hocası Abdullah b. Ahmed'den (v. 290/903), babasının (v. 241/855) *Müsned*'ini tam olarak rivayet eden tek râvi konumunda olması Katî'î'nin önemini daha da artırmaktadır. Bunun yanı sıra

Katî‘î’nin, hocası Abdullah’ın haricinde *Müsned*’e bazı ziyâdelerde bulunduğu iddiası da onun hakkında daha detaylı bir araştırma yapılmasının gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

Katî‘î münekkit muhaddisler tarafından güvenilir bir râvi kabul edilmiş, kendisi hakkında müsnidü’l-vakt, sadûk, sika, hâfız sâhibü’s-sünne, müfîd, me’mûn gibi sıfatlar kullanılmıştır. Bunun yanı sıra Katî‘î’ye yöneltilen cerh ifadeleri de bulunmaktadır. Onun cerhe uğramasına sebep olan *Müsned*’in tamamını yaşı küçük iken dinlemesi, sel felaketi dolayısıyla kitaplarını kaybetmesi ve bu kitaplardaki rivayetleri uygun olmayan yöntemlerle istinsah etmesi, ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğraması gibi durumlar bulunmaktadır.

II. KAYNAKLAR

Ebû Bekr el-Katî‘î’nin hayatına ve hadis ilmindeki yerine dair Türkçe, Arapça veya İngilizce herhangi bir çalışma tespit edilememiştir. TDV İslam Ansiklopedisi’nde de Katî‘î maddesi yer almamaktadır.[1] Bazı çalışmalarda alt bölüm başlığı altında kısaca hayatına değinilen Katî‘î hakkında, müstakil olarak sadece ziyâdelerini konu edinen Dahîl b. Sâlih el-Luheydân’ın *Ziyâdâtü’l-Katî‘î*

[1] İslami ilimler dalında günümüzün prestijli çalışmalarından biri olarak gördüğümüz TDV İslam Ansiklopedisi’nde “Katî‘î” maddesine yer verilmemiş olması bir eksiklik olarak görülebilir. Dolayısıyla TDV İslam Ansiklopedisi’ne “Katî‘î” maddesinin eklenmesi hususunda teklifte bulunduğumuzu, önerilen teklif hakkında geri dönüş yapıldığını ve teklifin değerlendirilmeye alındığını bildirmek isteriz.

‘alâ Müsnedi’l-İmâm Ahmed bi-rivayeti’bnihî Abdullah dirâseten ve tahrîcen (el-Medînetü’l-Münevvera: el-Câmi‘atü’l-İslâmiyye, 1384/1964) adıyla bir çalışması bulunmaktadır. Ülkemizde de Katî‘î’nin ziyâdelerine değinen çalışmalar bulunmaktadır. Bunlardan Arif Alkan’ın *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned* adlı doktora (Ankara Üniversitesi, SBE, 1997) ve Bahadır Opus’un *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yönelik Tenkitlerin Değerlendirmesi* (Erzincan Üniversitesi, SBE, 2016) adlı yüksek lisans çalışmaları zikredilebilir.

Çalışma boyunca pek çok kaynaktan istifade edilecektir. Çalışma sırasında mümkün olduğu kadar ilk kaynağa ulaşılmaya çalışılacaktır. Katî‘î’nin yaşadığı döneme dair tarihi sürecin ve hayatını geçirdiği bölgenin araştırılması esnasında Taberî’nin (v. 310/923) *Târîhu’l-ümem ve’l-mülûk*, İbnü’l-Cevzî’nin (v. 597/1201) *el-Muntazam,* Yâkût el-Hamevî’nin (v. 626/1229) *Mu‘cemü’l-büldân*, İbnü’l-Esîr’in (v. 630/1233) *el-Kâmil fi’t-Târîh*, İbn Kesîr’in (v. 774/1373) *el-Bidâye ve’n-nihâye*, Süyûtî’nin (v. 911/1505) *Târîhu’l-Hulefâ* adlı eserlerinden istifâde edilecektir.

Katî‘î’nin, hicrî üçüncü ve dördüncü asırlarda yaşamış olması sebebiyle hayatına dair araştırmalarda esas kaynak, Hatîb el-Bağdâdî’nin (v. 463/1071) *Târîhu Bağdâd*’ı olacaktır. Katî‘î’ye dair en geniş bilgiyi sunan eser ise Zehebî’nin (v. 748/1348) *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾu a‘lâmi’n-nübelâ*’sıdır. Bu iki kaynak haricinde ricâl/râvi çalışmalarında sıklıkla kullanılan eserlere de müracaat

edilecektir. Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (v. 430/1038) *Hilyetü'l-evliyâ*, İbn Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (v. 458/1066) *Tabakâtü'l-Hanâbile*, Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl*, Zehebî'nin *Mîzânü'l-i'tidâl*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) *Lisânü'l-Mîzân*, *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserleri başvurulacak kaynaklar arasındadır.

III. METOT

Çalışmanın boyunca belli bir metot takip edilmeye çalışılacaktır. Öncelikle bu süreçte ortaya çıkan salgın sebebiyle eserlerin temini noktasında bizzat kütüphanelere gitme imkânı ortadan kalkmıştır. Dolayısıyla kaynakların çoğunun PDF versiyonu kullanılacaktır. Bu noktada ayrıca el-Mektebetü'ş-Şâmile, Cevâmiu'l-kelim gibi bilgisayar programlarından faydalanılacaktır.

Araştırmaya konu olan râvi daha çok nisbesiyle meşhur olduğu için çalışma boyunca tam adı yerine sadece nisbesinin verilmesiyle yetinilecektir. Nisbesinin yazımında da TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki kullanım esas alınacaktır. Buna göre el-Katî'î yerine ters tırnak işareti olmaksızın el-Katî'î kullanımı tercih edilecektir. Ayrıca şahıs ve kitap adlarındaki ma'rife (*el-*) takısı telaffuzu kolaylaştırmak amacıyla sadece ilk geçtiği yerde kullanılacaktır. Bunun yanı sıra diğer şahıs isimlerinde ve vefat tarihlerinde aynı şekilde TDV İslam Ansiklopedisi'ndeki kullanımlar esas alınacaktır.

Çalışma boyunca dipnotlarda İSNAD Atıf Sistemi (2. Edisyon) kullanılacaktır. Buna göre dipnotlarda örneğin; 8/60 şeklindeki bir kullanımda taksim işaretinden önceki sayı cilt numarasını, sonraki ise sayfa numarasını ifade etmektedir. Bu sistemin kullanımı esnasında ZOTERO programından aktif bir şekilde yararlanılacaktır.

GİRİŞ

EBÛ BEKR EL-KATÎ‘Î’NİN YAŞADIĞI DÖNEM VE İLMÎ ORTAM

I. SİYASİ DURUM

Hicrî üçüncü asrın sonlarında (d. 274/887-888) Bağdat'ta dünyaya gelen ve hicrî dördüncü asrın üçüncü çeyreğine kadar (v. 368/978-979) yaşam süren Ebû Bekr el-Katî'î'nin hayatına dair bilgi vermeden önce, onun doğup büyüdüğü ve yetiştiği çevre olan Bağdat'ı ve oranın genel durumunu bilmenin, Katî'î'nin hayatı hakkındaki bilgilerin daha doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlayacağı kanaatindeyiz. Zira hiçbir birey, içinde yaşadığı toplum ve çevreden, coğrafi, kültürel ve sosyal ortamdan bağımsız düşünülemez. Bu durum, ulema odaklı bakıldığında daha bâriz bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilim ve onun temsilcileri olan ulema, dönemin siyasi, ekonomik ve kültürel durumlarının etkisi veya baskısı altında kalmıştır.

Ebû Bekr el-Katî'î, doğumundan vefatına, Ebü'l-Abbâs el-Mu'temid-Alellâh (256-279/870-892) döneminden Ebû Bekr Abdülkerîm Tâi'-Lillâh (363-381/974-991) devrine kadar Abbâsî halîfelerinden onunun iktidarına şâhitlik etmiştir. Katî'î'nin yaşadığı dönem, Abbâsî devletinin zayıfladığı bir dönemdir. Bu dönemde Saffâr, Zenc, Karmatî ve Büveyhî isyanı gibi isyanlar baş göstermiş, devletin otoritesi zayıflamış ve halifelerin siyasi ve iktidar güçleri azalmıştır. Devletin idaresine emîrü'l-ümerâlar ve Şiî Büveyhîler hâkim olmuştur.[2] Abbâsî devletinde merkezî otoritenin

[2] Mehmet Bahaüddin Varol, "Abbâsîler", *İslam Tarihi II*, ed. Ahmet Önkal (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018), 72-75.

zayıfladığı bu dönemlerde İhşîdîler 935-969 yılları arasında Mısır, Suriye ve Filistin'de hâkimiyet kurmuşlardır.[3] 909 yılında İfrîkiye'de kurulan Fâtımîler, 969'da Mısır'ı da ele geçirmişler ve kendilerine ait bağımsız bir halifelik ilan etmişlerdir.[4] Katî'î'nin yaşadığı dönemde hilâfet makamında olan Abbâsî halîfeleri ve iktidarda bulundukları zaman aralıkları kronolojik olarak tablo halinde verilmiştir.[5]

Tablo 1: Katî'î'nin Hayatı Süresince Yönetime Gelen Abbâsî Halîfeleri

SIRA	HALÎFENİN ADI	HİLÂFET SÜRESİ
1	Ebü'l-Abbâs **el-Mu'temid-Alellâh** Ahmed b. Ca'fer el-Mütevekkil-Alellâh	**23 Yıl (256-279/870-892)**
2	Ebü'l-Abbâs **el-Mu'tazıd-Billâh** Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh Talha (Muhammed) b. Ca'fer	**10 Yıl (279-289/892-902)**
3	Ebû Muhammed **el-Müktefî-Billâh** Alî b. el-Mu'tazıd-Billâh Ahmed b. el-Muvaffak-Billâh	**6 Yıl (289-295/902-908)**
4	Ebü'l-Fazl **el-Muktedir-Billâh** Ca'fer b. Ahmed el-Mu'tazıd-Billâh	**25 Yıl (295-320/908-932)**

[3] Ahmet Ağırakça, "İhşîdîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/551-553.

[4] Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/228-230.

[5] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/37.

5	Ebû Mansûr Muhammed **el-Kâhir-Billâh** b. Ahmed el-Mu‘tazıd-Billâh b. Talha el-Muvaffak-Billâh	**2 Yıl (317, 320-322/929, 932-934)**
6	Ebü’l-Abbâs Ahmed (Muhammed) **er-Râzî-Billâh** b. Ca‘fer el-Muktedir-Billâh	**7 Yıl (322-329/934-940)**
7	Ebû İshâk İbrahim **el-Müttakî-Lillâh** b. Ca‘fer el-Muktedir-Billâh	**4 Yıl (329-333/940-944)**
8	Ebü’l-Kâsım Abdullah **el-Müstekfî-Billâh** b. Alî el-Müktefî-Billâh b. Ahmed el-Mu‘tazıd-Billâh	**1 Yıl (333-334/944-946)**
9	Ebü’l-Kâsım **el-Mutî‘-Lillâh** el-Fazl b. Ca‘fer el-Muktedir-Billâh	**29 Yıl (334-363/946-974)**
10	Ebû Bekr Abdülkerîm **Tâi‘-Lillâh** b. el-Fazl el-Mutî‘-Lillâh b. Ca‘fer el-Muktedir-Billâh	**18 Yıl (363-381/974-991)**

Yukarıda isimleri zikredilen her bir Abbâsî halifesi döneminde önemli dînî ve siyasi hâdiseler meydana gelmiş, bu olaylar doğrudan yahut dolaylı yoldan dönemin ilmî-kültürel yapısını ve gelişimini olumlu veya olumsuz yönden etkilemiştir. Şüphesiz ki bunda, Bağdat’ın hilâfet merkezi olmasının büyük etkisi olmuştur. Nitekim Abbâsî devletinde meydana gelen her türlü müsbet veya menfi durum, devletin hangi bölgesinde gerçekleşirse gerçekleşsin, devlet merkezi olan Bağdat’ı her yönden meşgul etmiş ve etkilemiştir. Bu sebeple, hilâfet merkezi olan Bağdat’ta mukim

olması hasebiyle Ebû Bekr el-Katî'î'nin yaşadığı dönemi ve bölgeyi daha iyi tanımak, yaşadığı yerde meydana gelen olayları bilmek adına, Katî'î'nin hayatı boyunca yönetime gelen halîfeler dönemini genel olarak ele almanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Ebû Bekr el-Katî'î, on birinci Abbâsî halifesi Mu'temid-Alellâh'ın (256-279/870-892) hilâfetinin sonlarına doğru dünyaya gelmiştir. Mu'temid-Alellâh'ın halîfe olmasının ardından devlet idaresi belli bir süre, Türk nüfuzunun hâkimiyeti altına girmiştir. Türkler'in elinde bulunan bu askerî ve siyasi güç zaman içerisinde zayıflamaya başlamıştır. İlk zamanlar iki kesim arasında tarafsız kalan halk bir süre sonra halîfeyi desteklemeye başlamış ve onun yanında Türkler'e karşı cephe almıştır.[6] Bu da Türkler'in Abbâsîler karşısında daha fazla güç kaybetmelerine yol açmıştır.

Abbâsî devletinde, Türk nüfuzunun zayıflamaya başladığının en önemli göstergelerinden biri de 276/890 yılında hilâfet merkezinin Sâmerrâ'dan[7] Bağdat'a taşınmasıdır.[8] Hilâfet merkezi-

---

6 Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsîyye* (Ammân, 2003), 2/48; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 3/263-264.

7 Sâmerrâ, Halîfe Mu'tasım-Billâh tarafından Türkler için kurulan bir şehir idi. Halîfe sıfatıyla Sâmerrâ'da oturan son Abbâsî halifesi de Mu'temid-Alellâh olmuştur.

8 Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV* (İstanbul: Ensar, 2018), 325-326; Ali Aktan, "Mu'temid-Alellâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/387-388.

nin Sâmerrâ'dan Bağdat'a yani Ebû Bekr el-Katî'î'nin doğup büyüdüğü yere taşındığı yıl Katî'î iki yaşlarındaydı.

Mu'temid-Alellâh döneminde Abbâsî devletine karşı birçok isyan hareketi boy göstermiştir. Bu isyanlardan bazıları kısa sürede bastırılmış, bazıları ise uzun müddet devleti meşgul etmiştir. Abbâsî devletini ve Mu'temid-Alellâh'ı en çok uğraştıran bu isyanlardan en önemlileri; Fars'ta ortaya çıkan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr[9] isyanı (253-262/867-876) ile Basra'da ortaya çıkan Ali b. Muhammed ez-Zencî'nin başlattığı Zenc[10] isyanıdır (255-269/869-882).[11]

Mu'temid-Alellâh döneminde Bizans ile diplomatik ilişkiler alt düzeyde yürümüştür. Bunun sonucunda iki devlet arasında zaman zaman savaşlar cereyan etmiştir. Özellikle Mu'temid devrinin sonlarına doğru Abbâsî emirlerinden Yâzmân'ın Bizans üzerine düzenlediği seferler Abbâsîler'in son vurucu taarruzları olmuş-

---

9 İsyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/266-267.

10 İsyan hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/267-270.

11 İzzüddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrût, 1406/1986), 6/7-8; Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/264; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 328-337; Aktan, "Mu'temid-Alellâh", 31: 388.

tur. Yâzmân'ın vefatının ardından bu sefer de Bizans İmparatorluğu Abbâsîler üzerine taarruzda bulunmaya başlamıştır.[12]

Mu'temid-Alellâh devlet işleriyle fazla ilgilenmemiş, halkın sorunlarını dikkate almamış, sürekli oyun ve eğlenceyle vakit geçirmiştir. Bundan ötürü bürokratik meseleler, isyanlar vb. durumların çözüme kavuşturulmasında Mu'temid'den ziyâde kardeşi Muvaffak rol oynamış; resmiyette devletin yöneticisi Mu'temid görünürken, aslında devleti fiilî olarak Muvaffak idare etmiştir.[13]

Mu'tazıd-Billâh (279-289/892-902) halifelik makamına geçtikten sonra ilk önce askerî alanda düzenlemeye gitmiştir.[14] Özellikle ordu içinde görev yapan Türkler'in etkinliğini azaltmaya çalışmış, böylece Mu'temid döneminde zayıflayan Türk nüfuzu Mu'tazıd devrinde etkinliğini büyük ölçüde kaybetmiştir.[15]

---

[12] Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Beyrût: Dâru's-Süveydân, ts), 9/614, 666; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/55; Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts), 424; Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/270; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 337-340; Aktan, "Mu'temid-Alellâh", 31: 388.

[13] Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsîyye*, 2/31-32; Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/264, 272; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 340-341.

[14] Yeni ordu sistemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/275-276.

[15] Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 342; Ali Aktan, "Mu'tazıd-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/384.

Mu‘tazıd döneminde diğer devletlerden, Abbâsî şehirlerinde, kendi adamlarını devletin değişik kademelerine yerleştirmek için görev talep eden hükümdarlar olmuştur. Talepleri yerine getirilen bazı hükümdarlar, bunlarla yetinmeyerek Abbâsî devletinin topraklarını ele geçirme planları kurmuşlardır. Bunun üzerine Halîfe Mu‘tazıd istenilen yerleri onlara vermek zorunda kalmıştır.[16] İzlenilen bu siyasetin, dönemin şartlarının zorlamasıyla olduğu ifade edilebilir.

Mu‘tazıd, hilâfetinin son dönemlerinde Karmatî isyanıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. İdare merkezi Kûfe olan Karmatî hareketi on yıl (277-288/890-901) sonra bastırılabilmiştir. Bunun ardından 286/899 yılında Bahreyn merkezli II. Karmatî hareketi daha baş göstermiştir. Bu hareket ise başarıya ulaşmış ve Bahreyn tamamen Karmatîler’in eline geçmiştir.[17]

Mu‘tazıd, Mu‘temid’e göre devlet idaresinde daha başarılı bir halife olmuştur. Mu‘tezile mezhebine sempati duymakla birlikte Ehl-i beyt mensuplarına da hoşgörülü davranmıştır. Ayrıca

---

16 Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 344-347.

17 İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/69-71; Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü’l-Abbâsîyye*, 2/50-54; Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/286-288; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 347-356; Sabri Hizmetli, “Karmatîler”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24: 24/510-514.

Mu‘tazıd, Abbâsî devletini yeniden kuran bir halîfe olarak görülmüş ve II. Seffâh olarak isimlendirilmiştir.[18]

Mu‘tazıd’dan sonra halîfe olan Müktefî-Billâh (289-295/902-908), babasının hilâfeti zamanında valilik görevinde bulunmuş, halife olduktan sonra ilk iş olarak, babasının inşa ettirdiği yer altı zindanlarını ortadan kaldırmıştır.[19] Bu dönemde Karmatîler etkinliklerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Halîfe Müktefî, Karmatîler’le mücadeleden vazgeçmemiş, liderlerinin öldürülmesinden sonra Karmatî hareketi büyük ölçüde kontrol altına alınmıştır.[20] Ayrıca Müktefî-Billâh Mısır üzerine sefer düzenleyerek orada hüküm süren Tolunoğulları devletini de ortadan kaldırmıştır.[21] Halîfe Müktefî, komşu devlet Bizans ile de mücadeleyi

---

[18] Süyûtî, *Târîhu’l-Hulefâ*, 427-428; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 356-357; Aktan, “Mu’tazıd-Billâh”, 384; Mu'tazıd hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Saim Yılmaz, *Abbâsîlerde Mu’tazıd ve Müktefî Dönemi* (Doktora, Marmara, 2004).

[19] Taberî, *Târîh*, 10/88; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/101; Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, 437; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), “Abbâsîler”, 3/3/289; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 357-358; Abdülkerim Özaydın, “Müktefî-Billâh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/535.

[20] Taberî, *Târîh*, 10/99-100; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/104-105; Süyûtî, *Târîhu’l-hulefâ*, 438; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), “Abbâsîler”, 3/3/290-291; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 359-362; Özaydın, “Müktefî-Billâh”, 31/535.

[21] İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/110-111; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), “Abbâsîler”, 3/3/291-292; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 362-363; Özaydın, “Müktefî-Billâh”, 31/535-536.

sürdürmüştür.[22] Müktefî zamanında mimariye oldukça önem verilmiş, ayrıca komşu devletlerle diplomatik ilişkiler kurulmuştur.[23]

Mu'tazıd'ın oğlu ve bir önceki halîfe Müktefî'nin kardeşi olan Muktedir-Billâh (295-320/908-932), hilâfete ilk geçtiği zaman, yaşı çok küçük olduğu için bunu fırsat bilip hilâfeti ele geçirmeye çalışanlar olmuştur. Etrafında birçok destekçisi bulunan Muktedir, yaşanan kargaşalara rağmen görevine kaldığı yerden devam etmiştir. Ancak bu kargaşalar sırasında Bağdat çapulcular tarafından yağmalanmıştır.[24]

Muktedir-Billâh'ın hilâfeti döneminde bazı devletler Abbâsî hâkimiyetinde bulunan topraklara saldırmıştır.[25] Ayrıca bu dönemde Hallâc-ı Mansûr ilahlık iddiasında bulunduğu gerekçesiyle tutuklanarak idam edilmiştir.[26]

---

[22] Taberî, *Târîh*, 10/117; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/109; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 438; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/293; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 364-365; Özaydın, "Müktefî-Billâh", 31/536.

[23] Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 437; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 365; Özaydın, "Müktefî-Billâh", 536; Müktefî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yılmaz, *Abbâsîlerde Mu'tazıd ve Müktefî Dönemi*.

[24] Taberî, *Târîh*, 10/139-141; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 441-442; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/295-296; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 366-367; Abdülkerim Özaydın, "Muktedir-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/144.

[25] Taberî, *Târîh*, 10/143-145; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 368.

[26] Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 443, 445; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/302; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 368; Süleyman Uludağ, "Hallâc-ı

Muktedir döneminde Mısır ve Suriye toprakları, Abbâsîler'le Fâtımîler'i karşı karşıya getirmiştir. İki devlet arasındaki savaş sonucunda bu topraklar Abbâsîler'in hâkimiyeti altına girmiştir.[27] Karmatîler'in faaliyetleri ve isyanları bu dönem de devam etmiş ve hac yolları zamanla onların eline geçmiştir.[28] Karmâtîler ayrıca 317/929 yılında Mekke'ye ve Kâbe'ye saldırı düzenlemişler, Hacerü'l-Esved'i yerinden söküp götürmüşlerdir.[29] Ayrıca bu dönem de Bizans ile mücadele de devam etmiştir.[30]

Muktedir, Abbâsî devletinde en uzun süre (25 yıl) hilâfette kalan halîfelerden biri olmuş, buna rağmen yönetimde fazla etkili olamamıştır. Bu dönemde meydana gelen en önemli gelişmelerden biri de Fâtımîler ve Hamdânîler'in Abbâsî idaresinden ayrılarak bağımsız birer devlet olduklarını ilan etmeleridir.[31] Muktedir

---

Mansûr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/378.

27 Taberî, *Târîh*, 11/52, 73, 75-77; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/110-111, 147, 149-150, 161; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 443; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/302-304; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 369-370.

28 Taberî, *Târîh*, 11/97-98, 103-107; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/140, 180-182, 185; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/310-311; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 371-373; Özaydın, "Muktedir-Billâh", 31/144.

29 Taberî, *Târîh*, 11/119, 316; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/191-192, 203-204; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 374-375; Özaydın, "Muktedir-Billâh", 31/144.

30 Taberî, *Târîh*, 10/142-143; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/135, 158-159; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 376-377; Özaydın, "Muktedir-Billâh", 31/144.

31 Taberî, *Târîh*, 11/29; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/221-222, 230-233; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 447; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 383; Özaydın, "Muktedir-Billâh", 31/145.

dönemi Abbâsî devleti için bir dönüm noktası olmuştur. Abbâsî devleti bu dönemden sonra güçlü devlet olma imajını kaybetmiştir. Genelde Abbâsî devleti, özelde bu devletin merkezi olan Bağdat, bir çekim merkezi olma özelliğini böylece yitirmiştir.[32]

Muktedir'in öldürülmesinin ardından Kâhir-Billâh (320-322/932-934) halifelik makamına getirilmiştir. Büyük umutlarla halîfe ilan edilen Kâhir-Billâh kendisinden bekleneni yerine getirememiş, daha çok bir önceki halifenin izlerini silmek için çabalamıştır.[33] Kâhir-Billâh'ın halifeliği çok kısa sürmüş ve emri altındaki askerler tarafından halifelikten azledilmiştir.[34]

Kâhir'den sonra halîfe ilan edilen Râzî Billâh (322-329/934-940), hilâfetinin daha ilk yıllarında vezirler ve ordu komutanları arasındaki iç çekişmelerle karşılaşmıştır. Bu siyasi istikrarsızlık devleti zor duruma sokmuştur.[35] Bu durum ekonominin zayıflamasına yol açmış, hatta devlet, çalışanların maaşlarını dahi

---

[32] Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 384-385. Muktedir-Billâh dönemi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsîyye*, 2/57-60; Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/295-312; Özaydın, "Muktedir-Billâh", 144-145.

[33] Taberî, *Târîh*, 11/154-155; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/222-223; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 451; Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/312-313.

[34] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/236-237; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 453-455. Kâhir-Billâh hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yıldız, *Büyük İslâm Tarihi*, 3/312-314; Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsîyye*, 2/60-61; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâhir-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 172-173.

[35] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/247-251.

ödeyemez hale gelmiştir. Bunun sonucunda devletin değişik kademelerinde peşpeşe istifalar gerçekleşmiştir.[36] Devletin içinde bulunduğu bu zor durum sebebiyle halîfe yönetim şeklinin değiştirilmesine karar vermiş ve iktidarın mesuliyetini üzerinden atarak devlet yönetimini emîru'l-ümerâ'ya devretmiştir.[37] Bundan sonraki süreçte yönetimde iki başlılık oluşmaya başlamıştır. Emîru'l-ümerâ'ya tanınan geniş yetkiler bu makama aday olan kişiler arasında mücadeleye neden olmuş ve halifenin ölümüne kadar bu durum devam etmiştir.[38]

Râzî-Billâh'ın vefatından sonra emîru'l-ümerâ tarafından Müttakî-Lillâh (329-333/940-944) halîfe ilan edilmiştir.[39] Müttakî-Lillâh, hilâfetinin daha ilk zamanlarında başta Berîdîler olmak üzere birçok isyanla karşı karşıya gelmiştir. Bu isyanlar sonucunda Bağdat'ta büyük karışıklıklar olmuş ve başkentin emniyetli ve güvenlikli ortamı kaybolmaya, bunun sonucunda Bağdat halkı da şehri terk etmeye başlamıştır.[40]

---

36 Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 399, 401.

37 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/254-255; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 456; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 401.

38 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/276-277; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 457.

39 Taberî, *Târîh*, 11/324; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/277-278; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 459.

40 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/277-281; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 459-460; Ahmet Güner, "Müttakî-Lillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/223-224.

Müttakî-Lillâh'ın ardından Müstekfî-Billâh (333-334/944-946) halîfe ilan edilmiştir.[41] Ancak halifenin yönetimde hiçbir gücü kalmamış ve tüm yetkiler emîrü'l-ümerânın eline geçmiştir.[42] Müstekfî'nin hilâfetinde Müttakî zamanında başlayan halkın şehri terk edişi ekonomik sıkıntıların daha da çoğalmasıyla hızlanmıştır. Aynı zamanda Büveyhîlerin işgal tehdidi de Bağdat üzerindeki menfi etkileri artırmıştır.[43] Büveyhîlerin Bağdat'ı işgali sonucunda emîrü'l-ümerâlık sistemi de sona ermiştir.[44] Büveyhîler'in Bağdat'ı işgal etmesi ile Abbâsîler için yeni bir devir başlamıştı. Nitekim bundan böyle Abbâsî halîfeleri devlet başkanı unvanlarını kaybetmişler ve dinî lider olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir.[45]

Büveyhîler'in Bağdat'a hâkim olması sonucunda Büveyhî Emîri Muizzüddevle tarafından halîfe ilan edilen Mutî'-Lillâh (334-363/946-974) kendisinden önceki halîfeler gibi büyük sorunlarla karşılaşmıştır. Diğer yandan 358/969 yılında Fâtımîler'in Mısır'ı ele geçirmesi sonucu çaresiz kalan ve yayılmalarını önlemek isteyen Abbâsî halifesi, Büveyhîler, Hamdânîler ve Kar-

---

41 Taberî, *Târîh*, 11/349; Süyûtî, *Târîhu'l-hulefâ*, 461.

42 Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 414.

43 Abdülkerim Özaydın, "Müstekfî-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/139.

44 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 6/370-371; Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, 463-464; Ömer Fârûk Fevzî, *el-Hilâfetü'l-Abbâsîyye*, 2/68; Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*, 416.

45 Hakkı Dursun Yıldız (ed.), "Abbâsîler", 3/3/327-328.

matîler'le iş birliği yapmıştır. Bu iş birliği, belli bir süreliğine başarılı olmuş ve Fâtımîler'in daha fazla yayılmasını önlemiştir. Fâtımîler sorununun yanı sıra halîfe, Bizanslılar'la da mücadele etmek zorunda kalmıştır. Ayrıca Şiîler de bu devirde halkın içinde kendilerini dînî birtakım faaliyetlerle göstermeye başlamışlar, bu da Sünnîler'le Şiîler arasında uzun yıllar devam edecek gerilim ve çatışmaların yolunu açmıştır. Mutî'-Lillâh'ın hilâfette olduğu zaman aralığı, Abbâsî devletinin ileri derecede zayıfladığı ve en güçsüz olduğu döneme denk gelmiş ve onun dönemi Abbâsî devletinin güçsüzlüğünün ve çaresizliğinin apaçık ortaya çıktığı bir devir olmuştur.[46]

Tâi'-Lillâh (363-381/974-991) devrinde de bazı sorunlar yaşanmaya devam etmiştir. Bu dönemde Bağdat tekrar Büveyhîler'in hâkimiyeti altına girmiştir. Ayrıca Türkler'le Büveyhîler arasında bazı çatışmalar ortaya çıkmıştır. Abbâsî devletinin, emîrü'l-ümerâlık sistemine geçilmesinden sonra bir türlü toparlanamayan düzeni Tâi'-Lillâh döneminde de bozulmaya devam etmiştir. Bu dönemde Abbâsîler'in etki alanı ve gücü daha çok daralmış ve Büveyhîler'in hâkimiyet alanı genişlemiştir.[47]

---

[46] Ahmet Güner, "Mutî'-Lillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/401.

[47] Adnan Demircan, "Tâi'-Lillâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/447-448.

Görüldüğü üzere Katî‘î’nin yaşadığı zaman aralığında Bağdat siyasi açıdan çok iyi bir durumda değildir. Abbâsî devleti zaman içinde gücünü kaybetmiş ancak bu durum ilmî gelişime engel olmamıştır. Böyle bir ortamda Katî‘î’nin babasının da yönetimle ve devlet adamlarıyla ilişkileri bulunmaktadır. Ancak babası bu ilişkileri fırsat bilerek, oğlunu devletin herhangi bir kademesinde görev almaya teşvik etmemiştir. Aksine Katî‘î’yi ilim öğrenmeye, rıhle yapmaya ve hadis meclislerinde bulunmaya yönlendirmiştir. Öyleki Katî‘î, babasının devlet adamlarıyla yakınlığından istifade ederek dönemin sultanının oğlu için özel olarak düzenlenen hadis meclislerine katılma imkânı bulmuştur. Bu sayede küçüklükten itibaren bu meclislerden ve özel derslerden faydalanma fırsatı yakalamıştır. *Müsned*’in tamamını Abdullah b. Ahmed’den dinlemesinde de babasının siyaset yerine ilme teşvik etmesinin önemli bir payı olduğu söylenebilir.

II. HADİS İLMİNİN GENEL DURUMU

Katî'î'nin yaşadığı dönemin siyasi durumunun bilinmesi kadar ilgili devirde hadis ilminin durumu hakkında da bilgi sahibi olunmasının, konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz. Hadis ilminin genel durumu, çalışmanın hacmini artırmamak için hicrî 3. ve 4. yüzyıl ile sınırlı tutulacaktır.

Abbâsî devletinin idareyi ele alması akabinde, İslam dünyasında Bağdat gibi bir şehir meydana getirilmiş ve devlet merkezi burası olmuştur. Bağdat, Selçuklu devletinin hâkimiyeti ve ardından Moğollar'ın Bağdat'ı tahrip etmelerine kadar, ihtişamını ve merkezî konumunu hiç kaybetmemiştir. İslâmî ilimlere dair eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü önemli bir merkez olan Bağdat, yeni kurulmasına rağmen diğer şehirleri geride bırakmış ve bu önemini uzun yıllar boyunca sürdürmüştür.[48]

İkinci asırda, yavaş yavaş başlayan tasnif faaliyeti, üçüncü yüzyıla gelindiğinde hızlanmıştır. Bu devrin bir diğer adı da Kütüb-i Sitte devridir. Bu dönemde Kütüb-i Sitte başta olmak üzere önemli pek çok hadis eseri yazılmıştır.[49] Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'u's-sahîh*'i ve Müslim'in (v. 261/875) *el-Müsnedü's-sahîh*'i ile İbn Mâce (v. 273/887), Ebû Dâvûd (v.

---

48 Ali Yardım, *Hadîs I* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1984), 129.

49 Ömer Özpınar, "Hadis İlminin Gelişim Dönemi", *Hadis*, ed. Zişan Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 89.

275/889), Tirmizî (v. 279/892) ve Nesâî'nin (v. 303/915) *es-Sünen*'i haricinde Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204/819), Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî (v. 219/834), Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855) *Müsned*'leri ve Abdurrezzak b. Hemmâm (v. 211/826-827), İbn Ebî Şeybe'nin (v. 235/849) *Musannef*'leri de bu dönemde telif edilen önemli hadis kaynakları arasında yer almaktadır. Saydığımız bu isimler haricinde de müsned ve musannef türü eserler yazan âlimler bulunmaktadır.[50] Bunların yanı sıra üçüncü yüzyılda temel hadis kaynaklarının haricinde hadis usulü ve ilimleriyle ilgili eserler de yazılmıştır.[51] Ayrıca bu yüzyıl İslâm düşünce tarihi açısından ehli hadîs, ehli re'y ve Mu'tezile'nin birbirleriyle yoğun fikrî tartışmalar yaşadığı bir dönemdir. Hadis ilminin altın çağı olarak nitelenen bu yüzyıl, aynı zamanda gelişme dönemi olarak da nitelenmektedir. Çünkü üçüncü yüzyılda hadis ehline yöneltilen tenkitlere cevap verilmeye ve hadis usûlü ilminin kuralları yazılı hale getirilmeye başlanmıştır. Yazılı hale getirme çabaları sonucunda hadis ilmiyle alakalı temel eserler oluşmaya başlamış ve ashâb-ı hadîsin görüşleri -hicrî birinci asırdan beri sürege-

[50] Talât Koçyiğit, *Hadîs Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 218; Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 89-90.

[51] İlgili eserler için bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, 91-94.

len, dönemin tartışma konularına dair görüşleri başta olmak üzere bu eserlerde[52] yer almıştır.[53]

Şüphesiz üçüncü yüzyılda hadis ilminin durumundan bahsederken kelâm ilminin etkisinin gözardı edilemeyeceği muhakkaktır. Kelâm ilminin ortaya çıkışında birçok dahilî ve hâricî sebepler etkili olmuştur. İslam ümmeti içindeki sîyasî ihtilaflar ve iç savaşların sonucunda meydana gelen, özellikle inanç/itikad konularındaki fikir ayrılıkları dahilî sebepler arasında sayılabilir. Şehir ve ülkelerin fethi sonucunda karşılaşılan, yabancı inanç ve kültürlere karşı Müslümanların, dinlerini korumaları ve savunmaları da hâricî etkiler arasında gösterilebilir.[54]

Hz. Peygamber'in vefatından sonra meydana gelen olumsuz hadiseler sonucunda dînî-îtikâdî alanda birtakım farklı görüşler ve bu görüşlerin yansıması sonucunda da farklı gruplar/mezhepler ortaya çıkmıştır. Mürci'e, Mu'tezile, Kaderiyye ve Cebriyye gibi adlarla ortaya çıkan îtikâdî mezhepler ve bu mezheplerin ortaya

---

[52] Bu eserlere Ahmed b. Hanbel'in *er-Red 'ale'z-zenâdıka ve'l-Cehmiyye*'si, Buhârî'nin *Halku ef'âli'l-'ibâd'*ı, İbrahim b. İshâk el-Harbî'nin *Risâle fî enne'l-Kur'ân gayru mahlûk*'u, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in *Kitâbü's-sünne*'si örnek gösterilebilir. İlgili diğer eserler için bkz. Yücel, *Hadis Tarihi*, 80-83.

[53] Yücel, *Hadis Tarihi*, 72.

[54] Ömer Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 107.

çıkmasına sebep olan akâidle bağlantılı âmiller kelâm ilminin ortaya çıkmasına neden olmuştur.[55]

İnançla ilgili ilk sistematik tartışmalar, kelâm ilminin teşekkülünde rol oynayan en önemli fikrî hareket olan Mu'tezile zamanında başlamıştır. Bu tartışmalar zamanla ileri boyutlara varmış; bu durum gerek Mu'tezile'ye gerekse bid'at ehline karşı ehl-i sünnet kelâmının doğmasına sebep olmuştur. Haber-i vâhidin bilgi değeri, ef'âlü'l-'ıbâd ve kader, ru'yetullâh, sıfâtullâh ve buradan neşet eden halku'l-Kur'ân meseleleri hicrî üçüncü yüzyılı ciddi bir biçimde etkilemiş; bunun etkisi siyasi, dînî ve kültürel alanlarda derinden hissedilmiştir. Bu meselelerden, özellikle halku'l-Kur'ân ve ru'yetullâh ehl-i hadîs ile Mu'tezile arasında meydana gelen en önemli ve şiddetli iki meseledir. Nitekim halku'l-Kur'ân konusunda ehl-i hadîs ile Mu'tezile arasında yaşanan tartışmalar fikrî düzeyden çıkmış, devleti ve yönetimi etkileyen siyasi bir baskı unsuruna dönüşmüştür. Mu'tezile'nin, İslâm îtikâdını aklî ve felsefî olarak açıklamaya teşebbüs etmesi birçok problemi beraberinde getirmiş ve ehl-i sünnet ile aralarında ciddi tartışmalara neden olmuştur. Hadisçiler, bahsi geçen meseleler hakkında Mu'tezile'nin ihdâs ettiği görüşleri benimsemeleri için baskıya uğramış, bu görüşleri kabul etmeyenlere işkence edilmiş ve onlara

---

[55] Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 218.

ölüme kadar varan muameleler uygulanmıştır.[56] Özellikle halku'l-Kur'ân meselesinden dolayı, mihne diye tabir edilen bu zorlu süreçte Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) başta olmak üzere muhaddisler, Mu'tezile ve Cehmiyye'nin fikrî hâkimiyeti altına giren Abbâsî halîfelerinin baskısına uğramıştır. Genel olarak hicrî üçüncü yüzyılın Sünnî ulemâsını, özel olarak da hadisçileri kapsayan bu süreç zamanla, hadîs usulü konusu olan cerh-ta'dîl ilminin kâidelerini etkileyecek şekilde bir değişime mecbur bırakmıştır. Bu gibi sebeplerden dolayı mihne süreci siyasi ve dînî etkilerinin yanı sıra cerh ve ta'dîl ilmini de ciddi bir biçimde etkilemiş, hatta muhaddisler arasında fikir ayrılıklarına sebep olmuştur.[57]

Üçüncü yüzyılda meydana gelen tartışmalar ve fikrî münâkaşalar sonucunda ehl-i hadis ve Mu'tezile taraftarları birbirlerini ithâm etmeye başlamışlar ve her iki taraf da farklı adlandırmalar yapmışlardır. Ehl-i hadîs, Mu'tezile'yi mu'attıla, nüfât kavramlarıyla; buna karşılık Mu'tezile de, ehl-i hadîsi haşviyye/haşeviyye/havâşî, müşebbihe ve mücessime kavramlarıyla itham etmişlerdir.[58]

---

[56] Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 218-221; Yücel, *Hadis Tarihi*, 72, 79; Özpınar, *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*, 107.

[57] Ataullah Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Şubat 2013): 30.

[58] Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâ'î*, thk. Muhammed Acâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984), 162; Ahmet Yücel, "İlk Hadis

Mu‘tezile’nin bu döneme bir diğer etkisi hadisçileri ithâm etmesidir. Hadisçiler dinin kaynağı olarak gördükleri rivayetleri nakletmiş, buna karşın Mu‘tezile mensupları, bu nakilleri akıl süzgecinden geçirdiklerini ve bunların yalan haberler olduğunu iddia etmişler; mezhebî prensiplerine ters düşen rivayetleri reddetmişlerdir. Nitekim bu da hadisçilerin/râvilerin yalancılıkla ithâm edilmelerine ve kötülenmelerine yol açmıştır.[59]

Şüphesiz hicrî üçüncü yüzyıla damga vuran en önemli hâdise halku’l-Kur’ân ve mihne sürecidir. Kur’ân’ın yaratılmış olduğu fikrini ortaya atan ve savunan Mu‘tezile zamanla bu görüşlerini topluma yaymaya başlamıştır. Hicrî üçüncü yüzyıla kadar Abbâsî halîfelerinin İslâm akâidine ters düşen inançlara karşı sert davranmaları sonucu bu fikirler geniş çaplı yayılma imkânı bulamamıştır. Ancak, Me’mun’un hilâfete gelmesiyle birlikte Mu‘tezile parlamaya başlamıştır. Me’mûn’un (198-218/813-833) Mu‘tezile’yi devletin resmî mezhebi ilan etmesi ve bu mezhebin fikirlerinden olan halku’l-Kur’ân düşüncesini halka zorla benimsetmeye çalışması, ayrıca Mu‘tezilî imamlara yakınlık göstermesi, onlarla samimi olması bunda etkili olmuştur. Bu ve benzeri âmiller Me’mun’un (198-218/813-833), halku’l-Kur’ân inancını devletin resmî inancı haline getirmesine sebep olmuştur. Öyleki, halîfe bu

---

Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 13 (2004): 253; İlyas Çelebi, “Sıfat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 102.

[59] Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 222-223.

inancı yediden yetmişe tüm halkına kabul ettirmek için her türlü yola başvurmuştur. Bu süreçte özellikle ehl-i hadis en fazla tehdide maruz kalan ve işkence gören grup olmuştur. Örneğin muhaddislerden Ahmed b. Hanbel halku'l-Kur'ân inancını her türlü işkenceye rağmen kabul etmemiş ve İslâm tarihinde mihne adı verilen bu dönemin âdeta kahramanı olmuştur.[60]

Halîfe Me'mun (198-218/813-833) İbn Ebî Duâd'ın teşviki üzerine 218/833 yılında halku'l-Kur'ân inancını ikrâr etmeleri için Ahmed b. Hanbel'in de içinde bulunduğu Bağdat'taki hadisçilere nâib aracılığıyla bir ferman göndermiş, bu inancı benimsemeyenlere yönelik tehditleri duyan hadisçilerin/ehl-i hadisin birçoğu onun istediği biçimde ikrârda bulunmuşlardır. Bu tehditlere rağmen ikrârda bulunmayanlardan biri olan Ahmed b. Hanbel ve Muhammed b. Nûh zincire vurulu vaziyette halifeye doğru götürülmüştür. Me'mun'un (198-218/813-833) vefâtı üzerine yerine kardeşi Mu'tasım (218-227/833-841) geçmiş, hadisçiler bu baskı ortamından kurtulmayı umutla beklerken Mu'tasım (218-227/833-

---

[60] Abdullah b. Fevzân b. Sâlih el-Fevzân, *el-Mihne ve eseruhâ fî menheci'l-İmâm Ahmed en-nakdî* (Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431/2011), 12-15; Talât Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 83-84; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 226-227; Mehmet Emin Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı -Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu-* (Ankara: OTTO, 2017), 39-42; Şahyar, "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi", 30-32; Muhyettin İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 172; Nahide Bozkurt, "Me'mûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/103.

841), Me'mun'un (198-218/813-833) halku'l-Kur'ân inancını kabul ettirme vasiyetini yerine getirmek üzere faaliyetlere başlamıştır. İlk iş olarak Ahmed b. Hanbel'i ikna etmeye çalışan Mu'tasım, Ahmed b. Hanbel'i hapis cezasına çarptırmış, hapis hayatı boyunca her türlü işkenceyi yapmaktan çekinmemiştir. Bir süre sonra Bağdat halkının saray çevresinde Ahmed b. Hanbel için toplandığını gören halîfe, toplumun tepkisini çekmemek için Ahmed b. Hanbel'i 219 yılında serbest bırakmıştır.[61]

Her türlü işkenceye karşı dik bir duruş sergileyen Ahmed b. Hanbel toplumun ilgi ve sempatisini kazanmıştır. Bir müddet sessizlik dönemi geçiren mihne süreci, Mu'tasım'ın vefatının ardından yerine geçen Vâsık döneminde yeniden alevlenmiştir. Bu meselenin her defasında gün yüzüne çıkıp alenileştirilmesinde Mu'tezilî imamların rolü büyüktür. Vâsık halku'l-Kur'ân meselesi yüzünden bizzat kendisinin öldürdüğü kişilerin yanı sıra birçok âlimin hapislerde vefat etmesine sebep olmuştur.[62]

Halîfe Vâsık'tan sonra hilâfete geçen Mütevekkil mihne dönemini sona erdirmiştir. Muhaddisler üzerinde on altı sene de-

---

61 Fevzân, *Mihne*, 16-17; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 227-228; İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 172; Hayrettin Yücesoy, "Mihne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/26-27.

62 Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 228; İğde, *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*, 172; Kadir Kan, "Vâsik-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/549.

vam eden baskı ve işkenceler 234/849 yılında bitmiştir. Mütevekkil döneminden itibaren Mu'tezile, etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamış ve târihî süreç içinde bir daha kendine gelememiştir. Halîfe Mütevekkil, o zamana dek baskıya uğrayan ve işkenceye maruz kalan hadisçiler başta olmak üzere âlimlere hediyeler dağıtmış, onların gönüllerini almış, ilim halkaları kurup hadis rivayetine devam etmelerini istemiş ve her zaman arkalarında olduğunu belirterek onlara destek vermiştir.[63]

Mu'tezile, ortaya çıkışından Mütevekkil zamanına kadar bu derece hiç zayıflamamıştı. Bizzat halifenin onlara karşı olması işlerini daha da zorlaştırmış, bu olumsuzluğun yanı sıra kendi içlerinde tekfire varan ihtilâflar ortaya çıkmıştır. Mu'tezile içinde pek çok görüş ayrılıkları meydana gelmiş, bunun sonucunda ise Mu'tezile fırkalara bölünmüştür. Öyleki Ebü'l-Hasen el-Eş'arî'nin (260-330/873-941) Mu'tezile'den ayrılarak ehl-i sünnete dahil olması Mu'tezile için büyük bir kayıp olmuştur. Devrinin önemli bir âlimi olan Eş'arî'yi kaybeden Mu'tezile, bundan sonraki süreçte Eş'arî'nin ehl-i sünnetle birlikte, mezhepleri üzerine yönelttiği eleştirilerle karşı karşıya gelmiştir. Bu ve benzeri sebeplerin sonucunda Mu'tezile tarih sahnesinden silinmiştir. Bazı Mu'tezilî fikir-

---

63 Fevzân, *Mihne*, 17-20; Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 85; Koçyiğit, *Hadîs Tarihi*, 229; Özafşar, *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı*, 54-55; Mahmut Kırkpınar, "Mütevekkil-Alellâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/213.

ler birtakım gruplarca yaşatılmaya çalışılsa da bunların etkileyiciliği ve kapsayıcılığı kalmamıştır.[64]

Katî'î, hilâfet merkezi Bağdat'ta meydana gelen karışıklıkların içinde doğmuş ve yetişmiştir. Siyasi olarak bu tür olumsuzluklara rağmen hicrî dördüncü yüzyıla bakıldığında, zengin bir ilmî ve kültürel gelişmeye yüz tuttuğu görülmektedir. Bu dönemde itikâdî, fıkhî ve felsefî fikirler ulemâ tarafından tartışılmıştır. Dördüncü asırda meydana gelen fikrî ortam ve bunun sonucunda oluşan eleştiri ve savunmalar günümüze kadar devam edegelen bir süreci doğurmuştur. İtikâd alanında Ebü'l-Hasen el-Eş'arî (v. 324/935) ve Mâturîdî (v. 333/944) bu dönemin meşhur isimleri arasında yer almaktadır. Dönemin önde gelen diğer âlimleri arasında Hanefî usulcülerinden Ebü'l-Hasen el-Kerhî (v. 340/952), Ebû Bekr el-Cessâs (v. 370/980), Eş'arî kelâmcısı ve Mâlikî fakîhi Bâkıllânî (v. 403/1013) ve Mu'tezile'den Kâdî Abdülcebbâr (v. 415/1025) bulunmaktadır. Bunların haricinde dönemin önde gelen muhaddisleri arasında İbn Huzeyme (v. 311/924), İbnü's-Seken (v. 353/964), İbn Hibbân el-Büstî (v. 354/965), Râmehürmüzî (v. 360/971), Hattâbî (v. 388/998) ve Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) yer almaktadır.[65]

---

64 Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, 86-87; Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam", 250.

65 Yücel, *Hadis Tarihi*, 98-99.

Hicrî üçüncü asır "Kütüb-i Sitte" dönemi olarak adlandırıldığı gibi dördüncü ve beşinci asır da "Yedi Hâfız" dönemi olarak adlandırılmıştır. Doğum tarihi itibariyle ilgili dönemin ilk hâfızı olan Dârekutnî'nin 306'da doğduğu; en son vefat eden Hatîb el-Bağdâdî'nin de 463'te vefat ettiği bilindiğine göre yedi hâfız dönemi yaklaşık bir buçuk asırlık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu dönem, hadis ilminin altın çağını yaşadığı üçüncü asrın akabinde gelmesi dolayısıyla önemli bir konumu haizdir.[66] İbnü's-Salâh hadis tarihini dönemlere ayırırken beşinci kısımda "yedi hâfız" dönemine yer vermiş ve bu yedi hâfızı dördüncü ve beşinci asırlarda vefat edenler olmak üzere iki bölümde zikretmiştir. Yedi hâfızdan hicrî dördüncü asırda yaşamış olanlar Dârekutnî (v. 385), Hâkîm en-Nîsâbûrî (v. 405), Abdülğanî el-Ezdî (v. 409) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430) olmak üzere dört kişidir. Diğer üçü ise beşinci asırda yaşamış olan İbn Abdilberr en-Nemerî (v. 463), Beyhakî (v. 458) ve Hatîb el-Bağdâdî'dir (v. 463).[67] Bu yedi hâfız "en iyi tasnif yapanlar ve sonraki asırlarda kendilerinden en çok istifade edilenler" şeklinde değerlendirilmiştir. Buradan hareketle yedi hâfız döneminin de tıpkı Kütüb-i sitte döneminde olduğu gibi sonraki devirleri etkilediği, literatür bakımından diğer dönemlere tesir ettiği ve bu kişilerin her birinin, alanlarında uzman olduğu

---

66 Şahyar, "Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi", 28, 30, 32.

67 Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, thk. Nûreddîn Itr (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986), 386-387.

ifade edilebilir.[68] Ayrıca çalışmanın konusu olan Katî'î'nin, talebeleri arasında yedi hâfız arasında sayılan Dârekutnî (v. 385), Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin de (v. 430) bulunduğu görülmektedir.

Ehl-i hadis, ehl-i re'y ve Mu'tezile arasında meydana gelen eleştiriler bu asırda da devam etmiştir. Ehl-i hadise yönelik tenkitler genellikle bu iki ekolden gelmiştir. Üçüncü yüzyıldan farklı olarak dördüncü asırda Irak, Hanefî mezhebinin ana merkeziydi. Burada bulunan Kerhî (v. 340/952), Cessâs (v. 370/980) gibi dönemin önemli Hanefî âlimleri, inanç bakımından Mu'tezile mezhebini benimsemişlerdir.[69] Dördüncü yüzyılın Hanefî ulemâsı ehl-i hadîse yönelik tenkitlerde bulunmuştur. Döneminde ehl-i hadis ve ehl-i re'y arasındaki tartışmalara dair bilgi veren İbn Hibbân (v.354/965) ehl-i hadisin, muhalifleri tarafından haşviyye (çer çöp demeden ne bulursa alan) olarak isimlendirildiğini ifade etmiştir.[70] Bu dönemde ortaya çıkan Mâtürîdiyye ve Eş'ariyye itikâdî mezhepleri nakil ve aklı uzlaştırmıştır. Bu mezhepler ehl-i hadîs ve Mu'tezile'nin ifrât ve tefrite kaçtığını düşünerek orta yolu tutmaya özen göstermişler ve sistemlerini bu esas üzerine kurmaya

---

[68] İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, 386; Şahyar, "Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi", 31.

[69] Yusuf Şevki Yavuz, "Mâtürîdiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28/165.

[70] Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî İbn Hibbân, *Kitâbü Maʿrifeti'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyed (Halep, 1396/1976), 1/11.

çalışmışlardır. İmâm Mâtürîdî ve Eş'arî'nin ilmî ve fikrî faaliyetleri üçüncü asırda siyasi ve bürokratik alandaki etkisini ve gücünü kaybetmeye başlayan Mu'tezile'yi bu dönemde hem ilmî hem de siyasi olarak daha da zayıflatmıştır.[71]

Ekoller arası tartışmaların ehl-i hadîs lehine ilerlediği dördüncü asırda ilk hadis usulü eserleri ve temel hadis kaynaklarına dayalı birtakım eserler kaleme alınmaya başlanmıştır. İlk usûl eserleri olarak kabul edilen[72] *el-Muhaddisü'l-fâsıl*, *Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadîs*, *el-Kifâye*'nin yanı sıra İbn Hibbân'ın (v. 354/965) *el-Müsnedü's-sahîh 'ale't-tekâsim ve'l-envâ'*'ı, Taberânî'nin (v. 360/971) *el-Mu'cem*'leri, ve ehl-i hadîsin itikâdî fikirlerini savunan *Kitâbü's-sünne* türü eserler de bu dönemin müellefâtı arasında yerini almıştır. Bunların haricinde ricâl, şerh ve hadis ilimleriyle ile ilgili çalışmalar da bu dönemin diğer çalışma konuları olarak karşımıza çıkmaktadır.[73]

Hicrî dördüncü asra genel olarak bakıldığında siyasi ve fikrî tartışmaların önceki yüzyıllarda olduğu gibi yoğun bir şekilde yaşandığı görülmektedir. Bu dönemde ekollerin birbirlerine karşı eleştirileri devam etmiş, itikâdî iki mezhep olarak ortaya çıkan

---

71 Yücel, *Hadis Tarihi*, 105.

72 Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. Nûreddîn Itr (Dımaşk: Matba'atü'l-Misbâh, 1421/2000), 38-39.

73 Yücel, *Hadis Tarihi*, 108, 115; Yücel, "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam", 248.

Mâtürîdiyye ve Eş‘ariyye genel kabul görmüştür. Bu da Mu‘tezile’nin daha da zayıflamasına yol açmıştır. Yine bu dönemde kaleme alınan ilk hadis usulü eserleri ehl-i hadise yönelik eleştirilerden dolayı bu ekolü savunma amacıyla yazılmıştır. Bunların haricinde çeşitli türlerde birçok eser telif edilmiş, bu eserler diğer asırlarda kaynak olarak kullanılmıştır.[74]

[74] Yücel, *Hadis Tarihi*, 126.

BİRİNCİ BÖLÜM

EBÛ BEKR EL-KATÎ‘Î’NİN HAYATI VE İLMÎ ŞAHSİYETİ

I. HAYATI

Ricâl/râvi çalışmalarında ele alınan râviye ait isim, künye, nesep, lakap, şöhret, mezhep vb. bilgiler râvi hakkında fikir sahibi olma açısından oldukça önem arz etmektedir. Ricâl kaynaklarında genellikle râvi hakkında ayrıntılı bilgi verilmeden önce onun ismi, künyesi, nesebi, lakabı, şöhreti, mezhebi vb. malumatın hepsini yahut birçoğunu içinde barındıran bir kimlik kartı niteliğinde râviyi tanıtıcı bilgiler verilir. Râviye dair bu ön bilgilerin ardından onun hadis ilmindeki konumuna dair malumat aktarılır. Bu bölümde, çalışmanın konusu olan Ebû Bekr el-Katî'î, yukarıda zikredilen başlıklar altında tanıtılmaya çalışılacaktır.

A. İsmi ve Künyesi

Çalışmaya konu edinilen râvinin tam ismi kaynaklarda Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân b. Mâlik b. Şebîb (Şu'ayb) b. Abdullah el-Bağdâdî el-Katî'î el-Hanbelî[75] olarak geçmektedir.[76] İlgili kaynak taramalarında görüldüğü üzere yaşadığı dö-

---

[75] Katî'î'nin, soy bakımından Mâlikî olduğu, mezhep bakımından ise Hanbelî mezhebine mensup olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel; İtrâfü'l-müsnidi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*, thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrût: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1993), 1/47.

[76] Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001), 5/116; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'u a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984), 16/210.

nemde daha çok İbn Mâlik, el-Katî‘î ve Ebû Bekr b. Mâlik isimleriyle meşhur olmuştur.

Râvinin tam isminden de anlaşıldığı üzere adı Ahmed, baba adı Ca‘fer, dede lakabı Hamdân (adı Ahmed) ve künyesi de Ebû Bekr’dir. Hanbelî mezhebine mensup olan Ebû Bekr el-Katî‘î, aslen Bağdatlı’dır.[77] Taranan kaynaklarda Katî‘î’nin isim ve künyesine dair herhangi bir ihtilâfa rastlanmamıştır. Ancak çalışmaya konu olan râvi ile aynı isimde, baba-dede adları da aynı olan ve aynı asırda (hicrî IV. asır) yaşamış üç şahıs daha bulunmaktadır. Hadis usûlünde *el-müttefik ve’l-müfterik* dalının konusu olan bu durum, isim, künye ve nisbeleri, yazılış ve okunuş bakımından aynı olup, kendileri ayrı kişiler olan râviler hakkında meydana gelmektedir. Bu ilim dalı kendi içinde birkaç kısma ayrılmakla beraber, ele aldığımız râvinin durumu *kendi isimleri, baba isimleri, dede isimleri bir olanlar* kısmına girmektedir. Söz konusu râvi ile aynı isimde olan kişiler; Ebû Bekr Ahmed b. Ca‘fer b. Hamdân ed-Dîneverî[78] (v. ?), Ebû Bekr Ahmed b. Ca‘fer b. Hamdân b. Îsâ b.

---

[77] Cevâmi‘u’l-kelim adlı bilgisayar programında Katî‘î’nin aslen Taberistan bölgesindeki Rûyân şehrine nisbeten Rûyânlı olduğu, daha sonra Tarsûs’a göç ettiği şeklinde bir bilgi geçmektedir. Çalışmamız esnasında taranan kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamıştır. Dolayısıyla bu tür programlardan faydalanırken meseleyi bizzat kaynaklara başvurarak kontrol etmenin ne kadar önemli olduğu görülmektedir.

[78] Abdullah b. Muhammed b. Sinân ve başkalarından rivayette bulunmuş, kendisinden de Alî b. Kâsım b. Şâzân er-Râzî ve başkaları hadis rivayet etmiştir. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve’l-müfterik*, thk. Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî (Dımaşk: Dâru’l-Kâdirî, 1417/1997), 1/189-193

Zerîk es-Sakatî el-Basrî[79] (v. 364/974-975) ve Ebü'l-Hasen Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân et-Tarsûsî[80] (v. ?)'dir.[81] Ayrıca çalışmanın konusu olan râvi ile aynı asırda yaşamış, aynı künye ve nisbeye sahip Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Muhammed en-Nâkıd el-Katî'î (v. 378/988-989) adında bir râvi de bulunmaktadır.[82]

Katî'î'ye dair kaynak taramalarında karışıklığa sebep olabilecek bir husus tespit edilmiştir: Katî'î, Hatîb'in *Târîh*'i başta olmak üzere birçok eserde taranmıştır. Ancak Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin *Hilye*'sinde Katî'î, Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân olarak geçmektedir. Yani Katî'î olarak taratıldığı zaman çalışmanın konusu olan râvi ile alakalı hiçbir bilgi çıkmamaktadır. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân olarak taratıldığı zaman ise Katî'î'nin "İsmi ve Künyesi" bölümünde de belirtildiği üzere, aynı asırda bu isme sahip birkaç kişi bulunduğu için çalışmanın konusu olan râvi haricinde bilgiler de ortaya çıkmaktadır. Dikkat edilmesi gereken hu-

---

79 Abdullah b. Ahmed ed-Devrakî ve başkalarından rivayette bulunmuş, kendisinden de Ebû Nuaym el-İsfahânî ve başkaları hadis rivayet etmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, 1/189-193.

80 Abdullah b. Câbir et-Tarsûsî ve başkalarından rivayette bulunmuş, kendisinden de Abdurrahman b. Ebî Nasr ed-Dımaşkî ve başkaları hadis rivayet etmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, 1/189-193.

81 Hatîb el-Bağdâdî, *el-Müttefik ve'l-müfterik*, 1/189-193; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 297-298.

82 Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Beyrût: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1423/2002), 9/23.

sus, bu kişilerin, çalışmaya konu olan Ebû Bekr el-Katî'î zannedilmemesidir.[83]

B. Nesebi

Ebû Bekr el-Katî'î'nin nisbesi üzerinde ayrıca durmak gerekmektedir. Çünkü onun, el-Katî'î[84] nisbesini almasına sebep olan Katîatü'd-dakîk mahallesinin incelenmesi dönemin siyasi yapısı ve bürokratik sistemi hakkında bilgi verecektir.

el-katîa' (القطيعة) kelimesi kesmek, ayırmak anlamındaki *kata'a* (قطع) fiilinin *faîletün* (فعيلة) vezninde bir kelime olup sözlükte "tımar, parça, parçacık, padişahın tebaaya verdiği arazi" anlamına gelmektedir. Çoğulu *el-katâi'* (القطائع) şeklindedir.[85]

Kata'a (قطع) fiilinden türeyen *el-iktâ'* (الإقطاع) kelimesi ise terim olarak "kamu otoritesinin, tasarrufundaki arazi ve taşınmaz malların mülkiyet, işletme veya faydalanma hakkını kişilere tahsis

---

[83] Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî – Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996), 1/19, 3/8, 4/91.

[84] Bazı kaynaklarda nisbesi "Katîfî" şeklinde geçmektedir. Ancak ittifak edilen nisbe Katî'î'dir. Katîfî örneği için bkz. Mustafâ b. Abdillâh Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (İstanbul, 1943), 2/1684; Mücteba Uğur'un çeviri makalesinde de "Kutay'î" şeklinde okunmuştur. Bkz. Muhammed Abdurraûf, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i", çev. Mücteba Uğur, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Diyanet Dergisi* 14/1 (Ocak 1975), 25.

[85] Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Abdullah Alî el-Kebîr v.dğr. (Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts), 5/3674-3680.

etmesi" anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen ve çalışmamızın konusu râvinin de nisbesi olan *katî'a* kelimesi ise terim olarak "iktâ edilen taşınmaz malla onun üzerine kesilen vergiyi" ifade eder.[86] Katî'a, Abbâsî halifesi Ebû Ca'fer el-Mansûr (v. 158/775) tarafından devlet yöneticilerine ve dönemin ileri gelenlerine orada oturmaları ve orayı ma'mûr etmeleri için tahsis edilen özel mahalleleri ifade etmektedir.[87]

Abbâsîler devrinde dairevî olarak inşâ edilen Bağdat'ın arazisi, ilk zamanlarda makam-mevkî sahibi önemli kişilere iktâ olarak verilmiştir. Bu iktâlar, devletin siyasi öncelikleri dikkate alınarak ilgili kişilere verilmiş ve iktâların dağıtımı sırasında genellikle siyasi davranılmıştır. Ayrıca Bağdat'ta Abbâsî merkezî ordusu da önemli bir konuma sahipti. Bu ordunun kumandanlarına mahalleler iktâ edilmiş, onlar da buralara kendi emirleri altında, farklı etnik kökenlerden oluşan gruplar yerleştirmiştir. O yüzden gerek Abbâsîler devrinde gerekse diğer devirlerde iktâların kimlere verildiğine bakılarak yönetimin hangi amaçlarla bunu gerçekleştirdiğini anlamak mümkün gözükmektedir. Örneğin uygulanan bu

---

86 Mustafa Demirci, "İktâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/43-47.

87 Abdülazîz b. Veliyyullâh ed-Dihlevî, *Büstânü'l-Muhaddisîn*, thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî ve Ebü'l-Hasen Alî el-Hasenî en-Nedvî (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts), 70; et-Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ tarîkati'l-misbâhi'l-münîr ve esâsi'l-belâğa*, 3. Bs (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ts), 3/648; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâh el-Hamevî el-Bağdâdî er-Rûmî Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sadr, 1397/1977), 4/376.

yöntem sebebiyle Bağdat'ta bulunan Katîatü's-sahâbe mahallesi halîfeye yakın kişilerin iktâlarından oluşmaktaydı.[88] Zamanla bu iktâ arazileri sadece iktâ edilenin değil, insanların ikâmet ettiği ve yaşadığı mahallelere dönüşmüştür. Ebû Bekr el-Katî'î'ye ise Katîatü'd-dakîk mahallesinde bir yer iktâ edilmiş ve artık kendisi, buraya nispetle anılır olmuştur.

Katî'a, fethedilen yerlerin toprağına verilen isimdir. Diğer adı ise haraç toprağıdır. Şam, Irak ve Mısır'da bu tür topraklar bulunmaktadır. Bağdat'ın genelinde, farklı farklı yerlerde bulunan bu topraklar Katî'a adıyla anılmış ve Katî'a adı Bağdat'taki bu yerler için bir simge olmuştur.[89]

Asr-ı saâdet dönemine bakıldığında iktâların verilmesindeki amaç, İslâm'ın tebliğ edilmesi ve yayılması iken, dört halîfe dönemindeki gaye ise fetihlerin akabinde meydana gelen birtakım problemlerin çözüme kavuşturulmasıydı. Emevî ve Abbâsî dönemi incelendiğinde bu iktâların verilmesindeki amaç saltanat sisteminin korunması ve sürdürülmesiydi. Özellikle çalışmamızda ele alınan Ebû Bekr el-Katî'î'nin yaşadığı dönemde Abbâsîler'in, iktâları, öncelikle kumandanlar ve ölü arazilerin ihyâsı için verdik-

---

88 Abdulhamit Dündar, *4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)* 2019, 326-327; Demirci, "İktâ", 22/43-47.

89 Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî (Beyrût: Dâru'l-Cinân, 1408/1988), 4/528; Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân*, 4/376-377.

leri, diğer yandan da ilmî-kültürel ortamı güçlendirmek ve yaygınlaştırmak amacıyla dönemin âlim, şâir, edip, fakih, tabip ve benzeri kişilerine de geçimlerini sağlamak için iktâlar tahsis ettikleri görülmektedir. [90]

Katî‘î nisbesi Bağdat’ta bulunan ve el-Katîa‘ adı verilen mahallelere nispet edilmiştir. Bağdat’ta el-Katîa‘ adıyla anılan birçok farklı yer vardır. Aynı adı taşıyan ancak farklı bölgelerde yer alan ve bu nisbeyle meşhur olmuş birçok kişinin olduğu da kaynaklarda belirtilmektedir.[91] Ebû Bekr el-Katî‘î’nin Bağdat’ın batı tarafı uçlarında yer alan Katîatü’d-dakîk mahallesinde oturduğu ve nisbesinin de bu bölgeye atfen isimlendirildiği ifade edilmektedir.[92] Katî‘î’nin, yaşadığı şehir ve mahalleyi esas alan iki ayrı nisbesi bulunmaktadır. Katî‘î, Bağdat’ta yer alan Katîatü’d-dakîk mahallesine nisbetle el-Katî‘î nisbesiyle meşhur olmuştur. Onun bir diğer nisbesi ise doğduğu, yaşadığı ve vefat ettiği şehir olan Bağdat’a nisbetle el-Bağdâdî’dir. Ancak o, daha çok el-Katî‘î nisbesiyle tanınmış; kaynaklarda, fihrist ve bibliyografyalarda bu

---

90 Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü’l-büldân*, 4/376; Demirci, “İktâ”, 22/43-47.

91 Sem’ânî, *el-Ensâb*, 4/528; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Müştebih fi’r-ricâl: Esmâʾihim ve ensâbihim*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Kâhire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabîyye, 1962), 2/533.

92 Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü’l-büldân*, 4/376; Sem’ânî, *el-Ensâb*, 4/528; Katî‘î nisbesi قَطِيعِيٌّ şeklinde yazılmakta ve kâf (ق) harfinin fetha, tâ (ط) harfinin ise kesra üzere okunmasıyla telaffuz edilmektedir. Bu hususta bkz. Ebü’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Lübbü’l-Lübâb fî tahrîri’l-Ensâb*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz - Eşref Ahmed Abdülazîz (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1411/1991), 185.

nisbeyle anılmıştır. Katî‘î’nin nisbesi bazı kaynaklarda ism-i tasğîr vezninde Kutay‘î olarak geçmektedir. Bu okunuş yanlış olup doğrusu tasğîr olmaksızın Katî‘î şeklindedir.[93] Ebû Bekr el-Katî‘î’nin yaşadığı mahalle olan Katîatü’d-dakîk, bazı kaynaklarda Katîatü’r-rakîk adıyla da zikredilmektedir.[94] Ayrıca Katî‘î adını bünyesinde barındıran ve Bağdat’ta yer alan birçok mahalle vardır.[95] Katîa adıyla anılan mahallelerin sayısının yedi olduğu da belirtilmektedir.[96]

C. Doğumu ve Ailesi

Kaynaklar Ebû Bekr el-Katî‘î’nin doğum tarihi hakkında net bilgiler vermektedir. Tabakât kitapları Katî‘î’nin 274/887 yılının başlarında Bağdat’ta dünyaya geldiğini belirtmektedir.[97] Katî‘î, talebesi Ebû Tâlib Muhammed b. Hüseyn İbn Bükeyr’e (v.

---

93 Dihlevî, *Büstânü’l-muhaddisîn*, 70.

94 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116; Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü’l-büldân*, 4/377.

95 Bunlardan bazıları; Katîatü Reysâne, Katîatü’l-‘Akkî Mukâtil b. Hakîm, Katîatü Züheyr b. Muhammed el-Ebîverdî, Katîatü’l-‘Acem, Katîatü Benî Cidâr, Katîatü İshâk el-Ezrak eş-Şerevî, Katîatü’r-Rebî‘ b. Yûnus el-Hârice, Katîatü’r-Rebî‘ b. Yûnus ed-Dâhile, Katîatü Îsâ b. Alî b. Abdullah, Katîatü’l-fukahâ, Katîatü Ümmi Ca‘fer Zübeyde binti Ca‘fer b. el-Mansûr, Katîatü Ebi’n-Necm, Katîatü’n-Nasârâ ve Katîatü’d-dakîk’tir. Bkz. Süyûtî, *Lübbü’l-lübâb*, 185; Zâvî, *Tertîbü’l-Kâmûsi’l-Muhît*, 3/648; Yâkût el-Hamevî, *Muʿcemü’l-büldân*, 4/376-378.

96 Dihlevî, *Büstânü’l-muhaddisîn*, 70; Mahalleler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dündar, *4/10. Yüzyılda Bağdat*, 136-147.

97 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâ’*, 16/211; Salâhuddîn Halîl b. Aybek es-Safedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafâ (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/2000), 6/180.

436/1044) 3 Muharrem 274/30 Mayıs 887 tarihinde Pazartesi günü doğduğunu söylemiştir.[98]

Katî'î'nin babası Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ahmed b. Mâlik b. Şebîb b. Abdullah el-Katî'î'dir. Dedesinin ismi ise Ahmed olmasına rağmen Hamdân lakabıyla meşhur olmuştur.[99] Ebû Bekr el-Berkânî (v. 425/1034), Katî'î'nin babasının devlet işleriyle ve yöneticilerle bağlantısının bulunduğunu söylemiştir.[100]

Kaynaklarda Katî'î'nin annesine dair sadece bir rivayet bulunabilmiştir. Katî'î annesini, vefat ettiği zaman Ahmed b. Hanbel'in kabrinin yakınlarına defnetmiştir. Birkaç gün sonra rüyasında annesini gören Katî'î, ona halini sormuş, annesi de şu karşılığı vermiştir: "Ey oğulcuğum, Allah senden razı olsun. Beni öyle bir adamın kabrinin civarına defnettin ki; onun kabrine her gece (veya her Cuma gecesi) bütün kabir ehlini kuşatacak bir rahmet inmektedir. Ben de o rahmetten pay alanlardan biriyim."[101]

---

98 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 14/260.

99 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117.

100 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

101 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin b. Abdurrahmân et-Türkî, 2. Bs (Riyâd: Dâru Hicr, 1409/1989), 643.

Katî‘î’nin, babası ve annesi haricindeki diğer aile fertlerine dair, taranan kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kardeş bilgisi de tespit edilemeyen Katî‘î, muhtemelen bir ailenin tek çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

D. Vefatı

Ebû Bekr el-Katî‘î 23 Zilhicce 368[102]/22 Temmuz 979 tarihinde, Pazartesi günü Bağdat’ta vefat etmiştir.[103] Katî‘î’nin doksan beş yıllık uzun bir ömür sürdüğü görülmektedir. Katî‘î vefat ettiğinde, Bağdat’ta bulunan Ahmed b. Hanbel’in de medfûn olduğu Bâbü Harb kabristanına[104], onun kabrinin yanına defnedilmiştir.[105]

E. Kişiliği ve Ahlâkî Özellikleri

Katî‘î’nin öğrencilerinden Ebû Bekr el-Berkânî, hocası Katî‘î’nin sâlih bir zât olduğunu ifade etmiştir.[106] Sülemî (v.

---

[102] TDV İslam Ansiklopedisi’nde Katî‘î’nin vefat tarihi 378/988-89 olarak geçmektedir. Doğrusu 368/979 olmalıdır.

[103] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/213; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/118; Safedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, 6/180; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mîzânü’l-i‘tidâl fî nakdi’r-ricâl* (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1416/1995), 1/222.

[104] Bağdat’ta bulunan mezarlıklar hakkında bilgi için bkz. Kadir Kan, *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)* 2010, 81-83.

[105] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261.

[106] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/212.

412/1021), *Suâlât*'ında ifade ettiğine göre hocası Dârekutnî'ye (v. 385/995) Katî'î hakkında ne düşündüğünü sormuş, bunun üzerine Dârekutnî Katî'î'nin zâhid, kadîm[107] ve duası kabul olunan (mücâbü'd-da've) birisi olduğunu ifade etmiştir.[108] Elbânî, hicrî üçüncü asırdan günümüze kadar hiç kimsenin Katî'î'nin akidesi ve ahlakı hakkında olumsuz bir söz söylemediğini belirtmiştir. Hatta ulemâ onun akidesinin sağlamlığı ve sâlih bir kişi olduğu üzerinde icmâ etmiştir.[109] Osmanlı tarihçisi Nazmîzâde Murtaza Efendi'nin (v. 1136/1723) Bağdat evliyalarını konu edindiği eserine dair yapılan bir çalışmada, Katî'î'nin de Bağdat evliyaları arasında adı geçmektedir. Katî'î hakkında sâhibü'l-makâmât, el-meşhûre ve'l-makâlâtü'l-mezkûre, el-'âlimü'r-Rabbânî ifadeleri kullanılmış, onun faziletli bir âlim, Hanbelî mezhebinde müctehid olduğu söylenmiştir. Ayrıca Katî'î'nin, Cüneyd-i Bağdâdî (v. 297/909) ile de sohbet ve muhabbeti bulunduğu zikredilmiştir.[110] Bir çalışmada, herhangi bir âlimin sûfî meşrebli olduğuna delil olabilecek ifadele-

---

[107] Bu ibare Suâlât'da زاهد قديماً; Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ'de ise زاهد قديمٌ şeklinde geçmektedir. Kanaatimizce "zâhid" ve "kadîm" iki ayrı manayı değil, tek bir manayı ifade etmektedir. O da, Katî'î'nin eski zâhid/sûfilerden biri olduğudur. Bkz. Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*, thk. Saîd b. Abdullah el-Humeyyid ve Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî (Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427/2006), 91; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

[108] Sülemî, *Suâlât*, 1/90-91; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

[109] Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed 'an Müsnedi'l-İmâm Ahmed* (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Dâru's-Sıddîk, 1420/1999), 31.

[110] Recep Şükrü Güngör, *Nazmî-Zâde Hüseyin Murtazâ'nın Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)* 2017, 279.

rin; zâhid, zühhâd, nüssâk, verâ sahibi, sâlih, mütedeyyin, müttakî, mücâbü'd-duâ, müzekki ve benzeri olduğu belirtilmiştir. Ayrıca hicrî dördüncü asırda sûfîlerin hemen hepsi hadisle ilgilenmiştir. Bu devirde sûfîlerle muhaddisler birbirine karıştırılır olmuş ve neredeyse muhaddis olmayan sûfînin bulunmadığı ifade edilmiştir.[111] Bu bilgilere dayanarak Katî'î hakkında kullanılan sâlih, zâhid, mücâbü'd-da've ifadelerine bakıldığında, bu verilerden hareketle Katî'î'nin muhaddis oluşu yanında sûfî bir kimliğe de sahip olduğu söylenebilir.

[111] Bilal Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler (H. IV./M. X. Asır)* (İstanbul: Rıhle Kitap, 2019), 36, 134.

II. İLMÎ ŞAHSİYETİ

Bu bölümde Katî‘î’nin ilk tahsiline ve ders ortamına yer verilecektir. İlk tahsili kısmında hadis öğrendiği hocalarına değinilmeyecek; hocaları ve talebeleri ikinci bölümde ele alınacaktır.

A. İlk Tahsili

Katî‘î, küçük yaşlardan itibaren babasının teşviki ve ilgisi sayesinde hadis ilmiyle ilgilenmeye başlamıştır. Hadis talebi için rıhleler yapmış, farklı beldelerde farklı hocalardan hadisler dinlemiş, yazmış ve tahrîclerde bulunmuştur. Daha çocuk yaşta iken bile babası sayesinde dönemin ulemâsı İshâk el-Harbî (v. 284/898), İbrahim el-Harbî (v. 285/899), Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî (v. 286/899), Bişr b. Musa el-Esedî (v. 288/901), Abdullah b. Ahmed (v. 290/903) ve Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî’den (v. 307/919) hadis dinlemiştir.[112] Bu gibi bilgilerden hareketle Katî‘î’nin özel iştigal alanının hadîs olduğu söylenebilir. Öyleki bu ilimle meşguliyet onun için bir meslek haline gelmiştir.[113]

Katî‘î muhaddis ve sûfî bir kişi olarak tanınmasının yanı sıra kârî, mukrî gibi vasıflarla da anılmıştır. Onun bir Kur’ân hâfızı olduğu, Kur’ân ve kıraat ilminin derinliklerine vukûfiyeti kaynak-

[112] İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi’l-İmâm Ahmed*, 1/47.

[113] Saklan, *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler*, 134.

larda geçmektedir.[114] Ayrıca İbnü'l-Cezerî (v. 833/1429), kurrâ ve hâfızların hayatını, kıraatlerinin hangi yollardan geldiğini anlatan eserinde Katî'î'ye yer vermiştir.[115]

Katî'î'nin küçük yaşlarda hadis aldığına işaret eden bazı rivayetler bulunmaktadır. O, hocası Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî'den (v. 286/899) 284/897 yılında, yani on yaşlarında iken hadis aldığını nakletmiştir.[116] Başka bir rivayette yedi yaşında iken babası ile hacca gittiğini ve orada Mükrim b. Muhriz'den (v. ?) hadis dinlediğini ifade etmiştir.[117] Bir başka rivayette Katî'î, Ebü'l-Hasen Abdülhâlik b. Abdülkerîm b. Yezîd es-Serâhsî'den (v. ?) rivayette bulunurken isnadda, onun 299/911 yılında Bağdat'a geldiğini ve ondan hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.[118] Katî'î 285/898 yılında dönemin Mâlikî kâdısı ve muhaddisi Yûsuf el-Kâdî'nin (v. 297/910) hadis meclisine katılmıştır. Bu mecliste Yûsuf el-Kâdî'den *Kitâbu'l-vukûf*'u dinleyen Katî'î'ye, Kâdî

---

[114] Velîd b. Ahmed el-Hüseyn ez-Zübeyrî vd., *el-Mevsûatü'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ ve'n-nahv ve'l-luğa mine'l-karni'l-evvel ilâ el-muâsırîn mea' dirâsetin li-akâidihim ve şey'in min tarâifihim* (Britanya: Silsiletü İsdârâti'l-Hikme, 1424/2003), 1/167.

[115] Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, ed. Gotthelf Bergstraesser (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006), 1/44.

[116] Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe Ebû Tâhir es-Silefî, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, thk. Ebû Abdilbârî Rızâ Bûşâme, ts, 1/312.

[117] Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2002), 3/13.

[118] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/431.

Yûsuf "Kendisinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i ve *Fezâil*'i olanın bu mecliste ne işi var?" sorusunu yöneltmiştir.[119] Görüldüğü üzere Katî'î, daha on bir yaşında iken dönemin Mâlikî kâdısının hadis derslerine katılmış, Kâdî Yûsuf onun *Müsned* ve *Fezâil*'e sahip olduğunu ifade etmiştir. Henüz on bir yaşında olan birisinin bu eserlere sahip olduğunun ulemâ tarafından bilinmesi dikkat çekici bir durumdur.

Daha önce de ifade edildiği üzere Katî'î hadis öğrenmek ve hadis ilmiyle alakalı bilgiler edinmek için Basra[120], Kûfe, Vâsıt, Musul ve Mısır'a[121] rıhle yapmış[122]; bazı hadis kitaplarındaki rivayetleri daha farklı isnadlarla toplayarak yeni eserler telif etmiş-

---

[119] Ebû Musa Muhammed b. Ebî Bekr el-İsfahânî el-Medînî, *Hasâisü'l-Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Muhammed b. Nâsır el-'Acmî (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007), 34; el-Hâris b. Alî b. Abdilazîz Ebû Alî el-Hasenî, *Münteka'l-elfâz bi-takrîbi 'ulûmi'l-hadîs li'l-huffâz*, thk. Subhî es-Sâmerrâî, 2. Bs (Dımaşk: Mektebetü Dâru'l-Beyân, ts), 55.

[120] Örneğin Basra yakınlarındaki Übülle liman kentinde yaşayan Hüseyn b. Ahmed b. Bistâm el-Übüllî'den (v. ?) rivayette bulunmuştur. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü ʿan bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm*, thk. Sükeyne eş-Şihâbî (Dımaşk: Talâs li'd-dirâse ve't-terceme ve'n-neşr, 1985), 2/692.

[121] Örneğin Mısır'da Muhammed b. Hüseyn b. Ömer b. Hafs el-Yemenî'den (v. ?) hadis dinlemiştir. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*, thk. Mahmûd Tahhân (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1403/1983), 2/301.

[122] Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmiʿ*, 2/301; Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, thk. Heyet (Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1410/1990), 25; Ebû Tâhir es-Silefî, *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*, 7/822.

tir.[123] Rıhleleri boyunca hadis toplayan Katî‘î, bu işi doğruluk ve hayır üzere yapmış, adeta bu işe bir ibâdet nazarıyla bakmış ve önem göstermiştir.[124]

Hatîb'in (v. 463/1071) nakline göre Berkânî (v. 425/1034), hocası Katî‘î hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Katî‘î'nin babasının sultanlar ve devlet ricâliyle yakın ilişkisi vardı. Dönemin sultanının oğlu için Abdullah b. Ahmed'in (v. 290/903) huzurunda hadis okunuyordu. Bu mecliste Katî‘î de hadis dinlemek için hazır bulunuyordu."[125] Berkânî'nin nakline bakıldığında dikkati çeken husus şudur: Katî‘î, babasının devlet adamlarıyla yakınlığından yararlanarak devrin sultanının oğlu için özel olarak düzenlenen hadis meclislerine katılma imkânı bulmuştur. Bu sayede küçüklükten itibaren bu meclislerden ve özel derslerden faydalanma fırsatı yakalamıştır.

Ebû Tâlib İbn Bükeyr'in anlattığına göre o, hocası Ebû Bekr el-Katî‘î'yi şöyle derken işitmiştir:

"Abdullah b. Ahmed bize gelirdi, annemin amcası Ebû Abdullah b. el-Hassâs[126], Abdullah b. Ahmed'e hadis okurdu/arz

---

123 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/211.

124 İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 25.

125 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

126 Cessâs şeklinde okunuşu için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; Ebû Bekr Muhammed b. Abdülğanî İbn Nukta, *Kitâbü't-Takyîd li-ma'rifeti'r-ruvât ve's-sünen ve'l-mesânîd*, thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed (Hindistan: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1403/1983), 1/138.

ederdi. (Arz esnasında) Abdullah b. Ahmed beni kucağına oturturdu/alırdı, öyle ki ona şöyle denilirdi: 'Çocuk seni rahatsız etmesin/etmiyor mu?' O da buna karşılık '(Hayır) ben onu seviyorum' derdi."[127]

Abdullah b. Ahmed'in 290 yılında vefat ettiği bilindiğine göre bu olay muhtemelen Katî'î daha çocukluk çağında iken (1-16 yaşlar arası) meydana gelmiştir. İbn Bükeyr'in nakline bakıldığında Katî'î'nin küçük yaşlarda, daha kucağa oturacak çağda iken dahî hadis ilmine merakının olduğu, annesinin amcası ile Abdullah b. Ahmed arasında geçen hadis derslerine katıldığı, en azından hadis ilmiyle alakalı ortamlarda bulunduğu ve yetiştiği ifade edilebilir. Ayrıca Abdullah b. Ahmed'in Katî'î'yi hadis meclisinde, ders esnasında kucağına alması, muhtemelen onun hadisleri daha iyi işitmesi için olmalıdır. Bunların yanı sıra Katî'î'nin amcası İbnü'l-Hassâs'ın Abdullah b. Ahmed'e okumuş olduğu metnin *el-Müsned* olması muhtemeldir.

B. Ders Ortamı

Daha önce de belirtildiği üzere Katî'î Bağdat'ın batı ucunda yer alan Katîatü'd-dakîk mahallesinde doğmuş ve ilim talebi amacıyla yaptığı yolculuklar haricinde ömrünü burada geçirmiştir. Bağdat'ta inşâ edilen ilk cami özelliğini hâiz olan Câmi'u'l-Mansûr ise (diğer adıyla Câmi'u'l-Medîne veya el-Câmi'u'l-'Atîk) Bağdat'ın güneybatı cihetinde yer almaktadır.

---

[127] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/212.

Burada, dönemin ulemâsı ilim taliplerine dersler vermişlerdir.[128] Bu müderrislerden birisi de muhtemelen Katî‘î’dir. Nitekim Katî‘î’nin Câmi‘u’l-Mansûr’da müstakil bir hadis meclisi olduğundan ve burada hadis yazdırdığından kaynaklar bahsetmektedir.[129] Başka bir kaynakta ise Katî‘î’nin, Katîatü’d-dakîk mahallesinde yer alan bir hadis meclisinin bulunduğundan söz edilmektedir.[130]

Katî‘î evinde de hadis dersleri düzenlemiştir. Talebelerinden Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Osmân el-Bündâr İbnü’s-Sevâk (v. ?), hocası Katî‘î’nin evinde hocasından 17 Cemâziye’l-evvel 363/13 Şubat 974 yılı Cumartesi günü kıraat metoduyla hadis aldığını söylemiştir.[131] Yine aynı öğrencisi bir başka rivayette, hocasının evinde hadis dinlediği tarihi 17 Cemâziye’l-evvel 368/21 Aralık 978 yılı olarak zikretmektedir.[132]

---

[128] Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbaki b. Muhammed el-Ensârî Kâdî el-Mârestân, *Ehâdîsü’ş-şüyûhi’s-sikât; el-Meşyehatü’l-kübrâ* (Mekke: Dâru Âlemi’l-Fevâid, 1422/2001), 2/377.

[129] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/348; 6/90; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 18/11; Ebû Tâhir es-Silefî, *el-Meşyehatü’l-Bağdâdiyye*, 2/398; Abdullah b. Abdulmuhsin b. Abdurrahmân et-Türkî, *el-Mezhebü’l-Hanbelî dirâse fî târîhihî ve simâtihî ve eşhuri a’lâmihî ve müellefâtihî* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle Nâşirûn, 1423/2002), 1/208.

[130] Ebû Bekr Ahmed b. Ca’fer b. Hamdân el-Bağdâdî el-Katî‘î, *el-Cüz’ü’r-râbi’ mine’l-fevâidi’l-müntekâti’l-’avâlî min hadîsi’l-Katî‘î*, ts, 2.

[131] Yahyâ b. el-Hüseyn b. İsmâîl b. Zeyd el-Hüseynî eş-Şecerî el-Cürcânî, *el-Emâlî el-ma’rûfe bi’l-Emâli’l-hamîsiyye*, thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1422/2001), 1/98.

[132] Cürcânî, *Emâlî*, 2/255.

Zehebî (v. 748/1348), *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*'inde Ebü'l-Fevâris Tırâd b. Muhammed el-Kureşî el-Bağdâdî'nin (v. 491/1098) biyografisine dair verdiği bilgilerde Tırâd'ın Bağdat'taki imlâ meclisine çok sayıda ilim ehlinin katıldığını ifade ederken, böyle bir meclisin Katî'î'nin meclislerinden bu yana görülmediğini de ayrıca belirtmiştir.[133] Bu nakilden hareketle Katî'î'nin, düzenlediği hadîs meclislerinin, başka meclislerle mukâyese edilecek kadar yoğun rağbet gördüğü sonucu çıkarılabilir.

C. Kelâmî Meselelere Dair Görüşü

Literatür taramasında, Katî'î'nin hadis ilmine dair herhangi bir konuda ifade ettiği görüşüne rastlanmamıştır. Ancak Katî'î, inanç esasları hakkında kendisine sorulan bir soruya karşılık fikrini beyan etmiştir. Talebesi İbn Bükeyr (v. 436/1044) bu olayı şöyle anlatmaktadır : "Ebû Bekr el-Katî'î'ye îmân hakkında soru soruldu. O sırada ben de onları dinliyordum. Katî'î bu soruya şöyle cevap verdi: 'İman, söz ve ameldir.' Sonra kendisine soru soranlara karşı şunu ilave etti: 'Bu konuda şüphe edilir mi?'[134] Görüldüğü üzere Katî'î, imanın ne olduğu konusunda kendisine yöneltilen bir soruya karşı sessiz kalmamış, fikrini apaçık belli etmiştir. Buradan hareketle Katî'î'ye göre imanın dil ile ikrâr ve

---

[133] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 19/38.

[134] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1/139.

amelden ibaret, amelin de imandan bir cüz olduğu sonucu çıkarılabilir. Katî'î'nin benimsediği bu görüşün, ehl-i hadîsin genel fikirleriyle de uyumlu olduğu ifade edilebilir. Zira ehl-i hadîse göre de iman, söz ve amelden ibarettir.

D. Eserleri

Bu başlık altında Ebû Bekr el-Katî'î'nin günümüze ulaşan eserleri ile kaynaklarda zikredilen eserlerine dair bilgiler verilecektir.

1. Günümüze Ulaşan Eserleri

Katî'î'nin günümüze birden fazla eserinin ulaştığı zikredilmektedir. Aşağıda isimleri verilen bu eserlerden sadece ilki (*Cüz'ü'l-elf dînâr*) matbu, diğerleri ise mahtuttur.

a) *el-Eczâü'l-Katî'iyyât:* Eser kaynaklarda *el-Fevâidü'l-müntekât ve'l-efrâdü'l ğarâibi'l-hisân*[135] adıyla da geçmektedir. Tamamı beş cüz[136] olan bu eseri Katî'î'nin öğrencisi Ebû Muhammed Hasen b. Ali b. Muhammed el-Cevherî el-Mukanne'î (v. 454/1063) kıraat ve rivayet etmiştir. Katî'î'nin *el-Eczâü'l-Katî'iyyât* adlı eseri *Fevâidü Ahmed b. Şebîb* olarak da geçmektedir.[137] İbn Hacer el-Askalânî'ye (v. 852/1449) göre Ebû Hafs Ömer b. Ca'fer b. Abdullah b. Ebi's-Serî el-Basrî el-Verrâk (v. 357/968), Katî'î'nin rivayetlerinden seçkiler (intikâ') yaparak *el-Katî'iyyât*'ı meydana getirmiştir. Yani İbn Hacer el-Askalânî'ye

---

135 Zâhiriyye, mec. 54 (1a-41a yk., 631 H.); hadîs 234 (V, 1-8 yk.)

136 İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer, *Fihrisü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Beşşâr Avvâd, (Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009), 1/221.

137 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*, 1/452 (Dipnot No: 384).

göre *el-Katî'iyyât*'daki rivayetler Katî'î'ye ait olmakla beraber, eseri oluşturan kişi Ömer el-Basrî'dir.[138] Katî'î'nin *el-Fevâidü'l-müntekât*'ının birinci ve dördüncü cüz'ünü Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed Fahruddîn İbnü'l-Buhârî el-Makdisî (v. 690/1291) aslıyla karşılaştırarak Ebû Hafs Ömer b. Muhammed b. Ma'mer İbn Taberzed'den (v. 607/1211) dinlemiştir.[139] Eserin birçok yazma nüshası bulunmaktadır.[140]

b) *Cüz'ü'l-elf dînâr:* Ebû Bekr el-Katî'î'nin hadis ilmiyle alakalı beş cüzden oluşan *el-Eczâü'l-Katî'iyyât* adında bir eserinin olduğu bilinmektedir.[141] *el-Katî'iyyât* adıyla bilinen cüz serisinin beşinci[142] ve son kitabı kaynaklarda *Cüz'ü'l-elf dînâr ve hüve'l-*

---

[138] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*, 2/46.

[139] "el-Mektebetü'ş-Şâmile" (23 Aralık 2020). https://shamela.ws/index.php/author/529

[140] el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Riyâd, 2076f-4780f, 5853f; el-Mektebetü'l-Merkeziyye, Mekke, 1/663; Mektebetü'l-Mahtûtât, Kuveyt-Zâhiriyye, 1459-54/3760, 1460-54/3790, 54/379. Bkz. Merkezü'l-Melik Faysal, *Hizânetü't-türâs - Fihrisü mahtûtât*, ts, 66/742.

[141] Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe* (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, ts), 69; Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî ez-Ziriklî, *el-Aʾlâm Kâmûsü terâcim li-eşheriʾr-ricâl veʾn-nisâ mineʾl-ʿArab veʾl-müstaʿrebîn veʾl-müsteşrikîn* (Beyrût: Dâruʾl-'İlm liʾl-Melâyîn, 2002), 1/107.

[142] Elbânî (v. 1999) bu kitabın, cüz serisinin birinci kitabı olduğunu ifade eder. Bkz. Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Fihrisü mahtûtâti Dâriʾl-Kütübiʾz-Zâhiriyye el-Müntehab min mahtûtâtiʾl-Hadîs*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl-i Selmân (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1422/2001), 198; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî de aynı görüştedir. Bkz. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-*

hâmis mine'l-fevâidi'l-müntekât ve'l-efrâdi'l-ğarâibi'l-hisân[143] adıyla geçmektedir. Katî'î'nin bu cüzünün böyle isimlendirilmesinin sebebi ne kadar kıymetli ve değerli bir eser olduğunu ifade için olmalıdır. Katî'î'nin *fevâid*[144] olarak adlandırılan bu eserinin *emâlî*[145] türü bir eser olduğu ve bazı kaynaklarda "*emâlî'l-Katî'î*" şeklinde geçtiği de görülmektedir.[146]

Bu beşinci cüz'de Katî'î'nin, başta Abdullah b. Ahmed olmak üzere çeşitli hocalarından naklettiği 333 müsned rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetler merfû ve diğer çeşitlerden oluşmak-

---

müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres, thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, ts, 1/453.

143 Eserin yazma nüshası el-Cüz'ü'l-ma'rûf bi-Elf Dînâr adını taşımaktadır. Mahtut nüshada 41 levha ve her levhada 2 sayfa olmak üzere toplam 82 sayfa bulunmaktadır. Nüsha: Zâhiriye (Mecmu 54/1 [1a-41a, 631h] Bkz. Fuat Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. [Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991], 1/403; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 62.

144 Hiçbir kriter gözetmeksizin düzensiz ve dağınık bir şekilde meydana getirilen eserlere fevâid veya el-fevâidü'l-müntekâ denir. Bkz. Abdullah b. Yûsuf Cüdey', *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs* (Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1424/2003), 2/734; "Fevâid, bir kimsenin, başkalarından pek bulunmayan nadir rivayetlerinin toplandığı hadis kitabıdır. Bu tür kitaplarda daha ziyâde garîb ve hatalı rivayetler bulunur. Dolayısıyla bu kitaplarda, meşhur hadis kitaplarında bulunmayan bir sahîh hadis pek bulunmaz. Umumiyetle hadis cüzlerinin bir çeşidi sayılmıştır. İsnadlı kaynaklar cümlesindendir." Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 8. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 79; Cemal Abdullah Aydın, *Hadiste Tahric* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 71.

145 "Hocanın yazdırması usulüyle öğrencinin yazdığı hadisler, haberler ve bunun sonucundan meydana gelen eserler." Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 64.

146 Mârestân, *Ehâdîsü'ş-şüyûhi's-sikât*, 2/429.

tadır. Katî'î rivayetleri sıralarken herhangi bir tasnif, taksim, konu veya kriter gözetmemiştir. Rivayetler karışık bir şekilde eserde yer almaktadır. Nitekim cüz' ve fevâid türü eserlerin genel niteliği bu şekildedir. Esere dair incelemelerde şu hususlar göze çarpmaktadır:

- Birinci hadisten 82. hadise kadar rivayetler (13 ve 14. rivayetler hariç; bunları Süleyman b. Karm'dan naklet-miştir) Katî'î'nin en meşhur hocalarından olan Abdullah b. Ahmed'den rivayet ettikleridir. Abdullah b. Ahmed'in rivayetleri de, çoğunlukla babası Ahmed b. Hanbel'den (v. 241/855) veya babası dışındaki hocalarından rivayetidir. Sonuç olarak 1-82 arası rivayetlerin *el-Müsned* ve zevâidine ait rivayetler olduğu anlaşılmaktadır.[147]
- 83-100, 111, 113-117, 190-208 arasındaki hadisler Katî'î'nin, hocası Bişr b. Musa'dan (v. 288/901) rivayet ettikleridir.
- 101-106 arasındaki hadisler Katî'î'nin, hocası Ebû Şuayb Abdullah b. el-Hasen el-Harrânî'den (v. 292/905) rivayet ettikleridir.
- 107. hadisten itibaren Katî'î, belli bir sistem üzere rivayetleri serdetmemiştir. Bazen önceki hadislerde rivayet

[147] "Şebeketü Mişkâti'l-İslâmiyye" (09 Ocak 2021). http://www.almeshkat.net/book/4447

ettiği hocalarından rivayette bulunmuş, bazen başka hocalarından rivayet etmiştir. Bazen tek bir hocasından peşpeşe birkaç hadis rivayet eden Katî'î, bazen de peşpeşe olmaksızın birkaç farklı yerde aynı hocasından rivayette bulunmuştur.

- Eğer bir hocasından peşpeşe iki veya daha fazla hadis rivayet edecekse, ilk hadiste senedin tamamını vermiş, peşi sıra gelen diğer hadislerde ise "ve bihî" lafzını kullanarak sened zikretmemiştir.
- Eserdeki rivayetlerin çoğunluğu sahih veya hasen rivayetlerdir. Bunların da ekseriyeti *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*'in her ikisinde veya birinde bulunmaktadır. Bazı rivayetler müellif tarikinden zayıf olmakla birlikte başka vecihlerden sahihtir. Az sayıda rivayet ise zayıftır.[148]

Bu eserin tahkîk ve tahrîci Ebû Suheyb Bedr b. Abdullah el-Bedr tarafından gerçekleştirilmiş, Kuveyt'te Dâru'n-Nefâis yayınevi tarafından 1414/1993 yılında tek cilt halinde basılmıştır.[149] Esere dair web tabanlı taramalarda, *Cüz'ü'l-elf dînâr*'da bulunan hadisleri sırasıyla veren ve isnaddaki râviler hakkındaki cerh-ta'dîl

[148] "Şebeketü Mişkâti'l-İslâmiyye" (09 Ocak 2021). http://www.almeshkat.net/book/4447

[149] Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Bağdâdî el-Katî'î, *Cüz'ü'l-elf dînâr ve hüve'l-hâmis mine'l-fevâidi'l-müntekât ve'l-efrâdi'l-ğarâibi'l-hisân*, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr (Kuveyt: Dâru'n-Nefâis, 1414/1993).

durumlarını kısa ve öz şekilde barındıran bir site tespit edilmiştir.[150]

Cüz'ü'l-elf dînâr'ın, müellifi Katî'î'ye nisbeti birkaç farklı noktadan incelenip kesinlik kazanmıştır. İlim ehli, bu eseri hocalarından dinlemeye büyük bir önem göstermiştir. Zehebî (v. 748/1348), Ebû Muhammed Hasen b. Alî el-Cevherî el-Mukanne'î'nin (v. 454/1063) bizzat Katî'î'den bu eseri dinlediğini ifade etmiştir.[151] İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) bu eseri görmüş ve hocalarından işittiği eserler arasında bunu da zikretmiştir.[152] Ayrıca Kettânî[153] (1886-1962) ve Fuat Sezgin[154] (1924-2018) eserin Katî'î'ye ait olduğunu ifade etmişlerdir.

Abdullah b. Yezîd el-'Adevî'nin (v. 213/828) ve Ebü'l-Eşheb Hevze b. Halîfe'nin (v. 216/831) âlî isnadlı rivayetleri Katî'î'nin beş cüzlük eseri *el-Katî'iyyât*'ta bulunmaktadır.[155]

---

[150] "Mevsû'atü'l-Hadîs" (24 Aralık 2020). https://hadith.maktaba.co.in/single-book/493/844341/جزء-الألف-دينار-للقطيعي

[151] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 18/69.

[152] Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-müfehres; Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*, thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî el-Meyâdînî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998), 340; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecma'u'l-mü'esses li'l-mu'cemi'l-müfehres*, 2/231.

[153] Kettânî, *er-Risâletü'l-müstetrafe*, 69.

[154] Sezgin, *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*, 1/403.

[155] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 10/123, 168.

Ahmed b. Muhammed b. el-Buhârî (v. 514/1120) Katî'î'nin *el-Katî'iyyât* adlı cüzlerinden on altı âlî isnadlı merfu hadis seçerek *Avâlî sittete 'aşera mine'l-ehâdîs mimmâ fi'l-Katî'iyyât bi-'uluvvi racüleyn mine'l-ebdâl*[156] isimli eserini meydana getirmiştir.[157]

Aşağıda Katî'î'nin *Cüz'ü'l-elf dînâr*'da her bir hocasından naklettiği rivayet sayısı ve bunun yüzdelik oranları verilmiştir. Tabloda da görüleceği üzere Katî'î bu eserinde toplam on yedi hocasından naklettiği rivayetleri bir araya getirmiştir:

Tablo 2: Cüz'ü'l-elf dînâr'da Rivayet Sayısı ve Oranları

	HOCALARI	RİVÂYET NUMARALARI[158]	TOPLAM RİVÂYET SAYISI	TÜM RİVÂYETLERE ORANI[159]
1	**Abdullah b. Ahmed**	1-12, 15-82, 127-133, 140-141, 159-160, 164, 166, 168-172, 187-189, 228-242, 249, 333.	**118**	**%35,43**
2	**Muhammed b. Yûnus b. Musa el-Küdeymî**	107, 261-281, 283-311.	**51**	**%15,31**
3	**İbrahim b. Abdullah b. Müslim el-Keccî**	109-110, 158, 173-186, 209, 212-227, 243-248, 250-260.	**51**	**%15,31**
4	**Bişr b. Musa**	83-100, 111, 113-117, 190-208.	**43**	**%12,91**

156 Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü, nr. 2/259, (vr. 89a-90a).

157 Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 139; Faruk Koçak, *İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri*, 1995, 71.

158 Eserdeki hadislerin numarasını ifade etmektedir. (-) işareti ile belirtilen yerler, iki sayı arasındaki tüm hadisleri belirtmektedir.

159 Eserde bulunan 333 rivayete oranını ifade etmektedir.

5	**İbrahim b. İshâk el-Harbî**	312-331.	**20**	**%6**
6	**Ebû Halîfe el-Fazl b. el-Hubâb**	134-139, 142-144, 149-152.	**13**	**%3,90**
7	**İshâk b. el-Hasen el-Harbî**	119-126.	**8**	**%2,40**
8	**Ebû Şuayb Abdullah b. el-Hasen el-Harrânî**	101-106.	**6**	**%1,80**
9	**Musa b. İshâk el-Kâdî**	118, 153-157.	**6**	**%1,80**
10	**İdrîs b. Abdülkerîm el-Mukrî**	161-163, 165, 167.	**5**	**%1,50**
11	**Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Müslim el-Ebbâr**	145-148.	**4**	**%1,20**
12	**Süleyman b. Karm**	13-14.	**2**	**%0,60**
13	**Ahmed b. Muhammed el-Minkarî el-Basrî**	210-211.	**2**	**%0,60**
14	**el-Hüseyn b. Ömer b. İbrahim es-Sekafî**	108.	**1**	**%0,30**
15	**Ebû Nuaym el-İsfehânî**	112.	**1**	**%0,30**
16	**Ahmed b. Muhammed b. Mansûr el-Mehâsib**	282.	**1**	**%0,30**
17	**Ca'fer el-Firyâbî**	332.	**1**	**%0,30**

c) *Müsnedü'l-'aşere*: Katî'î'nin diğer eseri cennetle müjdelenen on sahâbîye ait rivayetleri bir araya getirdiği *Müsnedü'l-*

'aşere (el-mübeşşere[160]*)* adını taşımaktadır.[161] Bu eserin bir kısmı İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi'nde (2: 112) bulunmaktadır.[162]

d) *Müsnedü'n-nisâ*: Katî'î'nin mahtût eserlerinden bir diğeri *Müsnedü'n-nisâ* adındadır. Eserin nüshası Cezâyir'deki el-Câmi'u'l-a'zam'da bulunmaktadır.[163]

e) *Hadîs*: Katî'î'nin *Hadîs*[164] adında bir cüz'ü bulunmaktadır.[165]

Ebû Bekr el-Katî'î sayılan bu eserlerin haricinde Ahmed b. Hanbel'in (v. 241/855), oğlu Abdullah (v. 290/903) vasıtasıyla *el-Müsned*, *Kitâbü'z-Zühd el-Kebîr*[166], *Kitâbü Fezâ'ili's-sahâbe*[167]*, et-Târîh, el-Mesâil* adlı eserlerinin râvisi olma bakımın-

---

160 Ali Rıza Karabulut - Ahmet Turan Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem* (Kayseri: Akabe Kitabevi, ts), 1/207.

161 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1684; Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/107.

162 Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/107.

163 Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem*, 2/207.

164 Zâhiriyye, mec. 40 (68-73 yk.)

165 Kettânî, *Hadis Literatürü*, 139.

166 Bir tespite göre Katî'î, *Kitâbü'z*'e Abdullah b. Ahmed dışındaki hocalarından rivayet ettiği 22 hadis eklemiştir. Bkz. Salih Salı, *Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 34.

167 Zehebî, Abdullah b. Ahmed ve Katî'î'nin bu esere birtakım ilavelerde bulunduklarını ifade etmektedir. Bkz. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 11/330.

dan önemli bir konumu hâizdir.[168] Ayrıca Katî'î, hocası İbrahim el-Harbî'nin *en-Nehy ani'l-lakab* adlı eseri[169] ve Ebû Müslim el-Keccî'nin *Hadîs* adlı cüz'ünün de râvîsidir.

[168] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/210-211; 'İmâdüddîn Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Riyâd: Dâru Hicr, 1419/1998), 15/391; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 201-202.

[169] İbn Hacer el-Askalânî, bu eserin birinci cüz'üne Ebû Bekr el-Katî'î rivayetiyle ulaştığını belirtmektedir. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 86.

2. Kaynaklarda Zikredilen Eserleri

a) *Emâlî:* Katî‘î’nin *Emâlî* adlı bir eseri kaynaklarda geçmektedir. Toplam on üç cüzden oluşan *Emâlî*’nin tek râvisi Alî b. İbrahim el-Bâkillânî’dir (v. 448/1056). Katî‘î’nin imlâları ile birlikte dört meclisten oluşan Ebû Bekr Muhammed b. İsmail b. Abbâs el-Verrâk el-Bağdâdî’nin de (v. 378/989) *Emâlî*’si kıraat ve rivayet edilmiştir. Verrâk’ın *Emâlî*’si, *Emâliyyü’l-Verrâk* olarak meşhur olmuştur.[170] Bâkıllânî’nin de Verrâk’tan semâı vardır.[171] İbn Hacer el-Askalânî’ye, *Emâlî*’nin birinci ve ikinci cüz’ünün rivayetleri Katî‘î’den, diğer cüz’lerin rivayetleri ise Muhammed b. İsmâîl b. Abbâs el-Verrâk’tan gelmiştir.[172]

b) *Müteşâbihü’l-Kur’ân:* Katî‘î’nin müteşâbihü’l-Kur’ân’a dair bir eserinin olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[173] Ancak İbnü’n-Nedîm (v. 385/995 [?]) ilgili eserin müellifi hakkında sadece el-Katî‘î bilgisini vermektedir. Bunun çalışmamızın konusu olan Ebû Bekr el-Katî‘î olup olmadığı tespit edilememiştir. Ancak İbnü’n-Nedîm ve Ebû Bekr el-Katî‘î’nin vefat tarihleri ve ikisinin de Bağdat’ta yaşayıp orada vefat ettiği dikkate alındığında

---

[170] Ebü’l-Kāsım Alemüddîn Kasım b. Yûsuf b. Muhammed et-Tücîbî, *Bernâmec*, thk. Abdülhafîz Mansûr (ed-Dâru’l-’Arabiyye li’l-kitâb, ts), 227; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, 340; Kettânî, *Hadis Literatürü*, 341-342.

[171] Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ*, 17/662-663.

[172] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres*, 340.

[173] İbnü’n-Nedîm Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk, *el-Fihrist* (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, ts), 55.

bu eserin müellifinin çalışmamızın konusu olan Katî‘î olması muhtemel gözükmektedir.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebû Müslim İbrahim el-Keccî'nin (v. 292/904) *Kitâbü'l-Fiten*'inin sonunda Katî‘î'ye ait rivayetlerin bulunduğunu ifade etmektedir.[174] Ayrıca Abdülganî el-Makdisî'nin (v. 600/1203) "*Min hadîsi Ebî Bekr el-Katî‘î ve ğayrihî*" adında bir eserinin bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir.[175]

Katî‘î'ye dair web-site tabanlı taramalarda el-Mektebetü'ş-Şâmile sitesinde çalışmanın konusu olan Katî‘î'ye *Kavâ‘idü'l-usûl ve me‘âkidü'l-fusûl muhtasaru tahkîki'l-emel fî ‘ilmi'l-usûl ve'l-cedel* adındaki eser nisbet edilmektedir. Bu eser, çalışmamızın konusu olan Katî‘î'nin değil, hicrî 8. asır ulemasından Safiyyüddîn Abdülmü'min b. Abdülhakk el-Katî‘î el-Bağdâdî el-Hanbelî'ye (v. 739/1339) ait bir eserdir.[176]

Söz konusu eserlere dair son olarak ayrıca belirtilmelidir ki; Katî‘î'nin ismi geçen bu eserleri genellikle cüz şeklinde olup

---

[174] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*, 2/419.

[175] Zahiriyye, mec. 113 (93-94 yk.); Karabulut - Karabulut, *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem*, 3/1810.

[176] "el-Mektebetü'ş-Şâmile" (23 Aralık 2020). https://shamela.ws/index.php/author/529

bunların *el-Eczâü'l-Katîiyyât* adlı cüz külliyatının parçaları olma ihtimali bulunmaktadır.[177]

[177] Dahîl b. Sâlih el-Luheydân, *Ziyâdâtü'l-Katî'î 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed dirâseten ve tahrîcen* (el-Medînetü'l-Münevvera: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1422/2001), 108.

İKİNCİ BÖLÜM

EBÛ BEKR EL-KATÎ‘Î’NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. HADİS ÖĞRENDİĞİ HOCALARI

Ebû Bekr el-Katî‘î henüz çocukluk döneminde iken hadis ilmiyle ilgilenmeye başlamış, İbrahim el-Harbî (v. 285/899) gibi yaşadığı dönemin meşhur âlimlerinden dersler almış, onlardan hadis rivayetinde bulunmuştur.[178] Örneğin bir isnâdda Katî‘î, hocası İbrahim el-Harbî'den imlâ yoluyla 284/898 yılında hadis aldığını bizzat kendisi belirtmiştir.[179] Hadis aldığı bu tarihte Katî‘î henüz 10 yaşında olmalıdır. İbrahim el-Harbî 285/899 yılında vefat ettiğine göre Katî‘î'nin ilimle daha küçük yaşlardan itibaren meşgul olduğu ve dönemin önde gelen âlimlerinin ders halkasına kabul edildiği ifade edilebilir.

Katî‘î pek çok hocasından hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur.[180] Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla onun 34 hocası bulunmaktadır. Fakat bu sayının daha fazla olması mümkündür. Hocalarının tamamını ele almak çalışmanın hacmini aşacağından ötürü kendilerinden en çok rivayette bulunduğu yakın hocalarından birkaçı hakkında bilgi verilecektir.

---

[178] Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî es-Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halv - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1383/1964), 2/256.

[179] Mârestân, *Ehâdîsü'ş-şüyûhi's-sikât*, 2/428.

[180] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/211.

A. Abdullah b. Ahmed

Tam adı Ebû Abdurrahman Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî'dir. 213/828 yılında Bağdat'ta doğmuştur. Ahmed b. Hanbel'in en küçük oğludur. Küçük yaşlardan itibaren hadis ilmiyle ilgilenmeye başlamış ve döneminin meşhur muhaddisleri Yahyâ b. Maîn (v. 233/848), Ebû Bekr İbn Ebû Şeybe'ye (v. 235/849) talebelik yapmıştır. Kendisinden de Nesâî (v. 303/915), Begavî (v. 317/929) ve Katî'î gibi muhaddisler rivayette bulunmuştur. Babası, *Müsned*'ini öncelikle oğlu Abdullah'a özel olarak okumuştur. Abdullah *Müsned*'in tamamını babasından dinleyip aktarılmasında rol oynamıştır. Abdullah'dan da *Müsned*'in tamamını dinleyen tek râvi Katî'î'dir. Abdullah b. Ahmed *Müsned*'e "Zevâidü Abdullah" olarak bilinen, babası dışındaki hocalarından dinlediği veya babasından bizzat dinlemediği halde ona okuduğu birtakım rivayetler eklemiştir. 290/903 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.[181]

Katî'î'nin, *Cüz'ü'l-elf dînâr* adlı eserinde, hocası Abdullah'tan toplam 118 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %35'tir.

---

[181] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/12-14; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/516-526; Salahattin Polat, "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1988), 1/81.

Abdullah b. Ahmed hakkında yazılan birçok eser bulunmasından ötürü çalışmanın hacmini artırmamak için onun hakkında detaylı bilgiye yer verilmemiştir.[182]

B. Bişr b. Musa

Tam adı Ebû Alî Bişr b. Mûsâ b. Sâlih b. Şeyh b. 'Amîra b. Hayyân/Hibbân[183] b. Sürâka b. Mersed b. Himyerî el-Hadîb[184] el-Esedî el-Bağdâdî'dir. Bişr b. Musa 190/806 yılında doğduğunu söylemiştir.[185] Uleymî (v. 928/1522) ve İbnü'l-'İmâd (v. 1089/1679) Bişr b. Musa'nın Hanbelî mezhebine mensup olduğunu ifade etmiştir.[186]

---

[182] Râvi hakkında detaylı bilgiler için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 11/12-14; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 13/516-526; Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Kâhire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts), 1/180-188; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Tezkiratü'l-Huffâz*, thk. Vizâretü'l-Me'ârif li'l-Hukûmeti'l-'Âlemiyyeti'l-Hindiyye (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 2/665-666; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1994), 5/141-143; Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî, *el-Fethu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî me'ahû Bülûgu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî* (Kâhire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1358/1940), 1/19-21.

[183] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/121.

[184] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/571.

[185] İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1/261; Ayrıca 191/807 yılının başlarında doğduğu da zikredilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/571.

[186] Sâlih b. Abdülazîz b. Alî Âli 'Useymîn el-Hanbelî en-Necdî el-Kasîmî Büredî, *Teshîlü's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile*, thk. Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000), 1/211.

Meşhur bir âlim olan Bişr b. Musa hakkında imâm, hâfız, sika, mu'ammer, kadîmü's-semâ' gibi sıfatlar kullanılmıştır.[187] Zehebî (v. 748/1348) onu övmüş, rivayetlerinin çokluğundan ve mükemmel bir kişiliğe sahip olduğundan bahsetmiştir.[188] Devrinde Bağdat'ın muhaddisi olarak kabul görmüştür.[189]

Hadis dinlediği hocaları arasında Ravh b. 'Ubâde (v. 205/820), Ebû Abdurrahmân el-Mukrî (v. 213/828), Ebû Nu'aym Fazl b. Dükeyn (v. 219/834), Abdullah İbnü'z-Zübeyr el-Humeydî (v. 219/834), Sa'îd b. Mansûr (v. 227/842) gibi daha birçok muhaddis vardır. Kendisinden de Muhammed b. Mahled (v. 331/943), Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Münâdî (v. 336/947), Ebû Ömer ez-Zâhid (v. 345/957), Ebû Bekr en-Neccâd (v. 348/960), Ebû Bekr eş-Şâfiî (v. 354/965), Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360/971), Ebû Bekr el-Katî'î ve daha birçok talebe hadis rivayetinde bulunmuştur.[190]

Bişr b. Musa soylu bir aileye mensup olmasına rağmen hayatı boyunca bununla hiç övünmemiş, ağırbaşlı ve güvenilir

---

[187] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/570-571; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/352-353.

[188] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-'İber fî haberi men ğaber*, thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts), 1/414.

[189] Ebû Amr Nûreddîn b. Alî b. Abdullah es-Sed'î el-Vassâbî, *Tuhfetü'l-lebîb bimen tekelleme fîhim el-Hâfız İbn Hacer mine'r-ruvât hârice't-Takrîb*, ed. Muhammed b. Abdullah el-İmâm (Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1431/2010), 2/268.

[190] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/570; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/352-353; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/121.

kişiliğiyle tanınmıştır.[191] Ebû Bekr el-Hallâl'ın (v. 311/923) naklettiğine göre Bişr'in Ahmed b. Hanbel'in yanında önemli bir değeri vardı ve ona ikramlarda bulunurdu.[192] Ayrıca Bişr Ahmed b. Hanbel'den dikkate değer, önemli meseleler (مسائل صالحة) hakkında bilgiler edinmiş, ondan birçok hadis yazmıştır.[193] Ahmed b. Hanbel'in kendisi için mektup yazdığı Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'den (v. 219/834) *el-Müsned*'i rivayet etmiştir.[194] Bişr'in özelliklerinden birisi de şiir konusunda kabiliyetli biri olmasıdır.[195]

Bişr b. Musa 98 yıllık uzun bir yaşamın ardından 26 Safer 288 (19 Şubat 901) tarihinde Cumartesi günü vefat etmiştir. Cenaze namazını Muhammed b. Hârûn b. Abbâs el-Hâşimî (v. 318/930) kıldırmış ve Bâbü't-Tibn kabristanına defnedilmiştir. Cenazesine katılımın kalabalık olduğu kaynaklarda geçmektedir.[196]

---

[191] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/570; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/353; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/121.

[192] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/571; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/353.

[193] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/121.

[194] İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1/260.

[195] Bir şiir örneği için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/571.

[196] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/572; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/354; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/122.

Katî‘î’nin, *Cüz’ü’l-elf dînâr* adlı eserinde hocası Bişr’den toplam 43 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %13’tür.

C. Ebû Müslim el-Keccî[197]

Tam adı Ebû Müslim İbrahim b. Abdullah b. Müslim b. Mâ‘iz b. Muhâcir el-Basrî el-Keccî’dir. Tahmini 190/806 yılında dünyaya gelmiştir.[198] Keccî, Keşşî ve Kissî nisbeleriyle meşhurdur. Kaynaklarda daha çok Keccî olarak geçmektedir.[199]

Hadis dinlediği hocaları arasında Ebû ‘Âsım en-Nebîl (v. 212/828), Abdullah b. Mesleme el-Ka‘nebî (v. 221/836), Süleymân b. Harb (v. 224/839), ‘Amr b. Merzûk (v. 224/839), Ebü’l-Velîd et-Tayâlisî (v. 227/842) ve daha birçok âlim vardır. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında da Ebü’l-Kâsım el-Beğavî (v. 317/929), Ebû ‘Amr İbnü’s-Semmâk (v. 344/955), Ebû Bekr en-Neccâd (v. 348/960), Ebû Bekr eş-Şâfiî (v. 354/965), Ebü’l-Kâsım et-Taberânî (v. 360/971), Ebû Bekr el-Âcurrî (v. 360/970), Ebû Bekr el-Katî‘î gibi âlimler bulunmaktadır.[200]

---

197 el-Keşşî şeklinde okunuşu için bkz. İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1/138.

198 200/816 yılında doğduğu da zikredilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/36; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/423.

199 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/36, 39; Sem’ânî, *el-Ensâb*, 5/36.

200 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/36; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/423.

Dârekutnî (v. 385/995) onu tevsik etmiştir.[201] Zehebî (v. 748/1348) şeyh, imâm, hâfız, mu‘ammer, şeyhu’l-‘asr gibi ta‘dil edici lafızlarla övmüştür.[202] İbn Hibbân (v. 354/965) ise sika olduğunu ifade ederek sika râvileri ele aldığı kitabında ona yer vermiştir.[203] Keccî, hadis ilmini ve hadislerin tariklerini çok iyi bilirdi. Âlî isnâda büyük önem verirdi ve senedinde üç râvi bulunan pek çok rivayete sahipti.[204]

Keccî yaşadığı yerin önde gelen zengin âlimlerindendi.[205] Fazilet, ilim ve emânet ehliydi.[206] Cömert bir kişiliğe sahip olan Keccî tüm varlığını hadis ilmi yolunda kullanmaktan hiç çekinmezdi. Nitekim her hadis rivayet ettiğinde on bin dinar tasadduk ederdi.[207] O, *Kitâbü’s-Sünen* adlı eserini semâ‘ ederek bitiren talebelerine ziyafet vermiş, ihtiyacı olanlara binlerce dirhem infâk

---

201 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/39; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/424.

202 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/423.

203 Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî İbn Hibbân, *es-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmu’îd Hân (Vizâretü’l-Me’ârif li’l-Hukûmeti’l-’Âlemiyyeti’l-Hindiyye, 1393/1973), 8/89.

204 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/424.

205 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/424; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtü’l-meşâhîr ve’l-a’lâm*, thk. Ömer Abdüsselâm ed-Tedmürî (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-’Arabî, 1411/1991), 22/98.

206 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/36.

207 Ebü’l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Tabakâtü’l-huffâz*, thk. Heyet (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1414/1994), 276.

etmiştir.[208] Birgün Bağdat'a gelen Keccî'yi büyük bir kalabalık karşılamış ve bu esnada izdiham olmuştur. Keccî Bağdat'ta büyük imlâ meclislerinde kalabalık gruplara hadis dersi vermiştir.[209] Bağdat'a geldikten sonra buradan hiç ayrılmamış ve hadis rivayetine devam etmiştir.[210]

Keccî'nin *Kitâbü's-Sünen* adlı bir eserinin olduğu kaynaklarda geçmektedir.[211] *Cüz' fîhi hadîsü Ebî Müslim İbrahim b. 'Abdillah el-Basrî*[212] adında bir hadis cüzü de bulunmaktadır.[213] Ayrıca *Kitâbu'l-Müsned* ve *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh* adlı eserlerinin olduğu da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.[214]

Keccî 102 yıllık uzun bir yaşamın ardından 7 Muharrem 292 (19 Kasım 904) tarihinde Pazar günü Bağdat'ta vefat etmiş, cenazesi Basra'ya götürülerek orada defnedilmiştir.[215]

---

208 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/425; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 276-277.

209 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/424.

210 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/36.

211 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/423; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, 276.

212 Nüsha: Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye (nr. 4566, 16 varak); Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (İsmail Saib Sencer, nr. 2716/2, 17 varak).

213 Bu eser Abdullah Kılıç tarafından yüksek lisans tezi olarak Ebû Müslim el-Keccî ve Hadis Cüz'ü adıyla tahkik edilmiştir. Bkz. Abdullah Yıldız, *Ebû Müslim el-Keccî ve Hadis Cüz'ü* 1987.

214 Salahattin Polat, "Keccî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/165.

215 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/39; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/425.

Katî‘î’nin, *Cüz’ü’l-elf dînâr* adlı eserinde hocası Keccî’den toplam 51 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %15’tir.

D. Ebü’l-Abbâs el-Küdeymî

Tam adı Ebü’l-Abbâs Muhammed b. Yûnus b. Musa b. Süleymân b. ‘Ubeyd b. Rebî‘a b. Küdeym el-Kureşî es-Sâmî[216] el-Küdeymî el-Basrî’dir. Dedesi Küdeym’den aldığı Küdeymî nisbesiyle meşhur olmuştur.[217] Kendisi 183/799 yılında doğduğunu söylemiştir.[218]

Küdeymî’nin hadis aldığı hocaları arasında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204/819), Ravh b. ‘Ubâde (v. 205/820), Ebû ‘Ubeyde Ma‘mer b. Müsennâ (v. 209/824), Abdullah b. Dâvûd el-Huraybî (v. 213/828), Ebû Zeyd el-Ensârî (v. 215/830), Humeydî (v. 219/834), Ebû Nu‘aym Fazl b. Dükeyn el-Kûfî (v. 219/834) ve daha birçok âlim bulunmaktadır. Kendisinden de Ebû Bekr İbnü’l-

---

[216] es-Sülemî şeklinde okunuşu için bkz. Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî esmâ’i’r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1408/1987), 27/67.

[217] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/688; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 13/302; Sem’ânî, *el-Ensâb*, 5/39.

[218] Zayıf bir görüşe göre ise 185/801 yılında doğduğu ifade edilmiştir. Diğer bir nakle göre Küdeymî’nin doğduğu günün gecesi Bağdatlı muhaddis Hüşeym b. Beşîr es-Sülemî (v. 183/799) vefat etmişti. Buradan hareketle Küdeymî’nin, Hatîb’in de (v. 463/1071) tekidiyle 183/799 yılında doğduğu kesinlik kazanmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/690; Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 13/302.

Enbârî (v. 328/940), Ebû ‘Amr İbnü’s-Semmâk (v. 344/955), Ebû Bekr eş-Şâfiî (v. 354/965) gibi pek çok kişi hadis dinlemiştir. Kendisinden en son hadis dinleyen râvi ise çalışmanın konusu olan Ebû Bekr el-Katî‘î’dir.[219]

Küdeymî meşhur muhaddislerden hadis dinleme fırsatı bulmuştur. Hicâz ve Yemen gibi pek çok bölgeye rıhle yapmış ve kesîru’l-hadîs olarak tanınmıştır. Bağdat’a dönerek vefatına kadar burada hadis rivayet etmiştir.[220] Hadis müzâkeresine önem veren Küdeymî Basra’da birkaç kişilik gruplarla hadis müzâkere etmiştir.[221] Ayrıca Basralı 1186 muhaddisten hadis yazdığını söylemiştir.[222]

Küdeymî yaşadığı devirde şeyh, imâm, el-hâfizu’l-kebîr, mu‘ammer gibi sıfatlarla övülmüştür.[223] Ahmed b. Hanbel onu hasenü’l-hadîs ve hasenü’l-ma‘rife gibi sıfatlarla nitelemiştir.[224] Hatîb’e göre o, ulemâ nezdinde hafızası ve hadis talebiyle meşhur bir râvidir.[225] Zehebî onu hâfız sıfatıyla nitelendirmiştir.[226]

---

219 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/688; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/302-303.

220 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/688-689; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/302.

221 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/693-695.

222 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/690; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 27/70.

223 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/689; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 13/302.

224 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/693; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü’l-Mîzân*, 4/144.

225 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/695.

Musa b. Hârûn (v. 294/907) Küdeymî'yi kezzâb ve vaddâ' gibi sıfatlarla cerh etmiş, insanları ondan hadis dinlememeleri hususunda uyarmıştır.[227] Beğavî (v. 317/929) hadis imamlarının onu yalancılıkla cerh ettiklerini belirtmiştir.[228] İbn Hibbân (v. 354/965), İbn Adî (v. 365/976) ve Dârekutnî (v. 385/995) onu hadis uydurmakla itham etmiştir.[229] Hatîb onun rivayetlerinin çoğunun garib ve münker olduğunu, bu yüzden bazılarının onun rivayetlerinde tevakkuf ettiğini belirtmiştir.[230] İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) Küdeymî'nin çok yalancı olduğunu ifade etmiş, Nesâî (v. 303/915) ise onu metruk olarak nitelemiştir.[231] Küdeymî hakkında hem cerh hem ta'dîl ifadeleri bulunmaktadır. Ancak cerh ifadelerine bakıldığında daha sert ve ağır tabirler olduğu görülmektedir. Onun hakkında kullanılan ta'dîl lafızlarında ise sika lafzı

---

[226] Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn ve halkun mine'l-mechûlîn ve's-sikât fîhim leyyin*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî (Mekke: Mektebetü'n-Nahda el-Hadîse, 1387/1967), 381.

[227] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/696.

[228] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 4/144.

[229] İbn Hibbân ayrıca onun binden fazla hadis uydurduğunu tahmin ettiğini söylemiştir. İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 2/313; Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî İbn Adî, *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*, thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, ts), 9/428; Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nîsâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*, thk. Muvaffâk b. Abdullah b. Abdülkâdir (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984), 137; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/697.

[230] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/695.

[231] Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (Medîne: Muhammed Abdü'l-Muhsin Sâhibü'l-Mektebeti's-Selefiyye, 1386/1966), 1/363.

gibi net ifadeler bulunmamaktadır. Dolayısıyla Küdeymî'nin cerh yönü daha ağır basan zayıf bir ravi olduğu söylenebilir.

Küdeymî yüz yıllık uzun bir hayatın ardından Cemâziye'l-âhir 286 (Temmuz 899) tarihinde Perşembe günü vefat etmiştir.[232] Cenaze namazını Yûsuf b. Ya'kûb el-Kâdî (v. ?) kıldırmıştır.[233]

Katî'î'nin, *Cüz'ü'l-elf dînâr* adlı eserinde hocası Küdeymî'den toplam 51 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %15'tir.

E. Ebû Halîfe el-Cümahî

Tam adı Ebû Halîfe Fazl b. 'Amr b. Muhammed b. Şu'ayb el-Cümahî el-Basrî el-A'mâ'dır.[234] 206/822 yılında doğmuştur.[235] İsmi ve künyesinin ihtilaflı olduğu kaynaklarda geçmektedir.[236]

---

[232] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/701-702; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/305.

[233] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/702.

[234] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 14/7.

[235] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 14/7.

[236] Bir görüşe göre onun tam adı Ebü'l-Kâsım Zeyd b. el-Hubâb, diğer bir görüşe göre ise Ebü'l-Fazl Halîfe b. el-Hubâb'tır. Ancak bu ihtilâflar istisnâ olarak kalmaktadır. Çoğunluğun görüşüne göre doğrusu başlıkta belirtilen şekildedir. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/9-10.

Ebû Halîfe el-Cümahî on dört yaşında iken hadis dinlemeye başlamış, devrinin önemli âlimlerinin meclislerinde bulunmuş[237] ve birçok rıhle yapmıştır.[238] Döneminin hocası olarak tanınan Ebû Halîfe el-Cümahî, muhaddis kimliğinin yanı sıra aynı zamanda şair ve tarihçi kişiliğiyle de tanınmıştır.[239] Ayrıca Basra'da kâdılık görevinde bulunmuştur.[240]

Hadis dinlediği hocaları arasında Ka'nebî (v. 221/836), Süleymân b. Harb (v. 224/839), 'Amr b. Merzûk (v. 224/839), Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî (v. 227/842), Alî b. el-Medînî (v. 234/848-849) ve daha birçok muhaddis yer almaktadır. Ebû Halîfe el-Cümahî hocalarının çoğunluğundan rivayette bulunurken teferrüd etmiştir. Kendisinden rivayette bulunan talebeleri arasında ise Ebû Avâne el-İsferâyînî (v. 316/929), Ebû Bekr es-Sûlî (v. 335/946), Ebû Alî en-Nîsâbûrî (v. 349/960), İbn Hibbân (v. 354/965), Ebü'l-Kâsım et-Taberânî (v. 360/971), Râmehürmüzî (v. 360/971), Ebû İshâk b. Hamza el-İsfahânî (v. 360/971), İbn 'Adî (v. 365/976) gibi muhaddisler bulunmaktadır.[241]

---

237 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/7.

238 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 23/166; Cemâluddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf el-Atâbekî İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira fî mulûki Mısr ve'l-Kâhira* (Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1352/1923), 3/193.

239 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/7.

240 Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/148.

241 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/8.

Ashâbü'l-hadîsin önde gelen âlimlerinden olan[242] Ebû Halîfe el-Cümahî muhaddisler tarafından tevsik edilmiş bir râvidir. Hakkında sika, sâdık, meşhur, kesîru'l-hadîs gibi ta'dil lafızları kullanılmıştır. Zehebî (v. 748/1438) ve İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) onun hakkında herhangi bir gevşeklik (lîn) duymadıklarını söylemişlerdir.[243] Ondan ilim talep etme maksadıyla uzak diyarlardan çok kişi Basra'ya gelmiştir.[244] Basra'da yaşadığı dönemin müsnidi sayılmıştır.[245] Ayrıca Safedî (v. 764/1363) ve Süyûtî (v. 911/1505) onun lügat ve şiir ilminde yüksek bir bilgi seviyesinde olduğunu söylemiştir.[246]

Ebû Halîfe el-Cümahî'nin sikâ olduğunu söyleyenler olmakla birlikte onun hakkında cerh mahiyetinde görüş ifade edenler de olmuştur. Ancak çoğunluğun kanaatine göre sikalık vasfı daha ağır basmaktadır.[247] Onun Râfızî olduğuna dair söylentiler olsa da

---

[242] Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât fî tabakāti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim (Lübnân: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1384/1964), 2/245.

[243] Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 5/425; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/337.

[244] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/8; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/337.

[245] Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/148.

[246] Safedî ayrıca onun ahbâr, eş'âr, âdâb ve ensâb râvisi olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca onun, dayısının kitaplarını rivayet ettiğinden söz eden Safedî onun bir şiirine de yer vermiştir. Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ʿumyân* (Beyrût: American University Library of Beirut, ts), 226; Süyûtî, *Buğyetü'l-vuʿât*, 2/245.

[247] İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/337.

Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî'nin de içinde bulunduğu çoğunluğa göre bu iddia gerçeği yansıtmamaktadır.[248]

Kaynaklarda Ebû Halîfe el-Cümahî'nin bazı eserleri zikredilmektedir. Buna göre onun hadislere dair bir *Cüz*'ü, bunun haricinde *Kitâbü'l-Fursân* ve *Tabakâtü'ş-şu'arâi'l-câhiliyyîn* adlı iki kitabı bulunmaktadır.[249] Onun bazı kitaplarının yandığı da kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır.[250]

Ebû Halîfe el-Cümahî uzun bir yaşamın ardından Rebîu'l-âhir 305 (Ekim 917) tarihinde Basra'da vefat etmiştir.[251]

Katî'î'nin, *Cüz'ü'l-elf dînâr* adlı eserinde hocası Ebû Halîfe el-Cümahî'den toplam 13 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %4'tür.

F. İbrahim el-Harbî

Tam adı Ebû İshâk İbrahim b. İshâk b. İbrahim b. Beşîr b. Abdullah b. Deysem el-Mervezî el-Bağdâdî el-Harbî'dir. 198/814

---

248 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 5/425; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/337.

249 Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/148.

250 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 6/337.

251 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/10; 304/916 yılı sonlarında, 307/919 yılında veya 13 Cemâziye'l-'ûlâ 305 (1 Kasım 917) tarihi Cumartesi günü vefat ettiği de kaynaklarda geçmektedir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/10; İbn Nukta, *et-Takyîd*, 2/218-219; İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/251.

yılında doğmuştur.[252] Aslen Mervlidir. Doğum yeri kesin olmamakla birlikte, hayatını Bağdat'ta sürdürmüştür. Fakat maddî durumunu anlatırken Merv'in Kâbüliyye bölgesindeki bahçe ve arazilerinin özelliklerini belirttiği nakil dikkate alındığı zaman Merv'de doğduğu, ancak daha sonra Bağdat'a göç ederek oraya yerleştiği ifade edilebilir.[253]

Hadis dinlediği hocaları arasında Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn (v. 219/834), Affân b. Müslim (v. 220/835), 'Amr b. Merzûk (v. 224/839), Osman b. Ebû Şeybe (v. 239/853), Kuteybe b. Sa'îd (v. 240/855), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) gibi pek çok kişi vardır. Kendisinden rivayette bulunanlar arasında ise Musa b. Hârûn (v. 294/907), Ebû Bekr İbnü'l-Enbârî (v. 328/940), Muhammed b. Mahled (v. 331/943), Ebû 'Amr İbnü's-Semmâk (v. 344/955), Muhammed b. Abdullah eş-Şâfiî (v. 354/965), Ebû Bekr el-Katî'î[254] (v. 368/979) bulunmaktadır.[255]

Harbî daha on yaşlarında iken ilim öğrenmeye başlamıştır.[256] İlim meclislerinde uzun yıllar ders vermiş[257], pek çok eser

---

[252] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/522-523; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/356.

[253] Ali Sever, *İbrahim el-Harbî ve Hadis İlmindeki Yeri* 2018, 24.

[254] Katî'î, Harbî'nin en son vefat eden öğrencisidir. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/256.

[255] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/523.

[256] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/356; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 5/211.

[257] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/529.

tasnif etmiştir.[258] İlimde imam, zühdde önder, fıkıhta ârif, ahkâmda basiret sahibi, hadiste hâfız, ilelde uzman, edebiyat ve lügatta âlim olarak tanınmıştır.[259] Şeyh, imâm, hâfız, allâme, şeyhu'l-İslâm sıfatlarıyla ta'dîl edilmiştir.[260] Bağdat'ta daha önce edep, fıkıh, hadis ve zühdde Harbî gibi birisinin çıkmadığı ifade edilmiştir.[261] Ahmed b. Hanbel'den fıkıh ilmini öğrenmiştir.[262] Ahmed b. Hanbel, oğlu Abdullah'ın onun yanına gitmesini ve ferâiz ilmini öğrenene kadar derslerine katılmasını istemiştir.[263] Dârekutnî (v. 385/995), onun sika, sadûk ve hadiste imâm olduğunu belirterek zühd, ilim ve takva konusunda Ahmed b. Hanbel ile kıyas edildiğini zikretmiştir.[264] Zehebî onu Irak'ın âlimi olarak nitelendirmiştir.[265]

Zengin ve çeşitli tasnifleriyle bilinen Harbî'nin *Garîbü'l-hadîs*[266] dışında *İkrâmu'd-dayf*[267], *Menâsikü'l-hacc*[268], *Risâle fî*

---

258 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/530.

259 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/523; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/366.

260 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/356.

261 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/532.

262 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/256; Sübkî, Tabakâtü'ş-Şâfiiyye'sinde yer verdiği Harbî'nin, Şâfiî değil Hanbelî mezhebine mensup sayılmasının daha uygun olacağını belirtir. Bkz. Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 2/257.

263 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/531.

264 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/537.

265 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/357.

266 Eserin sadece V. cildi günümüze ulaşmış ve bu cilt, Süleymân b. İbrahim b. Muhammed el-Âyid tarafından tahkik edilerek üç cilt halinde yayımlanmıştır (Cidde 1405/1985).

enne'l-Kur'ân gayru mahlûk[269] adlı eserleri de vardır. Ayrıca kaynaklarda *Mesâ'ilü'l-İmâm Ahmed*, *Delâilü'n-nübüvve*, *Kitâbü'l-Edeb*, *Kitâbü'l-'İlel*, *Nâsihu'l-Kur'ân ve mensûhuh* ve başka eserlerinin bulunduğundan söz edilmektedir.[270]

Seksen yedi yıllık uzun bir yaşam süren Harbî 20 Zilhicce[271] 285 (7 Ocak 899) tarihinde Pazartesi günü vefat etmiştir. Bâbü'l-enbâr caddesindeki evine defnedilmiş ve cenaze namazını Kâdî Yûsuf b. Ya'kûb kıldırmıştır. Cenazesinin çok kalabalık olduğu zikredilmektedir.[272]

Katî'î'nin, *Cüz'ü'l-elf dînâr* adlı eserinde hocası İbrahim el-Harbî'den toplam 20 rivayeti bulunmaktadır. Bu hocasının, eserdeki diğer hocalarının rivayetlerine oranı ise %6'dır.

---

[267] Eser Abdülgaffâr Süleyman el-Bündârî (Kahire 1406/1986; Beyrut 1406/1986) ve Abdullah Âiz el-Garrâzî (Tanta 1407/1987) tarafından neşredilmiştir.

[268] Eser Hamed el-Câsir tarafından neşredilmiştir (Riyad 1389/1969, 1401/1981).

[269] Nüsha: Haydarâbâd, Mektebetü'l-Câmiati'l-Osmâniyye (nr. A 499).

[270] İbn Ebû Ya'lâ, *Tabakâtü'l-Hanâbile*, 1/86; M. Yaşar Kandemir, "Harbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/115.

[271] Safedî tarihi 22 Zilhicce olarak kaydeder. Bkz. Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 5/213.

[272] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/537.

G. Ebû Bekr el-Firyâbî

Tam adı Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed Hasen/Hüseyn[273] b. Müstefâz et-Türkî el-Firyâbî es-Sağîr'dir. 207/823 yılında Belh yakınındaki Türk şehirlerinden biri olan Fâryâb/Fîryâb'da doğmuştur.[274]

Kendisi on yedi yaşındayken hadis kitabetine başladığını ifade etmiştir. Hocalarından çok hadis dinlemiş ve rivayette bulunmuştur. Bunda devrin ulemasının ona olan güveni etkili olmuştur.[275] İlim tahsili için Mâverâünnehir, Horasan, Irak, Hicaz, Şam, Mısır ve Cezîre gibi devrin ilim merkezlerini dolaşmış, buralarda önemli âlimlerden hadis okumuştur. İlmî olarak devrinin parlayan bir yıldızı haline gelen Fîryâbî Dînever kâdısı olarak tayin edilmiştir.[276] Onun Mâlikî mezhebine mensub olduğu kaynaklarda zikredilmiştir.[277]

Hadis dinlediği hocaları arasında Ali b. el-Medînî (v. 234/848-849), Ebû Ca'fer en-Nüfeylî (v. 234/848), Ebû Bekr b.

---

273 Dedesinin ismine dair bu ihtilaf için bkz. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/145, 7 No'lu dipnot.

274 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/103; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 14/96.

275 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/104; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/786.

276 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 14/96-97; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/145; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/127.

277 İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb*, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebü'n-Nûr (Kâhire: Dâru't-Türâs, ts), 1/321-322.

Ebû Şeybe (v. 235/849), İshâk b. Râhûye (v. 238/853), Kuteybe b. Saîd (v. 240/855) ve daha birçok muhaddis vardır.[278] Kendisinden Ebü'l-Hüseyn İbnü'l-Münâdî (v. 336/947), Ebû Bekr en-Neccâd (v. 348/960), Ebû Bekr eş-Şâfiî (v. 354/965), Ebû Bekr el-Âcurrî (v. 360/970), Râmehürmüzî (v. 360/971), İbn 'Adî (v. 365/976), Ebû Bekr el-Katî'î (v. 368/979) gibi kişiler hadis dinledi.[279] Zehebî *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*'inde "Meşyeha ale'l-mu'cem li'l-Firyâbî" başlığı altında Firyâbî'nin hocalarının uzun bir listesini vermiştir.[280]

Hadis ilminde şeyhu'l-vakt, hâfız, sebt, sika, mutkin, emîn, hucce, imâm gibi vasıflarla ta'dîl edilmiştir. Devrinin ve yaşadığı yerin imamı olarak tanınmıştır.[281] Talebesi İbn Adî (v. 365/976), hocasının meclislerinin kalabalık oluşundan bahsetmiş, on binlerce kişinin bu meclislerde hocasından hadis dinlediğini ifade etmiştir. Öyleki bazı talebelerin bir sonraki derste yer bulabilmek için geceyi ders meclisinde geçirdiğini nakletmiştir.[282] İlelü'l-hadîs konusunda uzman bir 'ilel imamı olduğu belirtilmiş-

---

[278] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/97; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/786.

[279] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/102; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/97-98; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/786; İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 1/321.

[280] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/101-106.

[281] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/103-104; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/96, 100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/786; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/376.

[282] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâ'*, 14/98, 100.

tir.[283] Sehavî (v. 902/1497) onun ricâl konusunda uzman olduğunu söylemiştir.[284]

Firyâbî'nin *Sıfatü'n-nifâk ve zemmü'l-münâfikîn*[285], *Fezâilü'l-Kur'ân*[286], *Kitâbü's-Sıyâm*[287], *Ahkâmü'l-'îdeyn*[288], *Kitâbü'l-Kader*[289], *Fevâid*[290], *Mâ esnedehû Süfyân es-Sevrî*[291] adlı eserleri de bulunmaktadır.[292] Firyâbî'nin eserlerinden biri de *Delâilü'n-nübüvve*[293] adını taşımaktadır.[294] Firyâbî'nin kaynaklarda zikredilen diğer eserleri şunlardır: *Menâkıbu Mâlik, es-Sünenü'l-kebîr*, *ez-Zikr*, *en-Nikâh*, *el-Cenâiz*, *es-Suver ve't-*

---

283 Alî b. Abdullah es-Sıyâm, *Cühûdü'l-muhaddisîn fî beyâni 'ileli'l-ehâdîs*, ts, 26.

284 Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehavî, *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl (Erba'u resâil fî ulûmi'l-hadîs içerisinde)*, thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1410/1990), 109.

285 Nşr. Bedr el-Bedr (Kuveyt 1405/1985); Nşr. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrût 1405/1985).

286 Nşr. Yûsuf Osman Fazlullâh Cibrîl (Riyad 1409/1989)

287 Nşr. Abdülvekîl en-Nedvî (Bombay 1412/1992)

288 Nşr. Ebû Abdurrahmân Müsâid b. Süleymân b. Râşid (Beyrût 1406/1986)

289 Nşr. Cemâl Hamdî ez-Zehebî (Câmiatü Melik Suûd, Riyad 1403-1404: YL Çalışması)

290 Nşr. Abdülvekîl en-Nedvî (Bombay 1412/1992)

291 Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye (Mecmûa, nr. 90, vr. 39-47)

292 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/98; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/128.

293 Nşr. Âmir Hasan Sabrî (Mekke 1406/1986)

294 Dr. Muhammed el-Bekrî ilk üç asırda yazılan Hz. Peygamber'le (s.a.s) alakalı eserleri zikrettiği kitabında 14 adet delâil türü kitap yazıldığını ve bunlardan birinin de Firyâbî'ye ait olduğunu belirtmiştir. Bkz. Muhammed Enver Muhammed Alî el-Bekrî, *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, ts, 39.

temâsîl, *Kitâb 'ani'l-Medîneti'l-Münevvera*, *Sadakatü'l-fıtr*, *Tahrîmü'z-zeheb ve'l-harîr*, *er-Rü'yâ*, *el-Künâ*, *el-Libâs*, *Edebü'l-İslâm*, *Terkü'l-mirâ'*, *el-Bükâ'*.[295]

Firyâbî 94 yıllık uzun bir yaşamın ardından 4 Muharrem 301'de (10 Ağustos 913) Çarşamba gecesi vefat etmiştir.[296]

H. Ebü'l-Fazl el-Katî'î

Tam adı Ebü'l-Fazl Ca'fer b. Ahmed b. Mâlik b. Şebîb b. Abdullah el-Katî'î'dir. Çalışmanın konusu olan Ebû Bekr el-Katî'î'nin babasıdır. Heysem b. Sehl et-Tüsterî (v. 260/874) ve Muhammed b. Mesleme el-Vâsıtî'den (v. 282/895) hadis dinlemiştir. Kendisinden de oğlu Ebû Bekr el-Katî'î ve Ömer b. İbrahim el-Kettânî (v. ?) hadis rivayetinde bulunmuştur.[297] Ebû Bekr el-Berkânî (425/1034), Ebü'l-Fazl el-Katî'î'nin Abbâsî devleti ve yönetimiyle bağlantılarının olduğunu söylemiştir.[298]

Taranan kaynaklarda Ebü'l-Fazl el-Katî'î'nin doğum-vefat tarihi, cerh-ta'dîl durumu ve benzeri bilgilere ulaşılamamıştır.

---

[295] İbn Ferhûn el-Mâlikî, *ed-Dîbâcü'l-müzheb*, 1/321-322; Mehmet Ali Sönmez, "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/146.

[296] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/105; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 14/100; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 14/787; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 13/146.

[297] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/133.

[298] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/212.

İ. Diğer Hocaları

- Ebû Ya‘kûb İshâk b. Hasen b. Meymûn b. Sa‘d el-Harbî el-Bağdâdî (v. 284/898)[299]
- Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Alî b. Müslim el-Ebbâr (v. 290/903)[300]
- Ebü’l-Hasen İdrîs b. Abdülkerîm el-Haddâd el-Mukrî el-Bağdâdî (v. 292/905)[301]
- Ebû Şuayb Abdullah b. Hasen b. Ahmed b. Ebî Şuayb el-Harrânî (v. 292/905)[302]
- Ebû Bekr Musa b. İshâk b. Musa b. Abdullah b. Musa b. Abdullah b. Yezîd el-Hatmî el-Ensârî (v. 297/910)[303]
- Ebû İshâk İbrahim b. Şerîk b. Fazl b. Hâlid b. Halîd el-Esedî el-Kûfî (v. 302/915)[304]
- Ebû Abdullah Ahmed b. Hasen b. Abdülcebbâr b. Râşid es-Sûfî (v. 306/919)[305]

---

[299] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/413.

[300] Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 13/443-444.

[301] Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 14/44-45.

[302] Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nübelâ’*, 13/536-537.

[303] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 15/51-53.

[304] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 7/8-9.

[305] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/132.

- Ebû Alî Hasen b. Tayyib b. Hamza b. Hammâd eş-Şücâ'î el-Belhî (v. 307/920)[306]
- Ebû Bekr Ahmed b. Selmân (Süleymân) b. Hasen b. İsrâîl b. Yûnus el-Bağdâdî el-Hanbelî en-Neccâd (v. 348/960)[307]

[306] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/304-307; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 14/260.

[307] Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 15/502-505.

II. KENDİSİNDEN HADİS RİVAYET EDEN TALEBELERİ

Ebû Bekr el-Katî‘î’nin, kendisinden rivayette bulunan pek çok talebesi bulunmaktadır. Bunlar arasında hadis ilminde otorite haline gelmiş Dârekutnî (v. 385/995), Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038), İbn Şâhîn (v. 385/996) ve Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) gibi meşhur âlimler de yer almaktadır.[308] Adı geçen dört muhaddis, Berkânî (v. 425/1034) ve İbnü’l-Müzhib (v. 440/1048), hocaları Katî‘î’den, sağlığı yerinde iken ve zihnî melekeleri değişmeden önce hadis dinlemiştir.[309] Katî‘î’nin zihnî melekelerinin değişmesine sebep olan ihtilât durumu hakkında sonraki bölümlerde bilgi verilecektir.

Katî‘î’den hadis dinleyenler arasında muhaddis kimliğiyle tanınanların yanı sıra Ebü’l-Hasen Tâhir b. Abdilmün‘im İbn Galbûn (v. 399/1009) gibi kıraat âlimi de bulunmaktadır.[310] Katî‘î’den hadis tahdîs edenler arasında çocuklar da vardır. Bunlardan 355/966 yılında doğan Ebü’l-Kâsım Ubeydullâh b. Ahmed b. Osmân b. Ferec b. Ebü’l-Feth el-Ezherî (v. ?), hocası Katî‘î ve-

---

308 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/211.

309 Ebü’l-Berekât Zeynüddîn Muhammed (Berekât) b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb ed-Dımaşkî İbnü’l-Keyyâl, *el-Kevâkibü’n-neyyirât fî ma’rifeti men ihtelata mine’r-ruvâti’s-sikât*, thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî (Mekke: el-Mektebetü’l-İmdâdiyye, 1420/1999), 96-97.

310 Tayyar Altıkulaç, “İbn Galbûn, Ebü’l-Hasan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/499-500.

fat ettiği zaman henüz on üç yaşlarındaydı.[311] Bu veriler ışığında Katî'î'nin talebeleri arasında sadece genç ve yetişkinlerin değil, çocukların da bulunduğu ifade edilebilir.

Ebû Bekr el-Katî'î'nin, kendisinden hadis dinleyen veya rivayette bulunan pek çok talebesi bulunmaktadır.[312] Hatîb el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde tespit edebildiğimiz kadarıyla onun 97 talebesi bulunmaktadır. Fakat bu sayının daha fazla olması mümkündür. Tüm talebelerini ele almak çalışmanın hacmini aşacağından ötürü kendisinden en çok rivayette bulunan yakın talebelerinden birkaçı hakkında bilgi verilecektir.

A. İbnü'l-Müzhib

Tam adı Ebû Alî Hasen b. Alî b. Muhammed b. Alî b. Ahmed b. Vehb b. Şübeyl b. Ferve b. Vâkıd et-Temîmî el-Bağdâdî el-Vâ'iz İbnü'l-Müzhib'tir.[313] İbnü'l-Müzhib[314] olarak tanınmış ve meşhur olmuştur.[315] 355/966 yılında Dâru'l-Kutn'da doğmuştur.[316]

---

311 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/232.

312 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/211; İbn Nukta, *et-Takyîd*, 1/138.

313 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/393; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/640-641.

314 İbnü'l-Müzehhib şeklindeki okunuş örneği için bkz. Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, thk. Abdulkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût (Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1410/1989), 5/193.

315 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/393.

Hadis dinlediği hocaları arasında İbn Mâsî (v. 369/980), Muhammed b. İsmâîl el-Verrâk (v. 378/989), Muhammed İbnü'l-Muzaffer (v. 379/989), Ebû Bekr b. Şâzân (v. 384/995), Dârekutnî (v. 385/995) ve daha pek çok muhaddis vardır. Kendisinden hadis dinleyenler arasında Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071), İbn Mâkûlâ (v. 475/1082), Ebü'l-Hüseyn İbnü't-Tuyûrî (v. 500/1107), İbnü'l-Müzhib'in amcasının oğlu Ebû Tâhir Abdurrahmân b. Ahmed el-Yûsufî (v. 511/1118), İbnü'l-Husayn (v. 525/1130)) ve bunlar dışında pek çok muhaddis bulunmaktadır.[317]

İbnü'l-Müzhib hakkında şeyhun 'asirun fi'r-rivâye, kesîru's-semâ', şeyhun leyse bi-mutkin ifadeleri kullanılmıştır.[318] Ayrıca o, hadis uydurmakla itham edilmiş ve mecrûh râvilerden sayılmıştır.[319]

İbnü'l-Müzhib hocası Ebû Bekr el-Katî'î'den *el-Müsned*, *ez-Zühd*, *Fezâilü's-sahâbe* adlı eserleri dinlemiş ve rivayet etmiştir.[320] İbnü'l-Müzhib Ahmed b. Hanbel'in *el-Müsned*'inin tamamını hocası Katî'î'nin huzurunda –ihtilata uğramadan önce- 366/977

316 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/395; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/641.

317 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/394; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/641.

318 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/92-93.

319 Hasan Cirit, "Kürsü ve Kitap: V./XI. Yüzyılda Vâizler ve Hadis İlmiyle Münasebetleri", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Aralık 2017), 11.

320 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/394; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/641; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/262.

yılında dinleyip rivayet ederek *Müsned*'in elimizdeki mevcut rivayetinin medarı olmuştur.[321] Ancak o sâhibü'l-hadîs bir râvi olmadığı halde semâına ihtiyaç duyulduğu için *Müsned* kendisinden rivayet edilmiştir.[322] Ayrıca İbnü'l-Müzhib *Müsned*'e, Katî'î'nin asıl nüshasında bulunmayan bazı ziyâdelerde bulunmuştur.[323]

Hatîb el-Bağdâdî İbnü'l-Müzhib'in bizzat işitmediği bir hadisi hocası Katî'î'den rivayet ettiğini söylemiş ancak Zehebî İbnü'l-Müzhib'in, hocasıyla bir araya geldiğini ve Katî'î'nin ona vicâde yoluyla rivayette bulunması hususunda izin verdiğini dile getirerek bu iddiaya karşı çıkmıştır.[324] Görüldüğü gibi aslında İbnü'l-Müzhib'i savunan Zehebî, bu sözünün devamında *Müsned*'i hocası Katî'î'den rivayet eden İbnü'l-Müzhib'in tıpkı hocası gibi, mutkin olmayan bir muhaddis olduğunu; bu yüzden *Müsned*'de metin ve sened bakımından sağlam olmayan rivayetler yer aldığını söylemiştir.[325]

---

321 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/262; Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân (el-Medînetü'l-Münevvera: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969), 465; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/92.

322 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 13/524.

323 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts), 10/110 (1 No'lu Dipnot).

324 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/263; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/92-93.

325 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/263.

Müsned'in tamamını Katî'î'den rivayet ettiği belirtilen İbnü'l-Müzhib, İbn Hacer el-Askalânî'ye göre *Müsnedi Avf b. Mâlik b. Ebû Mâlik el-Eşca'î*'yi hocası Katî'î'den bizzat dinlememiştir. Bu müsnedi Katî'î'den Ebü'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Bişrân (v. ?), ondan da Ebü'l-Hasen Ali İbnü'l-'Allâf (v. ?) rivayet etmiştir. İbnü'l-'Allâf ise Ebü'l-Kâsım İbn 'Asâkir (v. 571/1176) ve Ebû Musa el-Medînî (v. 581/1185) başta olmak üzere pek çok kişiye bu müsnedin rivayet icâzetini vermiştir. *Müsnedi Avf b. Mâlik* hakkında anlatılan bu durum, *Müsnedi Fudâle b. Ubeyd el-Ensârî* için de geçerlidir.[326] İbnü'l-Müzhib'in, Katî'î'den bizzat dinlemeden rivayet ettiği bir hadise örnek olarak **إِنَّ أَصْحَابَ هَذِهِ الصُّوَرِ يُعَذَّبُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، وَيُقَالُ لَهُمْ: أَحْيُوا مَا خَلَقْتُمْ** rivayeti verilebilir.[327]

İbnü'l-Müzhib 19 Rebîu'l-âhir 444 (18 Ağustos 1052) tarihinde Cuma gecesi vefat etmiş ve Bâbü Harb kabristanına defnedilmiştir.[328]

B. Ebû Bekr el-Berkânî

Tam adı Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Gâlib el-Hârizmî el-Berkânî eş-Şâfiî'dir.[329] 336/948 yılı sonlarında doğduğunu kendisi söylemiştir.[330]

---

[326] İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 5/158.

[327] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts, 41/56 (3 No'lu Dipnot).

[328] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/395; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/643.

Berkânî Cürcân, İsferâyin, Nîşâbur, Herat, Merv ve Mısır[331] gibi ilim merkezlerini dolaşmış; İbn Keysân (v. 320/932), İbnü's-Savvâf (v. 359/969), Ebû Bekr el-Katî'î (v. 368/979), İbn Mâsî (v. 369/980), Ebû Bekr el-İsmâilî (v. 371/982) ve daha pek çok muhaddisten faydalandıktan sonra Bağdat'a dönmüştür.[332] Bağdat'a döndükten sonra hadis dersleri vermeye başlamıştır. Kendisine talebelik edenler arasında Ebû Abdullah es-Sûrî (v. 441/1049), Ebû Bekr el-Beyhakî (v. 458/1066), Hatîb el-Bağdâdî[333] (v. 463/1071), Ebû İshâk eş-Şîrâzî (v. 476/1083), Ebü'l-Fazl İbn Hayrûn (v. 488/1095) ve daha pek çok kişi bulunmaktadır.[334]

Berkânî imâm, 'allâme, fakih, sika, hâfız, sebt, şeyhu'l-fukahâ, şeyhu'l-muhaddisîn, el-kebîr[335] ve benzeri lafızlarla övülmüştür.[336] Talebesi Hatîb el-Bağdâdî, onu övmüş ve sika, vera', mutkin, mütesebbit, esbet, kesîru'l-hadîs, husnü'l-fehm ve'l-basîra gibi lafızlarla ta'dîl etmiştir. Ayrıca hocaları arasında Berkânî'den daha güvenilir birini görmediğini, muhaddis olmasının yanı sıra

329 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/26; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/464.

330 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/30.

331 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/465.

332 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/27.

333 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/27.

334 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/465.

335 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/47.

336 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/464, 466.

onun Kur'ân hâfızı, fıkıh ve Arap dilinde de mâhir olduğunu ifade etmiştir.[337] Gençliğinde fıkıhla iştiğal eden ve bu alanda eser tasnifinde bulunan Berkânî, daha sonra hadis ilmiyle meşgul olmaya başlamış ve hadiste imâm seviyesine erişmiştir.[338] Hadise karşı aşırı sevgisi bulunan Berkânî, hadis sevgisinin Allah'a karşı beslediği sevginin önüne geçmemesi için kendisine dua edilmesini istemiştir.[339] Ashâbü'l-hadîs içerisinde Berkânî'den daha fazla ibâdetle meşgul olanın görülmediği söylenmiştir.[340] İbadet ve fazilet ehli bir âlim ve kâmil bir mü'min olduğu zikredilmiştir.[341]

Berkânî *el-Müsned*[342] adlı eser kaleme almış ve bu eserde *Sahîhayn*'da bulunan hadisleri bir araya getirmiştir. Vefatına kadar eser tasnif etmeyi hiç bırakmamış, öyleki hadisleri bir araya getirdiği sırada vefat etmiştir.[343] Berkânî'nin tasnif ettiği diğer eserler şunlardır: *et-Tahrîc li-sahîhi'l-hadîs*[344], *Su'âlâtü Ebî Bekr el-Berkânî ve cevâbâtü'd-Dârekutnî*[345].

---

337 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/27.

338 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/47.

339 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/28.

340 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/29.

341 Sübkî, *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 4/47.

342 Bilinen yegâne nüshası: Haydarâbâd, Âsafiye Kütüphanesi (Hadis, nr. 595).

343 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/27.

344 Nüsha: İrlanda/Dublin, Ch. Beatty Kütüphanesi (nr. 3890).

345 Eser adı *Cüz' fîhi su'âlâtü Ebî Bekr el-Berkânî* olarak da geçmektedir. Nüsha: Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (III. Ahmed, nr. 624/12, vr. 104ª-106ª).

Berkânî, vefatından birkaç gün önce haram aylarda ölmek için Allah'a dua etmiş ve duasının kabulüyle 1 Receb 425 (22 Mayıs 1034) tarihinde Çarşamba günü Bağdat'ta hayatını kaybetmiş, cenaze namazı Mansûr Câmii'nde kılınmıştır. Cenazeye katıldığını ifade eden Hatîb, cenaze namazını Kâdî Ebû Alî b. Ebî Musa el-Hâşimî'nin (v. ?) kıldırdığını, naaşının Mansûr Cami kabristanına defnedildiğini söylemiştir.[346]

C. Halef el-Vâsıtî

Tam adı Ebû Muhammed Halef b. Muhammed b. Alî b. Hamdûn el-Vâsıtî'dir.[347] Hadis dinlediği hocaları arasında Ebû Bekr el-Katî'î (v. 368/979), İbn Mâsî (v. 369/980), Ebû Bekr el-İsmâilî (v. 371/982) ve başkaları vardır.[348] Kendisinden de Ebû Alî el-Ehvâzî (v. 446/1055), Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh el-Ezherî (v. ?) ve başkaları hadis rivayet etmiştir.[349]

Halef el-Vâsıtî Cürcân, Horasan, Şam, Mısır, Vâsıt, Irak ve Herât'a yol arkadaşı Ebü'l-Feth İbn Ebi'l-Fevâris (v. 412/1022) ile rıhle yapmıştır.[350] Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038)

---

346 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/30.

347 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/288.

348 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/260.

349 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/260.

350 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/288; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 17/260; Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/311.

Nîşâbur ve İsfahan'da Halef ile sohbet ettiğini söylemiştir.[351] Rıhleleri esnasında elde ettiği ilmî birikimi kitap haline getirmiştir.[352]

Halef el-Vâsıtî'nin çok fazla hadis yazdığı, güçlü hafızaya sahip bir hadis hâfızı olduğu ifade edilmektedir.[353] Hakkında imâm, hâfız, nâkıd lafızları kullanılmıştır. Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) Halef'in hocası olmasına rağmen ondan hadis almış ve onu övmüştür.[354]

Halef el-Vâsıtî'nin *Etrâfü's-Sahîhayn (Etrâfü Sahîhi'l-Buhârî ve Müslim)*[355], *el-Efrâdü'l-garâibü'l-muharrece min usûli'ş-şeyh Ebi'l-Hasen Ahmed b. 'Abdillâh b. Ruzeyk el-Bağdâdî*[356], *el-Cüz'ü'l-evvel mine'l-fevâidi'l-müntekâti'l-efrâd 'ani'ş-şüyûhi's-sikât*[357] adlı eserleri bulunmaktadır.[358]

Rıhleleri ve hadis ilmiyle meşguliyetinin ardından Remle'ye yerleşen Halef, vefatına kadar burada ticaretle meşgul olmuş

---

351 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/260.

352 Selman Başaran, "Halef el-Vâsıtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/239.

353 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/288-289.

354 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/260.

355 Nüsha: Zâhiriyye Kütüphanesi (Hadis, nr. 371, 12-21. cüzler).

356 Nüsha: Zâhiriyye Kütüphanesi (Mecmua, nr. 95, vr. 252-261).

357 Nüsha: Zâhiriyye Kütüphanesi (Mecmua, nr. 60, vr. 154[a]-172[a]).

358 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/260; Başaran, "Halef el-Vâsıtî", 15/239.

ve hadis ilmiyle ilgilenmeyi bırakmıştır.[359] 401/1010 yılında Remle'de vefat etmiştir.[360]

D. Hibetullah b. Selâme

Tam adı Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Selâme b. Nasr b. Alî[361] el-Mukrî[362] ed-Darîr el-Bağdâdî'dir.[363] Ebû Bekr el-Katî'î ve başkalarından hadis dinlemiştir.[364] Kendisinden de muhaddis torunu Ebû Muhammed Rızkullâh b. Abdulvahhâb et-Temîmî (v. 488/1095) ve başkaları rivayette bulunmuştur.[365]

Hibetullah b. Selâme imâm, hâfız, sika, sâlih gibi sıfatlarla övülmüştür.[366] Arapça, nahiv[367] ve Kur'ân tefsirine dair rivayetleri bilme ve ezberleme konusunda çok yetenekli olduğu ve Mansûr Câmii'nde bir ders halkasının bulunduğu kaynaklarda zikredilmiştir.[368] Hocası Zeyd b. Ebî Bilâl'den (v. 358/968) kıraat

---

359 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/288; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 15/534.

360 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 9/289.

361 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/306.

362 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 27/163.

363 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/107; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/215.

364 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/107.

365 Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/216; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 27/163.

366 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/306; İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhira*, 4/245.

367 Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 27/163.

368 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/107.

dersleri almış ve bir süre sonra bu alanda ders verecek seviyeye erişmiştir.[369]

Hibetullah b. Selâme'nin *en-Nâsih ve'l-mensûh* adında bir kitabı vardır.[370] *Nâsihu'l-hadîs ve mensûhuh* adlı bir eseri de kaynaklarda zikredilmektedir.[371] Bunun yanı sıra Arapça ve nahve dair çeşitli konuları ele aldığı *el-Mesâilü'l-mensûra* adlı eserinden söz edilmektedir.[372] Ayrıca İbn Selâme'nin 95 tefsîr rivayet ettiği; tefsir, nâsih ve mensûhla alakalı rivayetleri hafızasından imlâ ettirdiği kaynaklarda geçmektedir.[373]

Hibetullah b. Selâme 9 Receb 410 (10 Kasım 1019) tarihinde Çarşamba günü Bağdat'ta vefat etmiş ve Mansûr Cami kabristanına defnedilmiştir.[374]

E. İbn Bükeyr

Tam adı Ebû Tâlib Muhammed b. Hüseyn b. Ahmed b. Abdullah İbn Bükeyr es-Sayrafî[375] et-Tâcir'dir. 3 Zilka'de 357 (29 Eylül 968) tarihinde Salı günü doğmuştur.

---

369 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/306.

370 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1960; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 28/216.

371 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1960.

372 Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, 2/1670; Safedî, *el-Vâfî bi'l-vefeyât*, 27/163.

373 İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, 2/306.

374 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 16/107-108.

Ebû Bekr el-Katî'î (v. 368/979), Ebû Muhammed İbn Mâsî (v. 369/980), Ebü'l-Feth el-Ezdî (v. 374/985) ve başka hocalardan hadis dinlemiştir. Kendisinden de Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071) hadis yazdığını ifade etmiştir. Ayrıca onu sadûk olarak nitelendirmiş ve şifâhî rivayetlerinin tamamının babasının hattıyla olduğunu söylemiştir.[376]

İbn Bükeyr 3 Cemâziye'l-âhir 436 (26 Aralık 1044) tarihinde Çarşamba günü vefat etmiş ve Îsâ nehri üzerindeki Cessâsîn mezarlığına defnedilmiştir.[377]

Taranan kaynaklarda İbn Bükeyr hakkında fazla bir bilgi bulunamamıştır.

F. Diğer Talebeleri

- Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî (v. 385/996)[378]
- Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Ahmed b. Muhammed b. Eyyûb b. Ezdâd b. Serrâc b. Abdur-

375 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 6/175.

376 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/51; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/300.

377 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/51; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 15/300.

378 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/449-461.

rahman el-Vâiz İbn Şâhîn el-Bağdâdî (v. 385/996)[379]

- Ebû Abdullah Hasen b. Hâmid b. Alî İbn Hâmid el-Verrâk el-Bağdâdî (v. 403/1012)[380]
- Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Bâkıllânî el-Basrî (v. 403/1013)[381]
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014)[382]
- Ebû Ömer Muhammed b. Hüseyn b. Muhammed b. Heysem el-Vâiz el-Fakîh el-Bistâmî (v. 407/1017)[383]
- Ebû Bekr Ahmed b. Musa b. Merdûye b. Fûrek b. Mûsâ b. Ca'fer el-İsfahânî İbn Merdûye (v. 410/1020)[384]
- Ebü'l-Feth Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Fâris İbn Ebü'l-Fevâris el-Bağdâdî (v. 412/1022)[385]

---

379 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/133-136; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 16/431-435.

380 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/203.

381 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/190-193.

382 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/162-177.

383 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/41.

384 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/308-311.

385 Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/223-224.

- Ebü'l-Hasen Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Bezzâz İbn Rizkaveyh el-Bağdâdî (v. 412/1022)[386]
- Ebû Sa'd Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlînî el-Herevî (v. 412/1022)[387]
- Ebû Alî Hasen b. Şihâb b. Hasen b. Alî b. Şihâb el-Ukberî (v. 428/1037)[388]
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk b. Mûsâ b. Mihrân el-İsfahânî (v. 430/1039)[389]
- Ebü'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdullah İbn Bişrân el-Ümevî el-Bağdâdî (v. 430/1039)[390]
- Ebü'l-Hüseyn Abdülazîz b. Abdürrezzâk b. Îsâ et-Tebrîzî (v. 436/1045)[391]
- Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ubeydullâh b. Bâkûye eş-Şîrâzî İbn Bâkeveyh (v. 442/1050)[392]

---

[386] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/258-259.

[387] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/301-303.

[388] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/298.

[389] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/453-464.

[390] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/450-452.

[391] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/243.

[392] Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*, 17/544.

- Ebü'l-Hasen Alî b. İbrahim b. Îsâ b. Yahyâ el-Mukrî' el-Bâkıllânî el-Bağdâdî (v. 448/1057)[393]
- Ebû Muhammed Hasen b. Alî el-Cevherî el-Mukanne'î[394] (v. 454/1063)

[393] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 13/253.

[394] Ebû Bekr el-Katî'î'den hadis rivayet edenlerin sonuncusudur. Bkz. Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/211; Sem'ânî, *el-Ensâb*, 4/528; Katî'î'nin talebesi Ebû Muhammed el-Cevherî, hocasından 15 Şevvâl 368 yılında hadis dinlediğini ifade eder. Bkz. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâʾi'r-ricâl*, 11/393.

III. GÜVENİLİRLİĞİ

A. Katî‘î’yi Ta‘dîl Edenler

Klasik dönem ulemâsından özellikle muhaddis ve tarihçiler Ebû Bekr el-Katî‘î’yi şeyh, âlim, muhaddis, müsnidü’l-vakt, hâfız[395] ve benzeri sıfatlarla tavsîf etmişlerdir.[396] Ayrıca ulemâ tarafından Katî‘î’nin hadis ilmiyle ünsiyet kurduğu ifade edilmiştir.[397] Bunun yanı sıra Katî‘î, çok hadis dinlemesi (kesîru’s-semâ‘[398]) ve rivayet etmesiyle de (kesîru’l-hadîs) tanınmıştır.[399] İtimada şâyan bir râvi olan Katî‘î, birçok hocadan hadis işitmiş ve rivayette bulunmuş, yaşadığı dönemde Irak’ın hadis otoritesi olmuş ve kendisine Müsnidü’l-Irâk unvanı verilmiştir.[400]

Katî‘î’nin güvenilirlik durumu hakkında tespit edilen ta‘dîl ifadeleri şöyledir: Hatîb el-Bağdâdî’nin *Tarîh*’inde Ebü’l-Hasen İbnü’l-Furât’tan (v. 312/924) nakledildiğine göre Katî‘î

---

395 Yûsuf b. Hasen ed-Dımeşkî el-Hanbelî İbn Abdülhâdî el-Makdisî, *Tezkiratü’l-huffâz ve tebsıratü’l-eykâz*, thk. Nûreddin Tâlib vd. (Lübnân: Dâru’n-Nevâdir, 1432/2011), 25.

396 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/210.

397 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/211.

398 Katî‘î’nin kesîru’s-semâ‘ tabiriyle nitelenmesinden maksadın, tüm hocaları değil, bilhassa Abdullah b. Ahmed olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117.

399 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116-117; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi’n-nübelâʾ*, 16/212.

400 Safedî, *el-Vâfî bi’l-vefeyât*, 6/180; Yusuf Kılıç, *el-Hatîbü’l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvileri* (İstanbul: Emre Matbaası, 1997), 133.

mestûr[401], sünnete bağlı (sâhibü's-sünne) ve çokça hadis semâ etmiş bir râvidir.[402] Ebû Abdurrahmân es-Sülemî (v. 412/1021), *Suâlât*'ında ifade ettiğine göre hocası Dârekutnî'ye (v. 385/995) Katî'î hakkında ne düşündüğünü sormuş, bunun üzerine Dârekutnî onun sika bir râvi olduğunu söylemiştir.[403] Hâkîm en-Nîsâbûrî de (v. 405/1014), Katî'î'nin sika ve güvenilir/me'mûn bir râvi olduğunu ifade etmiştir.[404] Öğrencilerinden Berkânî (v. 425/1034) hocasının sadûk, müsnidü'l-vakt ve semâından şüphe edilmeyen biri olduğunu söylemiştir.[405] İbnü'l-Müzhib (v. 440/1048) onu şeyh, muhaddis, âlim, müfîd ve sika olarak nitelemiştir.[406] Zehebî (v. 748/1348) onun hakkında "sadûk fî nefsihî[407], makbûl"[408], Alâî de

---

401 Mestûr; görünüşte âdil olan fakat durumu iç yönüyle/ayrıntılarıyla bilinmeyen dolayısıyla kendisinden gaflet veya kizb vehmedilebilen ama bunlarla da itham edilmeyen râvî. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 97.

402 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261.

403 Sülemî, *Suâlât*, 1/90-91; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

404 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

405 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

406 İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 9.

407 Kâsım Alî Sa'd, *Mebâhis fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988), 93; Ahmet Yücel'in bu lafız hakkındaki nakli şudur: "Günümüz araştırmacılarından Kasım b. Ali Sa'd'ın tesbitine göre sözü edilen lafzı Zehebî ayrıca 'sadûk fî nefsihî/kendisi doğru sözlüdür' şeklinde kullandığında, bununla râvinin hocaları arasında hadis rivayetiyle tanınmayan (meçhul) kimselerin bulunduğunu, rivayetindeki zayıflığın kendisinden değil hocalarından kaynaklandığını ifade etmek istemiştir." Bkz. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, 2. Bs (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 135.

408 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

(v. 761/1359) "sadûk, lâ yüşekkü fî semâi'hî" ifadesini kullanmışlardır.[409] Elbânî Katî'î'nin, rivayetleri delil olarak kullanılan sika bir râvi olduğuna dair ulemânın icmâ ettiğini belirtmiştir.[410] Görüldüğü gibi Katî'î'nin önemli iki muhaddis talebesi (Dârekutnî ve Hâkim), hocalarının sikalık vasfını net bir şekilde ifade etmişlerdir. Katî'î doğru sözlü ve makbul bir râvi olmasına rağmen onun hocaları arasında hadis rivayetiyle tanınmayan (meçhul) kimseler bulunmaktadır. Bu yüzden onun rivayetlerindeki zayıflığın, kendisinden değil hocalarından kaynaklandığı söylenebilir.[411]

Ebû Bekr el-Katî'î, alanında isim yapmış muhaddislerden rivayette bulunmuş; ondan da Dârekutnî (v. 385/995), İbn Şâhîn (v. 385/996), Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014), Berkânî (v. 425/1034) ve Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1038) gibi meşhur muhaddisler hadis rivayet etmiştir. Hâkim en-Nîsâbûrî *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn'*da hocası Katî'î'den rivayet ettiği yüzlerce hadisi delil olarak kullanmıştır.[412] Yukarıda isimleri geçen muhaddisler Katî'î hakkında ortaya atılan - kitaplarının bir sel baskınında[413] kaybolması ve Katî'î'nin semâ'ının olmadığı başka

---

409 Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî Alâî, *Kitâbü'l-Muhtelitîn*, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Alî Abdülbâsit Mezîd (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, ts), 6.

410 Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 40.

411 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

412 Bazı örnekler için bkz. Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, 1/9, 29, 36, 37, 42, 50, 55, 57, 74, 75, 76, 79.

413 Bağdat'ta tarih boyunca birçok sel felaketi/taşkın meydana gelmiştir. Bu sel felaketlerinden 303, 328, 329, 330, 332, 363, 366 ve 367 yıllarında gerçekleşen-

nüshalar aracılığı ile kitaplarını tekrar yazması sebebiyle ona yöneltilen - eleştirilere/söylentilere itibar etmemişlerdir. İbn Kesîr'e (v. 774/1373) göre Katî'î'nin sel baskınından sonra, semâ' etmediği başka nüshalardan kitaplarını yeniden yazmasında herhangi bir problem/kusur yoktur. Ona göre Katî'î zaten bu nüshaları, selden önceki nüshalarla muâraza etmişti.[414] İbn Kesîr'e ait olan bu ifadelerde de görüldüğü üzere o, Katî'î'yi sika kabul etmekte ve onun hakkındaki eleştirileri ve olumsuz düşünceleri reddetmektedir. İbn Kesîr'in yanı sıra İbnü'l-Cevzî de (v. 597/1201) Katî'î'yi bu iddiaya karşı şu ifadelerle desteklemektedir: "Katî'î böyle bir sebeple ta'n edilemez. Çünkü Katî'î'nin, selde kaybolan kitaplarının kendisine okunması ve bunları asıl nüshayla muâraza etmiş olması mümkündür." Katî'î, kitaplarını yeniden muâraza metoduyla istinsah ettiğine göre ilgili rivayetlerin aslının -kendisinde olmasa bile başka kaynaklarda veya kişilerde- zaten mevcut olduğu ifade edilebilir. Çünkü Katî'î'nin selde kaybolan kitaplarını okuması hadis ilmi kriterlerine göre câiz olmaz. Okuduğuna göre de başka nüshalarla karşılaştırarak/muâraza ederek okumuş olmalıdır.[415]

Bu bilgiler ışığında Katî'î'nin sika, hâfız, müfîd, me'mûn, müsnid ve müksir bir râvi olduğu ifade edilebilir.

---

lere Ebû Bekr el-Katî'î'de tanık olmuştur. Bağdat'taki taşkınlar hakkında bkz. Dündar, *4/10. Yüzyılda Bağdat*, 198-202.

414 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 15/391.

415 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261.

B. Katî‘î’yi Cerh Edenler

Ebû Bekr el-Katî‘î münekkit muhaddisler nezdinde sika kabul edilen bir râvi olarak nitelendirilmekle beraber bu durumun zıddı bilgiler içeren nakiller de kaynaklarda yer almaktadır. Bu nakillere bakıldığında Katî‘î’nin her ne kadar iyi bir hoca olduğu kabul edilse bile ona tam olarak sika denilemeyeceği ifade edilmiştir.

Ebu Bekr el-Katî‘î’nin sikalık vasfına ters düşen ve eleştirilen yönlerinden ilki başına gelen bir olay sebebiyle semâı olmayan nüshalardan faydalanmasıdır. Katî‘î’nin öğrencilerinden Berkânî (v. 425/1034) onun iyi bir hoca olduğunu belirtmekte, bunun yanı sıra kitaplarından bir kısmının Bağdat’ta Katîa mahallesinde meydana gelen bir sel baskınında (el-mâü’l-esved) su altında kalmasından sonra kaybolan kitaplarını, semâı olmayan başka nüshalardan tekrar yazdığını ifade etmektedir. Bu durumdan ötürü Katî‘î âlimlerin tenkidine maruz kalmıştır. Katî‘î’nin, selde kaybettiği kitaplarını semâı olmaksızın yeniden yazması ve yazdırması eleştirilere maruz kalmasına neden olsa da bazı âlimler bu tenkitlere karşı çıkmış ve onu savunmuştur. Mesela Berkânî’ye göre, hocasının, kitaplarının kaybolmasından sonra semâı olmayan başka nüshalardan tekrar yazması bir kusur değildir.[416] Hatta Dârekutnî (v. 385/995), İbn Şâhîn (v. 385/996) gibi hadis ilminde

[416] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116-118.

titiz olan muhaddisler Katî'î'den hadis rivayet etmeyi terk etmemişlerdir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî ve İbnü'l-Cevzî, Katî'î'den rivayette bulunmaktan uzak duran ve onun rivayetlerini delil olarak kullanmayı terk eden hiç kimseyi görmediklerini ifade etmişlerdir.[417] Ayrıca İbnü'l-Cevzî, Katî'î'nin bu ve buna benzer gerekçelerle cerh edilmesinin haksızlık olduğunu düşünmektedir. Ona göre Katî'î'nin semâı olmayan kitaplardan aldığı rivayetler ile sel baskınından önceki rivayetleri arasında herhangi bir çelişki mevcut değildir. İbnü'l-Cevzî, Katî'î'nin sonradan yaptığı rivayetlerin muhtemelen kendisine önceden okunmuş olabileceğini de öne sürmektedir.[418] Görüldüğü üzere İbnü'l-Cevzî Katî'î'ye yönelik eleştirilere karşı onu savunmaktadır.

İbn Ebi'l-Fevâris'e (v. 412/1022) göre Katî'î, sel baskınında kitapları kaybolduktan sonra onları, semâ' etmediği başka kitaplardan istinsah etmiştir. Bu duruma binâen yaptığı nakil sebebiyle de onun, bazı rivayetlerinde ihtilaf bulunmaktadır. Ayrıca İbn Ebi'l-Fevâris Katî'î'yi "hadiste bir şey değildi (lem yekün bizâke) ve mestur" olarak nitelemektedir.[419]

Hatîb el-Bağdâdî'nin ifade ettiğine göre Berkânî (425/1034) şöyle demiştir:

---

417 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/116; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

418 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261.

419 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212.

> "Katî'î'nin (hadis rivayetindeki) durumu hakkında yoğun bir araştırma içerisindeydim. Öyleki artık benim nezdimde Katî'î sadûktur ve semâ'ından şüphe duyulmaz bir râvidir. Ancak onda bir akıl zayıflığı (beleh) mevcuttur. Hâkim en-Nîsâbûrî (v. 405/1014) ile Nîsâbûr'da bir araya geldiğim zaman ona İbn Mâlik (el-Katî'î) hakkında bir şeyler söyledim ve İbn Mâlik'in (hadis rivayetinde) mütesâhil, gevşek (leyyin) ve zayıf olduğunu ifade ettim. Bunun üzerine Hâkim en-Nîsâbûrî söylediğim şeyleri kabul etmeyerek beni reddetti ve şeyhim/hocam dediği Katî'î'yi överek onun halini/durumunu tahsîn etti (hassene hâlehû, ev kemâ kâle)."[420]

Hatîb ile Berkânî arasında geçen şu diyalog da Berkânî'nin Katî'î hakkındaki olumsuz görüşünü desteklemektedir. Hatîb bir gün Berkânî'ye "Katî'î'yi mi yoksa İbn Mâsî'yi mi (v. 369/980) daha çok seversin?" diye sormuş, Berkânî şöyle karşılık vermiştir: "Böyle bir soru sorulmaz. İbn Mâsî sika, sebt ve hakkında herhangi olumsuz bir ifade bulunmayan birisidir." Hatîb'e göre Berkânî bu cevabıyla Katî'î'nin, kitaplarını selde kaybetmesinden sonra usule uygun olmayan bir biçimde tekrar yazması sebebiyle onun hakkında olumsuz şekilde konuşulduğunu ima etmiştir. Berkânî, Katî'î'yi sadûk ve semâ'ından şüphe edilmeyen bir râvî olarak görmesine rağmen onda akıl zayıflığı bulun-

[420] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117-118; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212-213.

duğunu da özellikle belirtmiştir.[421] Ayrıca Berkânî, Hâkim'in Katî'î'den rivayetlerinin zayıf olduğu görüşündedir.[422]

Ebû Bekr Muhammed b. Alî b. Abdullah el-Mücehhiz'e (v. 436/1045) Hatîb el-Bağdâdî, babası dışında kimden hadis dinlediğini sormuş; Ebû Bekr el-Mücehhiz, Katî'î'den hadis yazdığını ancak kitaplarının (yok olup) gittiğini ifade etmiştir.[423] Ebü'l-Ferec Hüseyn b. Ali et-Tanâcîrî (v. 439/1048) ve Ebû Abdullah Hüseyn b. Muhammed İbn Mecvecâ (v. 437/1046) Katî'î'nin hadis meclislerinde ondan emâlîler yazdıklarını, ancak yazdıklarının sonradan kaybolduğunu ve ellerinde hiçbir şey kalmadığını belirtmişlerdir.[424] Görüldüğü gibi Katî'î'den hadis yazan bu kişiler, yazdıkları nüshaların kaybolduğunu ifade etmekte ancak bunun sebebine dair bir şey söylememektedirler. Kanaatimizce Bağdat'ta meydana gelen ve Katî'î'nin, kitaplarını kaybetmesine sebep olan sel baskını/baskınları, sadece onun değil, başkalarının da pek çok kitabının kaybolmasına neden olmuştur.

Ebû Bekr el-Katî'î'nin sikalık vasfına ters düşen ve eleştirilen ikinci yönü ömrünün sonlarına doğru ihtilât hali yaşamış olmasıdır. Katî'î'nin ihtilâta maruz kaldığı ifade edildiği için ihtilât

---

421 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117-118, 11/60.

422 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117-118; Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 16/212-213.

423 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 4/169.

424 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 8/635, 682.

konusuyla alakalı birtakım bilgiler verilecek, ardından Katî'î hakkındaki iddialara geçilecektir.

İhtilât, sözlükte "h-l-t" kökünden türeyen iftîal formunda bir masdardır. Kelimenin kökü olan "h-l-t (haleta)", "bir şeyi başka bir şeye katmak, karıştırmak" anlamına gelir. Bu anlamının yanı sıra ihtilât, "akıl ve şuûrun karışması, bozulması, fasit olması" anlamında da kullanılmaktadır.[425] Istılâhî olarak ise ihtilât, akıl veya şuurunda hastalık, yaşlılık, körlük, kitaplarının yanması veya kaybolması, ani bir felaket gibi sebeplerle meydana gelen hâfıza kaybına ve bunun sonucunda rivayetlerin birbirine karıştırılmasına; muhtelit ise bu durumdaki kişiye denir.[426] İhtilâtın hadis usulündeki anlamına bakıldığında cerh sebepleri olarak bilinen metâinü'l-'aşere içindeki zabt sıfatıyla alakalı kusurlardan fuhşu'l-galat/kesretü'l-galat (hata) ve sûu'l-hıfz sıfatı ile yakından alakalı

---

[425] İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 2/1229-1232; Zâvî, *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît*, 2/92-93; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüğa*, thk. Abdüsselâm Serhân - Muhammed Alî en-Neccâr (Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, ts), 7/238-240; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sıhâh; Tâcü'l-lüğati ve sıhâhu'l-'Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1399/1979), 3/1124-1125; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Dâru'l-Fikr, 1399/1979), 2/208.

[426] Seyyid Abdülmâcid el-Ğavrî, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye* (Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 1433/2012), 673; Talât Koçyiğit, *Hadis Istılahları* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980), 161-162; Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 130, 207; Ahmet Yücel, *Hadis Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 108; Mehmet Fatih Kaya, *Hadis Usûlünde İhtilât* 1998, 18.

olduğu görülmektedir.[427] Sûu'l-hıfz râvide belli bir yaştan sonra yaşlılık, körlük, sürekli müracaat ettiği kitaplarının yanması veya kaybolması gibi nedenlerle meydana gelirse bu râviye muhtelit denir.[428]

Münekkit muhaddisler muhtelit râvileri tespit etme konusunda azami gayret göstermişlerdir. Bunun yanı sıra ihtilâta uğrayan râvilerin, muhtelit oldukları ilk zamanı, ihtilâtın nedenlerini, muhtelit olmadan önce ve sonra rivayet etmiş oldukları hadisleri ve onlardan da rivayette bulunan râvileri tespit etmişlerdir. Özellikle hadîs ilminde muhtelit râvileri bilmek/tanımak çok önemli olmakla birlikte en az onun kadar önemli başka bir şey de bu ihtilâtın ne zaman başladığını, ihtilâttan sonra bu râvilerden kimlerin rivayette bulunduğunu incelemektir. Nitekim râvi ihtilâta maruz kalmadan önce ne kadar sika olsa ve - onun aldığı ve ondan alınan - rivayetleri sahih kabul edilse bile ihtilâta uğradıktan sonra o râvi en azından hafıza bakımından mecrûh olur ve - onun aldığı ve ondan alınan - rivayetler de hadîs usulü kriterlerince zayıf kabul edilir. Eğer bir râvi, başka bir râviden - râvi muhtelit olduktan sonra - rivayette bulunursa bu rivayetler zayıf hükmünü alır.[429] Bütün bunlar tespit edildikten sonra şöyle bir kural karşımıza çıkmaktadır: Herhangi bir sika râvi, ihtilât hâli yaşamışsa, bu râvinin ihtilât-

---

427 Yücel, *Hadis Usûlü*, 107-108.

428 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 104.

429 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 104-105.

tan önceki rivayetleri kabul edilir, ihtilât sonrası rivayetleri ise kabul edilmez, reddedilir. Muhtelit râvinin ihtilât halinden önce veya sonra rivayet edip etmediği tam olarak belirlenemezse bu tür rivayetlerin hükmü konusunda tevakkuf edilir.[430]

Ahmed Naim (1872-1934) eimme-i sikâttan muhtelit olanların en meşhurlarının isimlerini verdiği listede Katî'î'yi de zikretmiştir. Ayrıca Katî'î'nin tegayyür-i hâli hakkındaki rivayetlerin hayli söz götürdüğünü ifade etmiştir.[431] Zâhid el-Kevserî Katî'î'nin bu durumu hakkında "muhtelit fâhişü'l-ihtilât" tabirini kullanmıştır.[432] Ebû Gudde hocası Kevserî'nin bu görüşünü destekleyen açıklamalar yapmıştır.[433] Elbânî ise mütekaddim ve müteahhir hadis âlimlerinden hiç kimsenin Katî'î hakkında böyle bir ifade kullanmadığını belirterek onu savunmuş ve Kevserî'ye karşı çıkmıştır.[434] Kanaatimizce Elbânî'nin ifadeleri aşırı iyimser bir

---

[430] İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, 391-398; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelebî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013), 155.

[431] Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, çev. Babanzâde Ahmed Naim (Başbakanlık Basımevi - Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1976), 1/335.

[432] Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Teʾnîbü'l-Hatîb ʿalâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb* (Kâhire, 1410/1990), 276-277.

[433] Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esʾileti'l-ʿaşereti'l-kâmile* (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1384/1964), 97.

[434] Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 34; Elbânî'nin ricâl değerlendirmelerindeki genel tutumuna dair bir değerlendirme için bkz. Zekeriya Güler, "Selefî Hareketin

tutum sergilemektedir. Çünkü Katî'î hakkında mütekaddim ve müteahhir ulema pek çok görüş belirtmiştir. Dolayısıyla Elbânî'nin, Kevserî'ye böyle bir tenkit yöneltmesi makul gözükmemektedir.

Ebû Amr İbnü's-Salâh (v. 643/1245) Katî'î'nin ömrünün sonlarına doğru aklının karıştığını ve bunadığını, hatta kendisine okunan herhangi bir şeyi dahî bilemeyecek/anlayamayacak duruma geldiğini söylemiştir.[435] İbnü's-Salâh'ın Katî'î hakkındaki bu nakline Zehebî (v. 748/1348) karşı çıkmış ve bu görüşün İbnü'l-Furât'a ait olduğunu ve onun bu konuda aşırıya gidip haddini aştığını belirtmiştir. Berkânî, Hâkim en-Nîsâbûrî ve Dârekutnî'nin Katî'î'yi sika olarak vasıflandırdıklarını ve İbnü'l-Furât'ın söylediği böyle bir şeyden söz etmediklerini ifade etmiştir.[436] Ayrıca Katî'î'nin, döneminin en müsnid[437] râvisi olduğunu dile getirmiştir.[438] Irâkî İbnü'l-Furât'ın naklinin sübutunda şüphe olduğunu,

---

Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/3 (2009), 59-60.

435 İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, 397.

436 Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr es-Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Avvâme (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 1437/2016), 5/579.

437 Görüşlerine müracaat edilen/itibar edilen, görüşleri esas/referans alınan en önemli âlim; yaşadığı şehirde veya bölgede tanınan muhaddis için diğer âlimler veya halk tarafından "Bağdat müsnidi, kendi devrinin Mısır müsnidi" gibi o şehre veya bölgeye nisbetle bir unvan. Farklı kullanımları için bkz. İbrahim Hatiboğlu, "Müsnid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/108.

438 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221-222.

onun Katî‘î hakkında ifade ettiği şeylerin herhangi bir isnadla aktarılmadığını, dolayısıyla ilgili naklin problemli olduğunu belirtmiştir.[439] Sonuç itibariyle Zehebî'ye göre İbnü's-Salâh'ın İbnü'l-Furât'tan bu nakli dikkate alınamayacak/kayda değer olmayan bir nakildir. Görüldüğü üzere Zehebî, İbnü's-Salâh'ı Katî‘î hakkındaki naklinden dolayı tenkit etmiştir. Ancak Zehebî bu tenkitinde tek kalmış, İbn Hacer el-Askalânî de Zehebî'yi Katî‘î'nin ihtilâtı hakkındaki görüşünden dolayı eleştirmiştir. İbnü'l-Furât'ın Katî‘î'nin ihtilâtına dair görüşüne katılan İbnü's-Salâh'ın yanı sıra İbn Hacer el-Askalânî'ye göre de Katî‘î'nin ihtilâtı apaçık bir vâkıadır ve Zehebî'nin bunu reddetmesi şaşırtıcıdır.[440]

İbnü'l-Furât'tan (v. 312/924) nakledildiğine göre Katî‘î, ömrünün sonlarına doğru ihtilât hali yaşamaya başlamış, görme yetisini kaybetmiş ve bunamıştır. Bu durum öylesine ilerlemişti ki, Katî‘î kendisine okunan herhangi bir şeyi dahî bilemez ve anlayamaz hale gelmiştir.[441] Zehebî, İbnü'l-Furât'ın Katî‘î için söylediklerini eleştirir ve reddeder. Onun, Katî‘î hakkındaki ifadelerinde aşırıya gittiğini belirtir. Nitekim Zehebî'ye göre Katî‘î kendi zamanının en müsnid râvisi ve muhaddisidir.[442] İbn Hacer el-Askalânî'ye göre Zehebî'nin İbnü'l-Furât'ın söylediklerini redde-

---

439 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-Îzâh*, 465.

440 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/418.

441 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/117; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 14/261.

442 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/222.

dip ona karşı çıkması dikkat çekici bir durumdur. Nitekim İbnü'l-Furat, Katî'î hakkındaki söylemlerinde yalnız değildir.[443] Ayrıca Zehebî'nin Katî'î hakkındaki ifadelerinde bir tutarsızlık görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Furât'ın Katî'î hakkındaki eleştirisine karşı çıkıp onu savunan Zehebî, eserinin bir başka yerinde aksi bir tutum sergileyerek - İbnü'l-Müzhib'in (v. 440/1048) biyografisinde - Katî'î'nin mutkin olmayan bir şeyh olduğunu ifade etmiştir.[444] Hatîb, İbnü'l-Furât'tan bunu naklederken " حُدِّثْتُ [445] " sîgasını kullanmış ve kimin anlattığını açıkça belirtmemiştir. Dolayısıyla bu isnad muallak ve munkatı'dır ve râvîsi de meçhuldür. Bu yüzden Elbânî, Hatîb'in Katî'î hakkındaki olumlu ifadelerini de göz önünde bulundurarak İbnü'l-Furât'tan nakledilen bu rivayetin sahih olmadığını ve dikkate alınamayacağını belirtir.[446]

Hatîb'in fakih Ebû Abdullah Ahmed b. Ahmed el-Kasrî İbnü's-Sîbî'den (v. 439/1048) işittiğine göre o şöyle demiştir:

> "Ben ve kardeşim, Katî'î hayatta iken Bağdat'a gitmiştik. Amacımız fıkıh ve ferâiz öğrenmekti. İbn Mâlik el-Katî'î'den de hadis semâ' etmek istedik. Bu isteğimizi duyan İbnü'l-Lebbân el-Farazî (v. ?) bize şöyle söyledi: 'Katî'î'ye (ondan hadis almak, dinlemek için)

---

443 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/418.

444 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 2/263; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 3/93.

445 -Huddistü- Vicâde yoluyla alınan bir hadisi rivayet ederken kullanılan bir sîgadır. Bkz. Aydınlı, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 118.

446 Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 36-37.

> gitmeyin. (Çünkü) o (hafıza bakımından) zayıflamıştır ve oldukça fazla hatalar yapmaktadır. Bunlardan ötürü ben oğluma ondan hadis dinlemeyi yasakladım.' Biz bunu duyunca Katî'î'ye gitmekten vazgeçtik."[447]

İbnü's-Salâh Katî'î'yi sika olan muhtelitler arasında saymıştır.[448] Alâî (v. 761/1359) muhtelit râvilere yer verdiği kitabında Katî'î'yi de zikretmiştir.[449] Ebû Alî Hâris b. Alî el-Hasenî, Sıbt İbnü'l-'Acemî'nin (v. 841/1438) *el-İğtibât*'ından faydalanarak meydana getirdiği çalışmasında muhtelit râvileri üç kısma ayırmıştır. İhtilât süresinin kısalığı ve azlığı ya da ihtilât halinde iken rivayette bulunmaması nedeniyle ihtilâtı rivayetlerine etki etmeyenler kısmında Katî'î'yi de yer vermiştir.[450] Yani ona göre Katî'î'nin ihtilat hali ya çok kısa sürmüştür, ya ihtilatın derecesi azdır, ya da Katî'î muhtelit iken herhangi bir rivayette bulunmamıştır. Bu yüzden de onun ihtilat hali rivayetlerine etki etmemiştir. Bu ifadelere bakıldığında yazarın Katî'î'yi bu konuda savunduğu görülmektedir.

Görüldüğü gibi Katî'î'nin ihtilâta uğrayıp uğramadığına dair farklı görüşler bulunmaktadır. Katî'î'nin muhtelit olmadığını savunan Elbânî haricinde onun ihtilata uğradığı konusunda görüş

---

447 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 5/7.

448 İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-hadîs*, 397-398.

449 Alâî, *Kitâbü'l-Muhtelitîn*, 6.

450 Ebû Alî el-Hasenî, *Münteka'l-elfâz bi-takrîbi 'ulûmi'l-hadîs li'l-huffâz*, 275.

birliği vardır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda karşımıza şöyle bir problem çıkmaktadır: İhtilâta uğrayan her muhaddis - ihtilâttan önceki konumu, birikimi, değeri vb. ne olursa olsun - matematikteki çarpma işleminde sıfır (0) rakamının her şeyi değersizleştirdiği gibi ihtilât durumu da o muhaddisi birikim, değer, konum vb. tüm yönleriyle sıfır konumuna mı indirecektir? Bu sorunun cevabı "hayır" olmalıdır. Çünkü ihtilât, her insanın başına gelebilecek bir durum olmakla beraber kişinin bunu engelleyebilmesi de pek mümkün gözükmemektedir. Bu yüzden, insan fıtratının doğal seyri sonucunda meydana gelme ihtimali her daim mevcut olan ihtilât durumu sebebiyle hiç kimse tamamen göz ardı edilmemeli ve değeri sıfırlanmamalıdır. Tabi bunu söylerken Katî'î hakkında görüş beyân eden ulemanın böyle bir şey yaptığına dair herhangi bir izlenim oluşmamalıdır. Peki, muhtelit bir râvi ya da muhaddis ile karşılaşıldığı zaman nasıl bir yol izlenmelidir? Muhtelitin tüm birikimini sıfırlayamadığımıza göre neyi, neye göre ele almak gerekir? İşte bu gibi sorulara cevap olarak ihtilât durumunun ne zaman başladığı bilgisi yeterli olacaktır. Muhtelit râvi ile ilgili hadis usûlü kitaplarında bazı hükümler yer almaktadır. Bu hükümleri vermenin, meselenin daha iyi anlaşılması bakımından faydalı olacağı kanaatindeyiz:

1. Râvinin ihtilât hali yaşamadan önce yaptığı rivayetler bilinir ve ayırt edilirse kabul edilir.
2. Râvinin ihtilât hali yaşadıktan sonra yaptığı rivayetler bilinir ve ayırt edilirse kabul edilmez.

3. Râvinin rivayetlerini ihtilât halinden önce mi veya sonra mı rivayet edip etmediği bilinmez ve ayırt edilmezse bu rivayetlerin kabulü veya reddi hususunda tevakkuf edilir.[451]

Babanzâde Ahmed Nâim'in (1872-1934) ihtilât meselesiyle alakalı kanaati şu şekildedir:

> "Yüzünden tahdîs edip de bilâhare kitabları muhterık veya gark olmuş veya sirkat edilmiş olanlar da muhtelit hükmündedir. Bunlardan da kitablarının yanmasından, ya gark olmasından veya çalınmasından evvel rivayet edenlerin rivâyâtı makbul, sonra ahzedenlerinki merdûddur."[452]

Bu hükümlere bakıldığında Katî'î'nin ihtilâttan önceki ve sonraki rivayetlerini tespit etmenin büyük önem taşıdığı görülmektedir. Buradaki diğer bir mesele de Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin râvisi olan Katî'î'nin, *Müsned*'i öğrencisi İbnü'l-Müzhib'e (v. 440/1048) ne zaman rivayet ettiğinin tespitidir. Bu konuda İbn Hacer el-Askalânî'nin (v. 852/1449) hocası Irâkî'den aktardığına göre Katî'î *Müsned*'i öğrencisi İbnü'l-Müzhib'e ihtilâta uğramadan önce 366/977 yılında rivayet etmiş ve Katî'î'nin ihtilâtı bu rivayetten sonra meydana gelmiştir.[453] Katî'î'nin, *Müs-*

---

451 İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker*, 104-105.

452 Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 1/334.

453 İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, 1/419.

ned'i ihtilâta uğramadan önce İbnü'l-Müzhib'e rivayet ettiğinin bir diğer göstergesi de İbnü'l-Müzhib'in *Müsned*'i hocasından 366/977 yılında, yani Katî'î'nin vefatından iki yıl önce işitmiş olmasıdır.[454] İbn Hacer el-Askalânî ve Irâkî'den (v. 806/1404) nakledilen rivayetler ışığında Katî'î'nin ondan rivayette bulunmamayı gerektirecek bir kusurunun olmadığı ve kendisinden rivayette bulunanların da muhtelit olmadan önce bunu gerçekleştirdikleri söylenebilir.

Kanaatimizce bu konudaki görüş farklılıkları ihtilâtın derecesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin Zehebî, Katî'î'nin ihtilât derecesinin çok az olduğunu ifade etmiş, Kevserî ise bunu fâhiş derecesine çıkarmıştır. Sonuç olarak Katî'î'nin ihtilâta uğradığı konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmadığı, sadece ihtilâtın ne seviyede gerçekleştiği hususunda görüş farklılıkları olduğu söylenebilir.

Katî'î'nin güvenilirlik durumu hakkında tespit edilen cerh ifadelerinden diğerleri şunlardır: Zehebî (v. 748/1348) Katî'î'nin zabtının, hayatının sonlarına doğru az ölçüde zayıfladığını (teğayyera kalîlen) belirtmiş[455] ve onu *Muğnî*'sinde zikretmiştir.[456] Zehebî'ye göre Katî'î hadiste çok mahir biri değildi. O sadece ta-

---

454 Irâkî, *et-Takyîd ve'l-İzâh*, 465.

455 Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, 1/221.

456 Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *el-Muğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûreddîn Itr (Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts), 1/73.

hammül ettiklerini eda eden konumundaydı. Bazı isnad ve metinlerde vehim olmasa bile duyduğunu naklederdi.[457] İbnü'l-Cevzî'nin (v. 597/1201) *Mevzû'ât*'ını tahkik eden Abdurrahman Muhammed Osman, Vehb b. Münebbih (v. 114/732) ve bazı kimselerin hadis uydurduklarını dile getirmesinin akabinde bunların haricinde de fezâil konusunda aşırıya giden ve hadis uyduran (vaddâ') birçok kişinin ortaya çıktığını ifade etmiş ve bu kişilerin içinde Katî'î'yi de zikretmiştir.[458] Zâhid el-Kevserî Katî'î hakkında "ğayru sâlihîne li'r-rivâye" tabirini kullanmıştır.[459]

Tedlis iddiası: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* adlı eserinde Ebû Bekr el-Katî'î'nin, hocası Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Hâlid el-Bûrânî el-Kâdî'den (v. ?) rivayette bulunurken hocasının ismini Ahmed olarak zikrettiğini söylemiştir. Katî'î'nin dışındaki herkesin bu kişiyi Ahmed değil, Muhammed olarak zikrettiğini de ayrıca belirtmiştir.[460] Fakat Hâtim b. Ârif el-Avnî *el-Meşyehatü'l-kübrâ*'ya yaptığı tahkikte, Katî'î'nin, hocasını Ahmed olarak değil, Muhammed olarak zikrettiğini, aynı durumun Ahmed b. Hanbel'in *Fezâilü's-sahâbe* adlı eserine yaptığı ziyâdelerde

---

457 Zehebî, *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾ*, 13/524.

458 İbnü'l-Cevzî, *el-Mevzû'ât*, 1/8 (Mukaddime).

459 Kevserî, *Teʾnîbü'l-Hatîb*, 277.

460 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 1/295.

de[461] vâkî olduğunu ileri sürerek Hatîb el-Bağdâdî'nin görüşüne itiraz etmiştir.[462]

Ulemanın ifadelerinden hareketle adâlet ve zabt kriterleri çerçevesinde incelendiğinde Katî'î hakkında şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Katî'î hadis ilminde makbul bir râvidir. Adalet bakımından sika kabul edilmekle birlikte zabt yönünden cerh edilmiştir. Zabt yönünden cerh edilmesine sebep olan hususlar şunlardır: *Müsned*'i yaşı küçük iken (azami 16'ya kadar) dinlemesi, sel felaketi dolayısıyla kitaplarını kaybetmesi ve bu kitaplardaki rivayetleri istinsah metodu, ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğraması, *Müsned*'i tahammül üslubu.[463] Bulunduğu yerde meydana gelen sel felaketi ve sonrasında yaşadığı durumlar sebebiyle Katî'î hakkında olumsuz cümleler sarfedilmiştir. Kişinin, engellemeye imkânı olmayan bir sel felaketi ve sonrasında yaşanan bu durum göz önünde bulundurulduğunda müsnid ve âlim bir zât olan, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin sonraki devirlere naklinde kilit rol oynayan Katî'î'yi tamamen gözden çıkarmak ve onun hadis ilmindeki önemini göz ardı etmek doğru bir tutum olmasa gerektir. Nitekim Katî'î'ye yönelik eleştiriler "şartlı (nisbî) cerh-ta'dîl" kap-

---

[461] İlgili örnek için bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs (Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1403/1983), 1/423-424.

[462] Mârestân, *Ehâdîsü'ş-şüyûhi's-sikât*, 2/435.

[463] Arif Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned* 1997, 112.

samında değerlendirilebilir.[464] Ancak Luheydân'ın şu tespiti de ayrıca ifade edilmelidir: "Katî'î isnad ve ricâl hususunda deneyimli ve uzman olan münekkit bir muhaddis değildi. O sadece rivayet nakline önem veren bir râviydi. Dirayet hususunda öne çıkan bir yönü yoktu."[465] Luheydân'ın bu tespiti aslında Katî'î'yi tam olarak ifade etmesi bakımından önemlidir. Çalışmamız esnasında pek çok kaynak taramamıza rağmen Katî'î'nin herhangi bir isnad veya ricâl değerlendirmesine rastlayamadık. Kanaatimizce böyle bir değerlendirme yapmamasının nedeni zâhid/sûfî bir kişiliğe sahip olmasıdır. Çünkü zâhidlere göre rical tenkitçiliği gıybet hükmünde sayılmaktadır ve bu yönüyle Müslümanların birbirlerinin arkalarından olumsuz şekilde konuşmalarına benzemektedir.[466]

---

[464] Emin Âşıkkutlu, "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 51-52.

[465] Luheydân, *Ziyâdâtü'l-Katî'î 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 123.

[466] Christopher Melchert, *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü; Din-Yorum-Dindarlık*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 321.

IV. AHMED B. HANBEL'İN *MÜSNED*'İNE ZİYÂDELERİ

Abdullah b. Ahmed babasından *Müsned*'i rivayet etmiş, eserin tertip ve tasnifini yaparken bazı ziyâdelerde bulunmuştur. *Müsned*'i Abdullah'tan en geç 16 yaşlarında iken tam olarak rivayet eden tek râvi konumunda olan Katî'î de *Müsned*'e ziyâdeler yapmıştır. Katî'î'nin *Müsned*'de ziyâdelerinin olduğunu beyân edenlerin haricinde onun hiçbir ziyâdesinin bulunmadığını ifade edenler de mevcuttur. Katî'î'nin ziyâdelerinin mevcudiyetinden ayrı olarak bir diğer ihtilaf noktası ise bu ziyâdelerin sayısıdır. Bu başlık altında Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâde yaptığını ve bu ziyâdelerin sayısını ifade edenlerle; onun esere hiçbir ziyâdede bulunmadığını söyleyenlerin görüşleri zikredilecektir. Ardından bu nakiller ışığında genel bir değerlendirme yapılacaktır.

İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1449), Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâdelerinin çok az olduğunu ifade etmiştir.[467] Muhammed Züheyr en-Nâsır, *İtrâfü'l-müsnidi'l-mu'telî* adlı eseri tahkik ederken bu ziyâdelerin sayısını dört olarak tespit ettiğini belirtir. Muhakkik bu dört hadisten üçünün günümüzdeki *Müsned* nüshalarında bulunmadığını ifade etmiştir. Sadece üçüncü rivayetin bulunduğunu belirtmiştir.[468] Tespit edilen bu sayı, İbn Hacer el-Askalânî'nin

---

[467] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 129; *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/61 (Mukaddime).

[468] İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/61-62.

kanaatiyle de uyumlu gözükmektedir. Söz konusu dört ziyâde aşağıda verilmiştir:

Bu ziyâdelerden birincisi Enes b. Mâlik müsnedinde yer alan rivayettir. Muhakkik bu rivayeti Enes b. Mâlik müsnedinde bulamadığını; onun aslında İbn Abbâs müsnedinde geçtiğini söyler[469]:

حدثنا أبو شعيب عبد الله بن الحسن بن أحمد الحراني ، حدثنا أبو جعفر النفيلي ، حدثنا كثير بن مروان ، عن إبراهيم بن أبي عبلة الشامي ، عن أنس رضي الله عنه قال : دخل علينا رسول الله صلى الله عليه وسلم ، يعني المدينة ، فلم يكن في أصحابه أشمط غير أبي بكر، وكان يُغَلِّفها بالحِنّاء والكَتَم.[470]

…: "*Resûlullah (s.a.s) Medine'ye geldiğinde ashabı içerisinde Hz. Ebû Bekir (r.anh) dışında kır saçlı kimse yoktu. O da saçını kına ve ketem denilen otla boyardı*."

İkincisi Ebû Berze el-Eslemî müsnedinde yer alan rivayettir. Heysemî yanılarak bu rivayetin Ahmed b. Hanbel'e ait olduğunu ifade etmiştir. Halbuki isnadın başında yer alan Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî, Ahmed b. Hanbel'in değil, Katî'î'nin hocasıdır[471]:

---

469 Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/61 (Mukaddime).

470 İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/270.

471 Bkz. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân el-Heysemî, *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî (Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994), 3/161.

حدثنا محمد بن يونس ، حدثنا محمد بن خالد بن عثمة ، حدثنا إبراهيم بن سعد ، عن عبد الله بن عامر ، عن محمد ، عن رجل من أهل البصرة ، عن أبي برزة الأسلمي رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : ليس من البر الصيام في السفر.[472]

..: "*Seferde oruç tutmak iyilik değildir*."

Üçüncüsü Ebû Mes'ûd Ukbe b. 'Amr el-Ensârî müsnedinde yer alan rivayettir. Şuayb el-Arnaût bu rivayetin sahîh ve Katî'î'nin ziyâdelerinden olduğunu ifade eder[473]:

حدثنا الفضل بن الحباب ، حدثنا القعنبي ، حدثنا شعبة ، حدثنا منصور ، عن ربعي ، عن أبي مسعود رضي الله عنه ، عن النبي صلى الله عليه وسلم قال : إن مما أدرك الناس من كلام النبوة الأولى : إذا لم تستحي فاصنع ما شئت.[474]

...: "*İnsanların ilk Peygamberlik'ten bu yana duyageldikleri sözlerden birisi 'Utanmazsan dilediğini yap!' sözüdür*."

Dördüncüsü ise Âişe binti Ebî Bekr müsnedinde yer alan rivayettir.[475]

حدثنا بشر بن موسى بن صالح بن شيخ بن عميرة الأسدي ، حدثنا الفضل بن دكين ، حدثنا زكريا بن أبي زائدة ، عن عامر الشعبي ، عن مسروق ، قال :

---

472 İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 6/74.

473 Bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts, 37/34.

474 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts, 37/34; İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 7/87.

475 İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/61-62.

قالت عائشة رضي الله عنها : فتلتُ القلائدَ لهَدْيِ رسول الله صلى الله عليه وسلم وهو مُحرِم.[476]

...: "*Resûlullah (s.a.s) ihramlı iken onun kurbanlığının boynuna ip kıvırdım*."

Nâsırüddîn el-Elbânî (1914-1999), Katî'î'nin ziyâdelerle meşhur olmasına karşılık aslında *Müsned*'de hiçbir ziyâdesinin bulunmadığını belirtmiştir. Ayrıca Elbânî, Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâdelerinin olduğu varsayılsa bile bunun çok az olduğunu, Abdullah'ın ziyâdelerine nispeten yok hükmünde sayılabileceğini söylemiştir.[477] Elbânî Katî'î'nin ziyâdeleri hususunda birbirine zıt iki görüş belirtmektedir. Örneğin *Sahîhü't-Terğîb ve't-Terhîb* adlı eserinde Katî'î'nin *Müsned*'e hiçbir ziyâdesinin bulunmadığını söylerken[478], *ez-Zebbü'l-ahmed* adlı eserinde ise sadece bir ziyâdesinin olduğunu ifade etmiştir.[479] *ez-Zebbü'l-ahmed Müsned*'e ziyâdeler hususunda ayrıntılı bilgiler vermesi ve Elbânî'nin bu konudaki detaylı araştırmalarını içermesi bakımından onun bu konuda vardığı sonucun, Katî'î'nin *Müsned*'e bir adet ziyâdesi olduğu söylenebilir.

---

476 İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 9/229.

477 Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1421/2000), 1/276 (1 No'lu Dipnot); Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 58, 69.

478 Bkz. Elbânî, *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*, 1/276 (1 No'lu Dipnot).

479 Bkz. Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 79.

Âmir Hasan Sabrî; İbn Teymiyye (v. 728/1328), Irâkî (v. 806/1404), Leknevî (1848-1886) ve Ahmed es-Sââtî'ye (1884-1958) göre Katî'î'nin *Müsned*'de ziyâdelerinin bulunduğuna dair tespitlerin doğru olmadığını ifade etmiştir.[480] Âmir Hasan Sabrî *el-Müsned* ve *el-Müsnedü'l-Mu'telî* adlı eserleri ele almış ve yaptığı incelemeler sonucu Katî'î'nin Abdullah b. Ahmed dışındaki kimselerden sadece bir ziyâdesinin olduğu kanaatine varmıştır. Bu ziyâde ise *el-Müsned*'in Ebû Mes'ûd Ukbe b. 'Amr el-Ensârî müsnedinde yer alan **" إن مما أدرك الناس من كلام النبوة الأولى إذا لم تستحي فاصنع ما شئت"**[481] rivayetidir.[482]

Ahmed Muhammed Şâkir (1892-1958), Abdullah b. Ahmed ve Katî'î'nin *Müsned*'e ilavelerde bulunduğunu, Katî'î'nin ziyâdelerinin az olduğunu söylemiş ancak buna dair net bir sayı ifade etmemiştir. Ayrıca *Müsned*'e ziyâdede bulunulduğunun da muhaddislerce bilindiğini belirtmiştir.[483]

---

480 Âmir Hasan Sabrî, *Zevâidü Abdillâh b. Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned me'a dirâse ani'l-İmâm Abdillâh ve cühûdihî fî hıdmeti's-sünne* (Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1410/1990), 118.

481 Alkan bu rivayetin Katî'î'nin ziyâdesi olduğu hususunda kaynakların ittifak ettiğini belirtir. Bkz. Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 105.

482 Sabrî, *Zevâidü Abdillâh b. Ahmed fi'l-Müsned*, 118.

483 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995), 1/17.

Şuayb el-Arnaût Katî‘î’nin *Müsned*’e ziyâdelerinin nadir olduğu görüşündedir.[484]

Dahîl b. Sâlih el-Luheydân Katî‘î’nin *Müsned*’e yaptığı ziyâdelerin sayısının dört olduğunu tespit etmiştir.[485]

el-Câmi‘u’l-kâmil adlı eserde Katî‘î’nin *Müsned*’e dört hadis eklediği ifade edilmiş; bu rivayetlerin metruk râvilerden alındığı, isnadında müttehem râvilerin bulunduğu belirtilmiştir. Bu sebeple *Müsned*’deki uydurma rivayetlerin *Müsned*’in bizzat kendinde değil, Katî‘î’nin ziyâdelerinde bulunduğu zikredilmiştir.[486] Bunun aksine *Müsned*’de Katî‘î’nin rivayetlerinde hiçbir mevzu hadisin bulunmadığını iddia edenler de bulunmaktadır. Bu iddianın sahipleri *Müsned*’deki mevzu rivayetlerin Abdullah b. Ahmed’e ait olduğunu ileri sürmektedirler.[487] Bir başka görüş ise mevzu rivayetlerin *Müsned*’e ziyâde edilen hadisler değil, Katî‘î’nin *Müsned* haricindeki rivayetleri olduğu şeklindedir.[488]

Heysemî kendisine *Müsned* icazeti verilmesini anlatırken *Müsned*’le birlikte ayrıca içinde bulunan Abdullah b. Ahmed ve

---

484 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts, 37/34 (1 No'lu Dipnot).

485 Luheydân, *Ziyâdâtü’l-Katî‘î ’alâ Müsnedi’l-İmâm Ahmed*, 123.

486 Ebû Ahmed Muhammed Abdullah el-A’zamî ez-Zıyâ’, *el-Câmi’u’l-kâmil fi’l-hadîsi’s-sahîhi’ş-şâmil el-müretteb ’alâ ebvâbi’l-fikh* (Riyâd: Dâru’s-Selâm li’n-neşr ve’t-tevzî’, 1437/2016), 1/53.

487 Ebû Alî el-Hasenî, *Münteka’l-elfâz bi-takrîbi ’ulûmi’l-hadîs li’l-huffâz*, 57.

488 Ebû Alî el-Hasenî, *Münteka’l-elfâz bi-takrîbi ’ulûmi’l-hadîs li’l-huffâz*, 57.

Katî‘î’nin ziyâdeleriyle beraber icazet aldığını belirtmiştir.[489] Heysemî’nin *Mecmaʿu’z-zevâid*’inde Katî‘î’nin ziyâdesi olduğu belirtilen **فِي الْمَسْحِ عَلَى الْخُفَّيْنِ لِلْمُقِيمِ يَوْمٌ وَلَيْلَةٌ، وَلِلْمُسَافِرِ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ وَلَيَالِيهِنَّ** rivayeti[490] bulunmaktadır.[491]

Ebû Suheyb el-Kermî *Müsned*’de İbn Abbas müsnedinin sonunda Katî‘î’nin ziyâdelerinin bulunduğunu ancak bu ziyâdelerin yer aldığı sayfaların en sonda olmasını da dikkate alarak bu ziyâdelerin *Müsned*’den ayrı bir cüz parçası olduğunu dolayısıyla *Müsned*’e dâhil edilemeyeceğini ifade etmiştir.[492]

İbnü’l-Cezerî Katî‘î’nin Müsned’e ziyâdelerinin olduğunu belirtmiş ve bunların *Müsnedü’l-Ensâr*’da bulunduğunu söylemiştir.[493]

Katî‘î’nin *Müsned*’e ziyâdesi hususunda İbn Teymiyye’nin (v. 728/1328) kesin bir kanaate sahip olduğu müşahede edilmektedir. İbn Teymiyye *Müsned* veya *Fezâil*’deki birtakım rivayetlerin kesinlikle Ahmed b. Hanbel’e yahut Abdullah’a ait

---

489 Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâʾid ve menbaʿu’l-fevâʾid*, 1/9.

490 Elbânî bu rivayetin Katî‘î’nin ziyâdelerinden olmadığını, Heysemî’nin eserinin mahtut nüshalarında böyle bir kaydın bulunmadığını ifade eder. Bkz. Elbânî, *ez-Zebbü’l-ahmed*, 63.

491 Heysemî, *Mecmaʿu’z-zevâʾid ve menbaʿu’l-fevâʾid*, 1/258.

492 Ebû Suheyb el-Kermî, *Mukaddimetü’l-Müsnedi’l-İmâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrût: Âlemü’l-Kütüb, 1419/1998), 303.

493 İbnü’l-Cezerî, *el-Mas’adü’l-ahmed fî hatmi Müsnedi’l-İmâm Ahmed*, 8; Türkî, *el-Mezhebü’l-Hanbelî*, 1/113.

olmadığını ifade etmekte, mevzu saydığı bu rivayetlerin muhakkak Katî'î'nin ziyâdeleri olduğunu belirtmektedir.[494] Ancak bu durumu bilmeyen bazı kişiler *Müsned*'deki mevzu hadisleri Ahmed b. Hanbel'in bizzat kendisinin rivayet ettiğini zannetmişlerdir. Görüldüğü gibi İbn Teymiyye *Müsned* ve *Fezâil*'deki zayıf ve mevzu rivayetler hususunda Katî'î'ye karşı sert bir tavır takınmaktadır. İbn Teymiyye'nin bu görüşüne Irâkî karşı çıkmış ve mevzu hadislerin, Katî'î'nin ziyâdelerinde değil, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde bulunduğunu iddia etmiştir. İbn Hacer el-Askalânî de Irâkî'ye reddiye mahiyetinde kaleme aldığı eserinde *Müsned*'de mevzu olduğu iddia edilen rivayetlerin mevzu olmadığını ispat etmiştir.[495] İbn Teymiyye'nin *Müsned*'deki ziyâdelerle alakalı görüşünü şu nakil desteklemektedir:

> "Katî'î, Abdullah b. Ahmed'in talebesi olup hocasından ve hocasının akrânı diğer hocalardan rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel'in kitaplarında geçen *haddesenâ* Vekî' › Abdurrahmân b. Mehdî › Süfyân › Abdurrezzâk isnadlı rivayetler Ahmed b. Hanbel'e aittir. *Haddesenâ* Ebû Ma'mer el-Katî'î › Alî b. Ca'd › Ebû

---

494 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünneti'n-nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 1406/1986, 5/23; 7/97-99; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ʿan Müsnedi Ahmed*, thk. Heyet (Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1401/1980), 4; Muhammed Nâsırüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme* (Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1412/1992), 1/530.

495 Leknevî, *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esʾileti'l-ʿaşereti'l-kâmile*, 98-99.

> Nasr et-Temmâr isnadlı rivayetler ise Abdullah b. Ahmed'e aittir. Bu kitapta her iki isnaddan rivayetler de mevcuttur. Katî'î'nin ilave ettiği hadisler ise *haddesenâ* Ahmed b. Abdülcebbâr es-Sûfî gibi kendi hocalarının yer aldığı isnadlardan anlaşılabilmektedir. Ahmed b. Abdülcebbâr es-Sûfî, Abdullah b. Ahmed ile aynı tabakada bulunmakla beraber en fazla Ahmed b. Hanbel'den rivayette bulunabilir. Katî'î'nin kendi hocalarından naklederek ilâve ettiği bu rivayetlerin ekserîsi, yalan ve mevzu haberlerdir."[496]

Sââtî (v. 1884-1958), *Müsned*'i baştan sona incelediğini ve *Müsned*'de altı çeşit hadis bulunduğunu ifade etmiştir. Sââtî'ye göre 1, 2, 4 ve 5. çeşit hadislerin tamamı *Müsned* hadisleridir. 3. ve 6. çeşitler ise sırasıyla Abdullah'ın ve Katî'î'nin ziyâdeleridir. Bunlar aşağıda sıralanmıştır[497]:

1. Abdullah'ın, babası Ahmed'den semâ' yoluyla aktardığı hadisler[498]
2. Abdullah'ın, babası Ahmed ve başkalarından dinlediği hadisler[499]
3. Abdullah'ın, babası Ahmed dışındaki hocalarından naklettiği hadisler[500]

---

[496] İbn Teymiyye, *Minhâcü's-sünne*, 7/97.

[497] Sââtî, *Fethu'r-rabbânî*, 1/19-21.

[498] Sââtî'ye göre bu tür hadisler Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i olarak adlandırılmaktadır ve *Müsned*'in ¾'ünden daha fazladır.

[499] Sââtî'ye göre bu tür hadislerin sayısı çok azdır.

4. Abdullah'ın, babası Ahmed'e okuduğu ancak babasından semâ' yoluyla almadığı hadisler[501]
5. Abdullah'ın, babası Ahmed'den semâ' ve kıraat metoduyla almadığı, ancak babasının el yazısıyla kitabında bulduğu (vicâde) hadisler[502]
6. Katî'î'nin Abdullah ve babası Ahmed dışındaki râvilerden aktardığı hadisler[503]

Sââtî, *Fethu'r-rabbânî*'de Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâdelerini قط rumuzuyla belirtmiş ve bu ziyâdelerin sayısını on bir[504] olarak tespit etmiştir.[505] Elbânî Sââtî'nin bu konuda yanıldığını ifade ederek bu eseri ayrıntılı bir şekilde incelediğini söylemiş ve Sââtî'nin tespit ettiği on bir ziyâde rivayetin tamamının Abdullah b. Ahmed'in, hatta bazılarının Ahmed b. Hanbel'in rivayeti olduğunu, Sââtî'nin hata yaptığını ve yanıldığını belirtmiştir. İleri sürülen bu

---

[500] Sââtî'ye göre bu tür hadisler muhaddisler tarafından *Zevâidü Abdillah* olarak adlandırılan, Abdullah'ın ziyâdeleridir. Bunlar 1. tür haricindeki türlerden daha fazladır.

[501] Sââtî'ye göre bu tür hadislerin sayısı çok azdır.

[502] Sââtî'ye göre bu tür hadislerin sayısı azdır.

[503] Sââtî'ye göre bu tür hadisler *Zevâidü'l-Katî'î* olarak adlandırılan, Katî'î'nin ziyâdeleridir. *Müsned*'de diğer beş türe oranla en az sayıda bulunanlar, bu hadislerdir.

[504] Bu ziyâdeler için bkz. Sââtî, *Fethu'r-rabbânî*, 3/187, 278; 6/253; 7/266; 9/266; 19/267; 20/16; 22/43, 78; 24/149, 168.

[505] Sââtî, *Fethu'r-rabbânî*, 6/254.

on bir ziyâdenin tamamının da Enes b. Mâlik'in (r.anh) rivayetleri olduğunu ifade etmiştir.[506]

Hâkim (v. 405/1014), 356/967 yılında Ebû Muhammed el-Müzenî'nin yanında iken Müzenî, Bağdat'tan gelen birisine orada bulunduğu süre boyunca nelerden istifade ettiğini sormuş, o kişi de *Müsned*'i yüz elli cüz halinde Katî'î'den dinlediğini ifade etmiştir. Müzenî bu duruma çok şaşırmış ve şunu demiştir: "Ahmed b. Hanbel'in hadislerinden yüz elli cüz ha! Biz Irak'ta bulunurken hocalarımızdan birinde Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden bir cüz gördüğümüzde hayretler içinde kalırdık. Bu zamanda bu büyük *Müsned* nasıl olabiliyor?" Hâkim en-Nîsâbûrî, Müzenî ile Bağdatlı adamın sohbetinden etkilenerek 368/979 yılında hacc dönüşünde Bağdat'a uğramış ve Katî'î'den *Müsned*'in tamamını dinlemek için birkaç ay bu şehirde kalmıştır.[507] Tarihe dikkat edildiği zaman Katî'î'nin vefat ettiği yıl olduğu görülmektedir. İhtilata uğradığı da ifade edilen Katî'î'nin, vefatına yakın bir tarihte *Müsned*'in tamamını, isteyenlere rivayet etmesi dikkat çekmektedir. Ancak Hâkim'in Bağdat'ta birkaç ay kalıp *Müsned*'in tamamını dinlediği bilgisine bakılarak Katî'î'nin vefat ettiği 368/979 yılının başlarında Bağdat'a geldiği ifade edilebilir. Katî'î'nin de aynı yıl Zilhicce

---

[506] Elbânî'nin söz konusu on bir ziyâdeye dair geniş açıklamaları için bkz. Elbânî, *ez-Zebbü'l-ahmed*, 43 ve devamı.

[507] İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 12-13; İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 1/59-60.

ayında vefat etmesi arada uzunca bir zamanın olduğunu göstermektedir.

İbnü'l-Cezerî'ye (v. 833/1429) göre Abdullah b. Ahmed babasının nüshalarından elde edebildiği rivayetleri işitmiş ve Katî'î'ye nakletmiştir. Bundan dolayı müsnedlerde karışıklık ve tekrarlar meydana gelmiştir. Bunun yanı sıra elde edemediği bazı rivayetler *Müsned* dışında kalmıştır. Elde edemediği ve *Müsned*'in dışında kalan rivayetlerde de birçok hadis vardır ve bunların içerisinde sahih hadisler de bulunmaktadır.[508]

Babanzâde Ahmed Naim (1872-1934) *Müsned*'e ziyâde hususunda şunları dile getirmektedir:

> "Elde dolaşan *Müsned*-i Ahmed nüshalarında sika olan oğlu Abdullah b. Ahmed'in (213-290), pederinden başka kimselerden rivayet ettiği ziyâdâtı da, Abdullah b. Ahmed'in etbâından Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î'nin (273-386) ziyâdâtı da vardır. *Müsned*-i Ahmed b. Hanbel'e isnâd olunan ahâdîs-i sakîme ise ekseriyyetle işte bu Katî'î'nin rivâyâtındandır. Bilmeyenler asıl *Müsned*'in malı i'tikâd ederler. Maalesef matbû' nüshada da bu ziyâdâta işâret konmamıştır."[509]

---

[508] İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 10.

[509] Zebîdî, *Tecrîd-i Sarîh*, 1/267.

Görüldüğü gibi Ahmed Naim Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâdeleri bulunduğunu ve bunların zayıf rivayetler olduğunu belirtmiştir.

Dr. Muhammed Abdurraûf'a göre Abdullah'ın ve Katî'î'nin ziyâdeleri bir yahut iki satırı geçmeyen kısa ve faydalı açıklamalardır. Bu ziyâdeler *Müsned*'e gösterilen ilgi ve alâkanın bir yansıması olarak görülebilir.[510] Kısacası Katî'î'nin ziyâdeleri çok sayıda değildir.[511]

Ali Yardım'ın konuyla ilgili kanaati şu şekildedir:

> "Abdullah, *Müsned*'in tertibini yapmış, fakat eseri piyasaya süremeden vefat etmiştir. O devirde eserin piyasaya sürülmesi demek, en azından ikinci bir nüshasının istinsâh (kopya) edilerek başka bir şahsa veya kütüphaneye mâl edilmesi demektir. İşte bu işi, Abdullah'ın talebesi Katî'î yapmıştır. Bugün elimizdeki nüsha, 'Katî'î nüshası' diye anılır. Bu yüzdendir ki, *Müsned*'deki hadislerin senedleri, aşağı yukarı şöyle başlar: 'haddesenâ Abdullah, haddesenî Ebî v.d.'. … Eserin musannifinin Katî'î olduğu şeklinde bir intibâ uyandıran bu şaşırtıcı durum, klasik devrin hadis rivayet geleneğinin bir îcabıdır."[512]

---

[510] Abdurraûf, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i", 30.

[511] Abdurraûf, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i", 25.

[512] Ali Yardım, *Hadîs II* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1984), 66.

Ahmet Yücel *Müsned*'de bulunan 27.647 hadisin yaklaşık 10.000 kadarının Abdullah b. Ahmed ve Katî'î'nin ilaveleri olduğunu belirtmiştir. Ancak burada sadece Katî'î'nin ilave ettiği hadis sayısına dair bir bilgi bulunmamaktadır.[513]

Arif Alkan günümüzdeki *Müsned* nüshasında toplam on iki rivayetin Katî'î'ye aitmiş gibi göründüğünü ifade etmiştir. Söz konusu rivayetlerde Katî'î'nin kendisinden nakilde bulunduğu râvilere bakıldığında ise hepsinin Katî'î'nin doğumundan önce vefat ettiğini belirtmiştir. Bu duruma müstensihlerden kaynaklanan bir hatanın sebep olduğunu söyleyerek söz konusu rivayetlerin hepsinin *İtrâfü'l-müsnidi'l-mu'telî*'de Abdullah b. Ahmed'in rivayetleri olarak yer aldığına işaret etmiştir.[514]

Bahadır Opus *Müsned*'e yapılan ziyâdeler konusuna değindiği çalışmasında Katî'î'nin ziyâdelerinin dört olduğu şeklindeki görüşü tercih etmiştir.[515] Ayrıca *Müsned*'in râvilerini de inceleyen yazar eserin Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed İbnü'l-Husayn'a kadar tek râvi ile nakledildiğini belirtmiş ve bu râvilerin

---

513 Yücel, *Hadis Tarihi*, 89.

514 Alkan, *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*, 106-107; Söz konusu 12 rivayet için bkz. 1/387, 388, 459, 461, 462, 470, 474, 484-485, 486, 491, 496, 500. İbn Hacer el-Askalânî, *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed*.

515 Bahadır Opus, *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yönelik Tenkitlerin Değerlendirmesi* 2016, 68-73, 80.

güvenilir olduklarını ifade ederek tek râvi durumunun *Müsned*'e bir zarar vermediğini söylemiştir.[516]

Ayrıca Katî'î, *Müsned*'de bulunan hadis sayısının kırk binden otuz veya kırk eksik olduğunu söylemektedir.[517] Ancak bugün elimizde bulunan *Müsned* nüshasında 27.647 hadis bulunmaktadır.[518]

Görüldüğü gibi Katî'î'nin *Müsned*'e ziyâde yaptığında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Asıl mesele bu ziyâdelerin sayısıdır. Ziyâde sayısı hakkında birçok görüş belirtilmiştir. Kanaatimizce Katî'î'nin *Müsned*'e yaptığı ziyâdelerin sayısı hususunda söylenebilecek en uygun görüş İbn Hacer el-Askalânî'nin *İtrâfü'l-müsnidi'l-mu'telî* eserindeki kanaatleriyle de uyumlu olan Züheyr en-Nâsır ve Luheydân'ın görüşüdür. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî Katî'î'nin çok az sayıda ziyâdede bulunduğunu ifade etmiş ve ikisi de bunun sayısını dört olarak tespit etmiştir.[519] İbn Teymiyye'nin görüşüne bakıldığında ise sanki Katî'î'nin yüzlerce yahut binlerce ziyâdesinin olduğu gibi bir düşünce sezilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki tüm görüşler incelendiğinde dört ziyâde görüşünün esas alınması daha uygun görünmektedir.

---

[516] Opus, *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yönelik Tenkitlerin Değerlendirmesi*, 68-72, 76-80.

[517] İbnü'l-Cezerî, *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*, 13.

[518] Yücel, *Hadis Tarihi*, 89.

[519] İbn Hacer el-Askalânî, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, 129.

Müsned Hibetullah b. Muhammed İbnü'l-Husayn'a (v. 525/1130) kadar tek tarikten gelmiştir. İbnü'l-Husayn'dan itibaren şöhret kazanmış ve tüm beldelere yayılmıştır. *Müsned*'in, İbnü'l-Husayn'a kadar geldiği isnad şu şekildedir[520]:

Tablo 3: İbnü'l-Husayn'dan Ahmed b. Hanbel'e

Müsned Rivayeti

[520] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, ts, 1/92-95 (Mukaddime).

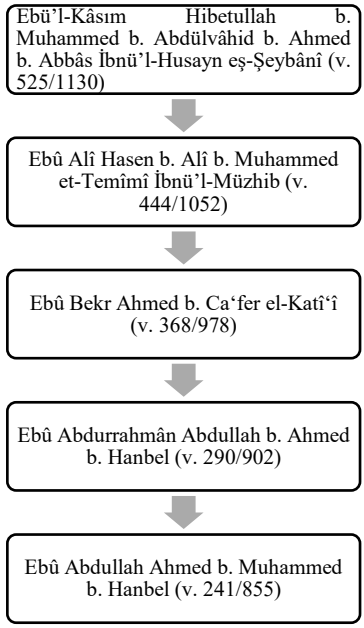
Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed b. Abdülvâhid b. Ahmed b. Abbâs İbnü'l-Husayn eş-Şeybânî (v. 525/1130)
Ebû Alî Hasen b. Alî b. Muhammed et-Temîmî İbnü'l-Müzhib (v. 444/1052)
Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer el-Katî'î (v. 368/978)
Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (v. 290/902)
Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (v. 241/855)

Ebû Musa el-Medînî (v. 581/1185) *Müsned*'in Katî'î'den itibaren başka bir isnadla da geldiğini ifade etmiştir[521]:

Tablo 4: Ebû Musa el-Medînî'nin Müsned Rivayeti

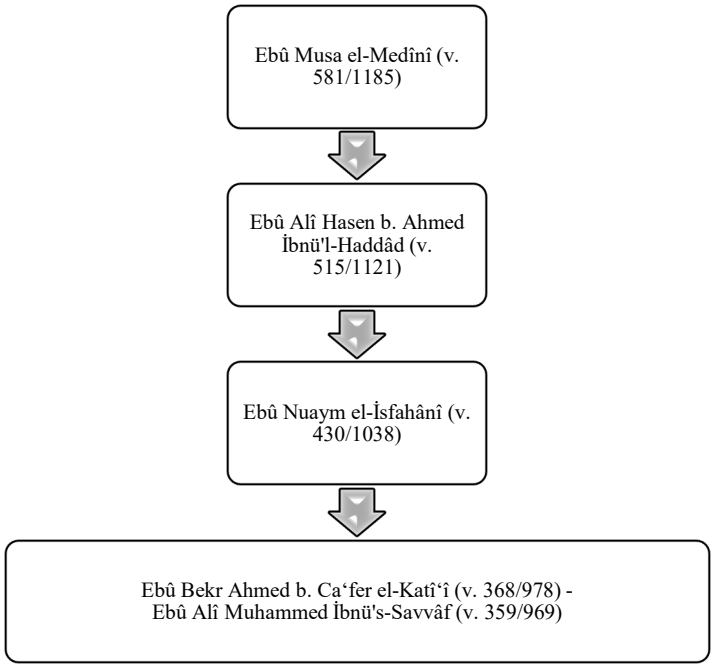

Ebü'l-Yümn el-Uleymî (v. 928/1522) *Müsned*'i dinlediğini ve Ahmed b. Hanbel'e kadar giden muttasıl bir isnada sahip

[521] Ebû Mûsâ el-Medînî, *Hasâisü'l-Müsned*, 27-29.

olduğunu ifade etmektedir. Uleymî'nin isnadında Katî'î de bulunmaktadır. Bu isnad şu şekildedir[522]:

[522] Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Makdisî el-Hanbelî el-Uleymî, *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût (Beyrût: Dâru Sâdır, 1417/1997), 5/152-154.

Tablo 5: Ebü'l-Yümn el-Uleymî'den Ahmed b. Hanbel'e *Müsned* Rivayeti

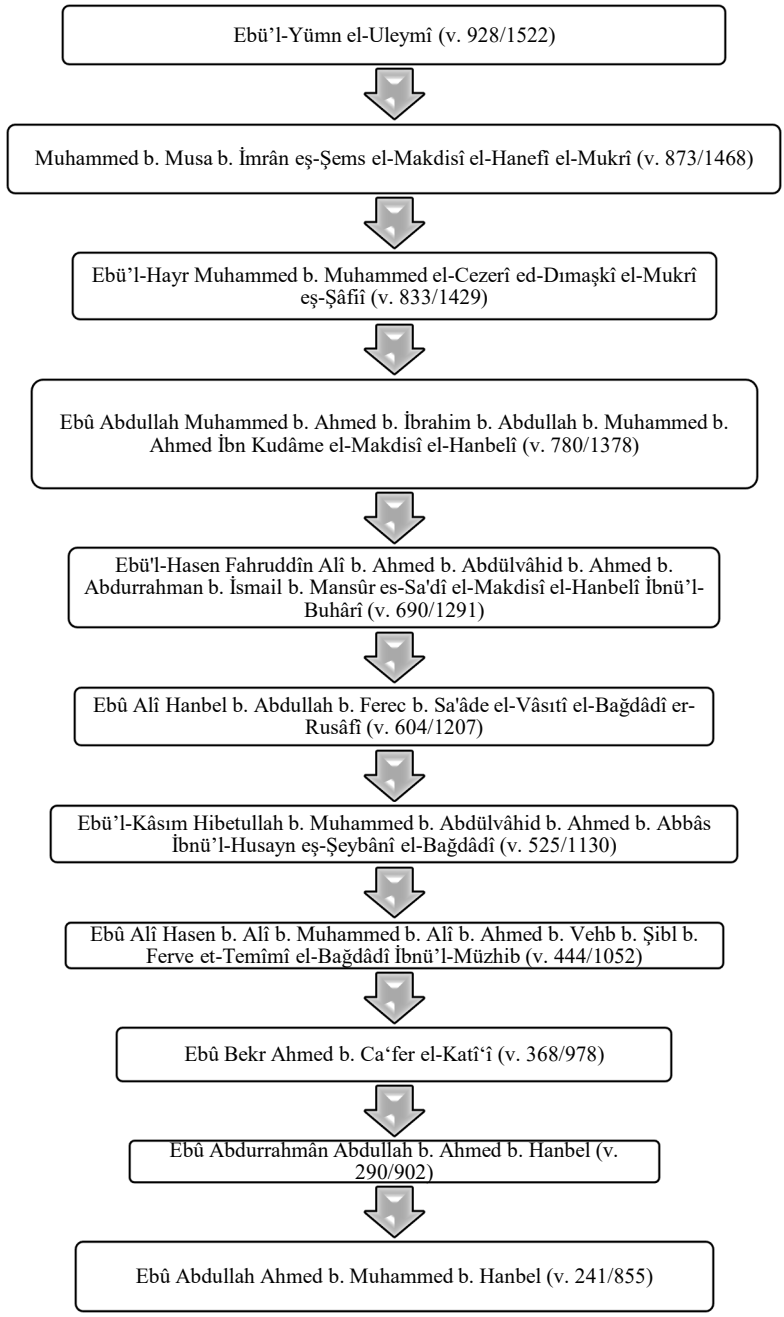

V. RİVAYET ETTİĞİ HADİSLERİNİN NİTELİĞİ VE SAYISI

Cevâmiu'l-kelim programının 4.5 sürümünde yaptığımız taramaya göre Ebû Bekr el-Katî'î'nin 2994 rivayetinin olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rivayetlerin 888'i üç ve daha fazla tarîki olan rivayetlerdir. 600 rivayetin sadece iki tariki bulunmaktadır. Geriye kalan 1506 rivayet ise bir tarîki olan hadislerden oluşmaktadır.[523]

VI. RİVAYET USÛLÜ

Katî'î, hocalarından rivayette bulunurken hadis aldığı hocasını tanıtıcı ek bilgiler vermektedir. Örneğin hocası Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim İbnü'l-Mukrî' el-İsfahânî'den (v. 381/991) rivayette bulunurken hocasının, Ebû Bekr İbn Ebû Dâvûd'un (v. 316/929) komşusu olduğu bilgisini senede eklemiştir.[524]

Katî'î'nin, isnada eklediği bilgi çeşitleri arasında hocasından nerede ve ne zaman rivayette bulunduğu bilgisi de vardır. O, hocası Ahmed b. Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahmân b. 'Âmir b. Tulbe b. Kays b. 'Âsım el-Minkarî el-Basrî'den (v. ?) 23 Rebîu'l-âhir 290/26 Mart 903 tarihinde Basra'da iken hadis rivayet ettiğini söylemektedir.[525] Katî'î, hocası Ebü'l-Hasen Abdülhâlik b.

---

[523] IslamWeb, *Gawami AlKalem V4.5* 4.5 (Arapça, Katar: İdâretü'l-âmme li'l-Evkâf, 2010).

[524] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 2/292.

[525] Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/615.

Abdülkerîm b. Yezîd es-Serahsî'nin (v. ?) 299/912 yılında Bağdat'a geldiğini ve ondan hadis rivayet ettiğini dile getirmektedir.[526]

Katî'î'nin isnada eklediği bir diğer bilgi çeşidi övgü niteliği taşımaktadır. O, hocası Ebü'l-Abbâs Fazl b. Sâlih el-Hâşimî'den (v. 300/913) rivayette bulunurken "insanların en faziletlilerindendi" bilgisini eklemiştir.[527]

Katî'î, talebelerine kıraat[528] ve imlâ[529] metoduyla hadis rivayet etmiştir. Örnek olarak talebesi Ebü'l-Fazl Abdüssamed b. Muhammed el-Hatîb (v. 437/1046), hocasından 367/978 yılında imlâ yoluyla hadis rivayet etmiştir.[530] Katî'î'nin kendisi de hocası Abbâs b. Velîd İbnü'l-Fazl'dan (v. ?) imlâ metoduyla hadis nakletmiştir.[531]

M. Enes Topgül, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, Ahmed b. Hanbel'in hocaları hakkında Abdullah'ın ya da Katî'î'nin, isnada pek çok isim tasrihleri yaptıklarını ifade etmektedir. Topgül'e göre *Müsned*'deki isnadlarda geçen, Ahmed b. Hanbel'in hocalarına dair isim tasrihlerinin tamamının Abdullah ya da

---

526 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/431.

527 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/348.

528 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/665.

529 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 3/161; 4/329.

530 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 12/312.

531 Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*, 14/39.

Katî‘î’ye[532] hamledilmesi gerekmektedir. Bu tasrihlerin sayısı da azımsanamayacak kadar fazladır.[533]

[532] Yazarın, muhtemelen Katî‘î’ye ait olduğunu belirttiği isnad içi bilgi örnekleri için bkz. Muhammed Enes Topgül, *İsnâdın Satır Araları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 34-35, 37-38, 142.

[533] Topgül, *İsnâdın Satır Araları*, 27-28.

SONUÇ

Çalışmada öncelikle "Giriş" bölümü olarak Katî'î'nin yaşadığı Bağdat'ın halîfeler özelindeki durumuna dikkat çekilmiştir. "Siyasi Durum" başlığı altında Bağdat'ın siyasi durumu Abbâsî hilâfeti bağlamında ele alınmıştır. Ardından "Hadis İlminin Genel Durumu" başlığında bu ilmin ilgili dönemlerdeki durumuna değinilmiştir. Ancak çalışmanın boyutunu artırmamak amacıyla hadis ilminin genel durumu Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminden itibaren ele alınmamıştır. Sadece Katî'î'nin yaşadığı dönemler olan hicrî üçüncü ve dördüncü asırla sınırlı tutulmuştur.

Birinci bölüm "Ebû Bekr el-Katî'î'nin Hayatı ve İlmî Şahsiyeti" adını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Katî'î'nin "hayatı" başlığı altında onun ismi, künyesi, nesebi, doğumu, ailesi, vefatı, kişiliği ve ahlâkî özelliğine dair bilgiler verilmiştir. Ardından "ilmî şahsiyeti" başlığı altında Katî'î'nin ilk tahsili, ders ortamı, kelâmî meselelere dair görüşü ve eserlerine değinilmiştir. "Eserleri" başlığı altında onun günümüze ulaşan matbu-mahtut ve kaynaklarda zikredilen eserleri söz konusu edilmiştir.

İkinci ve son bölüm "Hadis İlmindeki Yeri" adını taşımaktadır. Bu bölümde öncelikle Katî'î'nin "hadis öğrendiği hocaları" başlığı altında onun kendilerinden istifade ettiği yakın hocalarının hayatlarına dair bilgiler verilmiştir. Ardından "kendisinden hadis rivayet eden talebeleri" başlığı altında kendisinden en çok rivayette bulunan ve talebelerinin hayatı söz konusu edilmiştir.

Hoca ve talebeleri hakkında bilgi verildikten sonra Katî‘î’nin “güvenilirliği” başlığına geçilmiş, burada onun hakkında söylenen cerh-ta‘dîl ifadelerine yer verilmiştir. Ardından “Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’ine Ziyâdeleri” başlığı altında Katî‘î’nin *Müsned*’e ziyâdede bulunup bulunmadığı meselesi, ziyâde sayısı ve ilişkili hususlar ele alınmıştır. “Rivayet Ettiği Hadislerinin Niteliği ve Sayısı” başlığı altında Katî‘î’nin râvîsi konumunda olduğu hadislerin sayısı ve nitelikleri bilgisayar programı vasıtasıyla tespit edilmiştir. Bölümün son başlığında ise Katî‘î’nin “Rivayet Usûlü” incelenmiştir.

Katî‘î hakkında ulemanın cerh-ta‘dîl niteliğindeki görüşlerini özetle şöyle ifade edebiliriz:

Hâkim en-Nîsâbûrî onu “sika, me’mûn” olarak nitelemiştir. Hatîb el-Bağdâdî onun hakkında kitaplarının selde kaybolduğu, daha sonra bunları istinsah metodu ve benzeri gibi kendisine ulaşan cerh ve ta‘dîl niteliğindeki tüm nakilleri zikretmiş; bunların ardından - hakkındaki cerh ifadelerine rağmen (sanki onu savunarak) - hiç kimsenin Katî‘î’den hadis rivayet etmeyi bırakmadığını ve onun rivayetlerini delil olarak kullanmayı terk etmediğini belirtmiş ve onu “kesîru’l-hadîs” olarak nitelemiştir. İbnü’s-Salâh onu sika olup da ihtilâta uğrayanlar arasında zikretmiştir. Ebü’l-Hasen İbnü’l-Furât onu “mestûr, sâhibü’s-sünne, kesîrü’s-semâ‘” olarak nitelemiş, ayrıca ömrünün sonlarına doğru ihtilâta uğradığını, kendisine okunan şeyleri anlayamadığını ve görme yetisini kaybettiğini belirtmiştir. Zehebî onun ihtilâtının –kendisine okunan

herhangi bir şeyi anlayamayacak kadar- fazla olmadığını ifade ederek İbnü'l-Furât'ın görüşünü reddetmiştir. Ayrıca Zehebî, Katî'î'yi "şeyh, sadûk, makbul" olarak nitelemiştir. İbn Ebi'l-Fevâris onu "sadûk, mestûr, sâhibü's-sünne" olarak nitelemiş ve semâından şüphe edilmeyeceğini belirterek ta'dîl etmiştir. Ayrıca onun hakkında "lem yekün fi'l-hadîs bi-zâke" diyerek cerh etmektedir. Berkânî onun hakkında çok önyargılı olduğunu ancak sonradan bunda hata ettiğini ifade ederek onu "sadûk, sika, mücâbü'd-da've, şeyhun sâlih" olarak nitelemiş ve semâından şüphe edilmeyeceğini belirtmiştir. Fakat tüm bu ta'dîl ifadelerine rağmen onda bir akıl zayıflığı (beleh) ve gevşeklik (lîn) olduğunu da söylemeden geçememiştir. Hâkim (v. 405/1014), Berkânî'ye karşı Katî'î'nin hâlini tahsîn etmiştir. Dârekutnî onu "sika, zâhid, mücâbü'd-da've" olarak nitelemiştir. İbn Kesîr ise onun hakkında "sika, kesîrü'l-hadîs" ifadelerini kullanmıştır.

Görüldüğü gibi Katî'î hakkında birçok cerh ve ta'dîl ifadesi bulunmaktadır. Bu görüşlere istinaden onun adâlet bakımından herhangi bir cerhe uğramadığını ve âdil olduğunu; zabt bakımından ise cerh edildiğini söyleyebiliriz.

Ziyâde meselesine bakıldığında Katî'î'nin ziyâdelerinin *Müsned*'in sıhhati açısından kayda değer bir problem oluşturmadığı ifade edilebilir. Ancak *Müsned*'in rivayet tarihinin daha net ortaya çıkarılması için daha fazla çalışmaya ihtiyaç bulunduğu da aşikârdır. Nitekim *Müsned*'in tamamı Ahmed b. Hanbel'den (v. 241/855) Ebü'l-Kâsım Hibetullah b. Muhammed İbnü'l-Husayn'a

(v. 525/1130) kadar tek tarikten gelmiştir. İbnü'l-Husayn'dan itibaren şöhret kazanmış ve tüm beldelere yayılmıştır. *Müsned*'in tek tarîk üzere geldiği bu tarih aralığında Katî'î ve onun öğrencisi Ebû Alî Hasen b. Alî İbnü'l-Müzhib de (v. 444/1052) bulunmaktadır. Bu sebeple Katî'î'den sonra gelen *Müsned* râvileri İbnü'l-Müzhib ve İbnü'l-Husayn'ın da hayatına, hadis ilmindeki yerine ve özellikle *Müsned* rivayetindeki konumuna dair müstakil çalışmalar yapılması konunun daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılması için önem arzetmektedir. Nitekim bu râvilerin TDV İslam Ansiklopedisi'nde maddeleri de yer almamaktadır. Bunun yanı sıra ülkemizde Basra, Şam ve Medine'deki hadis halkalarına dair müstakil çalışmalar yapılmış ve yapılmaktadır. Önemli bir ilmî merkez konumunda olan Bağdat'taki hadis halkalarının da bu tür bir çalışmaya konu edilmesi yararlı olacaktır. Ayrıca *Cüz'ü'l-elf dînâr*'da geçen rivayetlerin konularına göre (ale'l-ebvâb) tasnif edilmesinin ilmî açıdan faydalı olacağı kanaatindeyiz. Bunları ifade etmekteki amacımız hangi konularda çalışmalar yapılabileceğine dair az da olsa bir fikir sunmaktır.

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Katî‘î’nin Hayatı Süresince Yönetime Gelen Abbâsî Halîfeleri……15
Tablo 2: *Cüz’ü’l-elf dînâr*’da Rivayet Sayısı ve Oranları…….70
Tablo 3: İbnü'l-Husayn'dan Ahmed b. Hanbel'e *Müsned* Rivayeti……153
Tablo 4: Ebû Musa el-Medînî'nin *Müsned* Rivayeti……149
Tablo 5: Ebü'l-Yümn el-Uleymî'den Ahmed b. Hanbel'e *Müsned* Rivayeti……....152

KAYNAKÇA

Abdurraûf, Muhammed. "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i". çev. Mücteba Uğur. *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları Diyanet Dergisi* 14/1 (Ocak 1975), 21-33.

Ağırakça, Ahmet. "İhşîdîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 21/551-553. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 20 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1416/1995.

_____ . *Fedâilü's-sahâbe*. thk. Vasiyyullâh b. Muhammed Abbâs. 2 Cilt. Mekke: Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, 1403/1983.

_____ . *Müsnedü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şuayb el-Arnaût - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, ts.

Aktan, Ali. "Mu'tazıd-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/383-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____ . "Mu'temid-Alellâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halîl b. Keykeldî. *Kitâbü'l-Muhtelitîn*. thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, Alî Abdülbâsit Mezîd. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, ts.

Alkan, Arif. *Ahmed b. Hanbel'in Hadis Anlayışı ve Müsned*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.

Altıkulaç, Tayyar. "İbn Galbûn, Ebü'l-Hasan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/499-500. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi IV*. İstanbul: Ensar, 12. Basım, 2018.

Âşıkkutlu, Emin. "Bir İsnad Tenkid Yöntemi Olarak Şartlı Cerh-Ta'diller ve Uygulamadaki Sonuçları". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2001), 49-80.

Aydın, Cemal Abdullah. *Hadiste Tahric*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılahları Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 8. Basım, 2015.

Başaran, Selman. "Halef el-Vâsıtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/239. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Bekrî, Muhammed Enver Muhammed Alî. *Mesâdiru telakkiyi's-Sîreti'n-Nebeviyye ve'l-'inâye bihâ abra'l-kurûni's-selâseti'l-ûlâ*, ts.

Bozkurt, Nahide. "Me'mûn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/101-104. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.

Büredî, Sâlih b. Abdülazîz b. Alî Âli 'Useymîn el-Hanbelî en-Necdî el-Kasîmî. *Teshîlü's-sâbile li-mürîdi ma'rifeti'l-Hanâbile*. thk. Ebû Zeyd Bekr b. Abdullâh. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2000.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *es-Sıhâh; Tâcü'l-lüğati ve sıhâhu'l-'Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 2. Basım, 1399/1979.

Cirit, Hasan. "Kürsü ve Kitap: V./XI. Yüzyılda Vâizler ve Hadis İlmiyle Münasebetleri". *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 53 (Aralık 2017), 1-26.

Cüdey', Abdullâh b. Yûsuf. *Tahrîru 'ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân li't-tibâ'a ve'n-neşr ve't-tevzî', 1424/2003.

Cürcânî, Yahyâ b. el-Hüseyn b. İsmâîl b. Zeyd el-Hüseynî eş-Şecerî. *el-Emâlî el-ma'rûfe bi'l-Emâli'l-hamîsiyye*. thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmâîl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

Çelebi, İlyas. "Sıfat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/100-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. *Suâlâtü'l-Hâkim en-Nîsâbûrî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl*. thk. Muvaffâk b. Abdullâh b. Abdülkâdir. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.

Demircan, Adnan. "Tâi'-Lillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/447-448. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Demirci, Mustafa. "İktâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 22/43-47. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Dihlevî, Abdülazîz b. Veliyyullâh. *Büstânü'l-muhaddisîn*. thk. Muhammed Ekrem en-Nedvî, Ebu'l-Hasen Alî el-Hasenî en-Nedvî. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, ts.

Dündar, Abdulhamit. *4/10. Yüzyılda Bağdat (Topografya, Toplumsal Yapı, Gündelik Hayat)*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Ebû Ahmed Muhammed Abdullâh el-A'zamî ez-Zıyâ'. *el-Câmi'u'l-kâmil fi'l-hadîsi's-sahîhi'ş-şâmil*. 12 Cilt. Riyâd: Dâru's-Selâm li'n-neşr ve't-tevzî', 1437/2016.

Ebû Alî el-Hasenî, Hâris b. Alî b. Abdilazîz. *Münteka'l-elfâz bitakrîbi 'ulûmi'l-hadîs li'l-huffâz*. thk. Subhî es-Sâmerrâî. Dımaşk: Mektebetü Dâru'l-Beyân, 2. Basım, ts.

Ebû Mûsâ el-Medînî, Muhammed b. Ebî Bekr el-İsfahânî. *Hasâisü'l-Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Muhammed b. Nâsır el-'Acmî. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1428/2007.

Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî – Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1416/1996.

Ebû Tâhir es-Silefî, Sadrüddîn Ahmed b. Muhammed b. Silefe. *el-Meşyehatü'l-Bağdâdiyye*. thk. Ebû Abdilbârî Rızâ Bûşâme. 35 Cilt, ts.

Elbânî, Muhammed Nâsırüddîn. *ez-Zebbü'l-ahmed 'an Müsnedi'l-İmâm Ahmed*. el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Dâru's-Sıddîk, 1420/1999.

———. *Fihrisü mahtûtâti Dâri'l-Kütübi'z-Zâhiriyye el-Müntehab min mahtûtâti'l-Hadîs*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan

Âl-i Selmân. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1422/2001.

_____. *Sahîhu't-Terğîb ve't-terhîb*. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif li'n-neşr ve't-tevzî', 1421/2000.

_____. *Silsiletü'l-ehâdîsi'z-za'îfe ve'l-mevzû'a ve eseruhâ es-seyyi' fi'l-ümme*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1412/1992.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Lüğa*. thk. Abdüsselâm Serhân - Muhammed Alî en-Neccâr. 16 Cilt. Kâhire: ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme, ts.

Fevzân, Abdullah b. Fevzân b. Sâlih. *el-Mihne ve eseruhâ fî menheci'l-İmâm Ahmed en-nakdî*. Riyâd: Dâru İbni'l-Cevzî, 1431/2011.

Fevzî, Ömer Faruk. *el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye*. 2 Cilt. Ammân, 2003.

Güler, Zekeriya. "Selefî Hareketin Tarihî Kökenleri ve Yöntem Problemi". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 9/3 (2009), 47-74.

_____. *İlk Yedi Asırda Hadis İlimleri Literatürü*, Konya: Adal-Ofset, 2002.

Güner, Ahmet. "Mutî'-Lillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____. "Müttakî-Lillâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Güngör, Recep Şükrü. *Nazmî-Zâde Hüseyin Murtazâ'nın Tezkire-i Evliyâ-i Bağdâd İsimli Eseri (İnceleme-Tenkitli Metin-*

Dizin). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.

Ğavrî, Seyyid Abdülmâcid. *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-hadîsiyye*. Dımaşk: Dâru İbn Kesîr, 2. Basım, 1433/2012.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1422/2002.

Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmiʿ li-ahlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. thk. Mahmûd Tahhân. 3 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Me'ârif, 1403/1983.

_____. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*. thk. Hasan Abdü'l-Mün'im Şelebî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1434/2013.

_____. *el-Müttefik ve'l-müfterik*. thk. Muhammed Sâdık Aydın el-Hâmidî. 3 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Kâdirî, 1417/1997.

_____. *Târîhu Medîneti's-Selâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 17 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1422/2001.

_____. *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhü ʿan bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm*. thk. Sükeyne eş-Şihâbî. 2 Cilt. Dımaşk: Talâs li'd-dirâse ve't-terceme ve'n-neşr, 1985.

Hatiboğlu, İbrahim. "Müsnid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/108. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Heysemî, Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. *Mecmaʿu'z-zevâʾid ve menbaʿu'l-fevâʾid*. thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. 10 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Kudsî, 1414/1994.

Hizmetli, Sabri. "Karmatîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Irâkî, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân. *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimeti İbni's-Salâh*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. el-Medînetü'l-Münevvera: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1389/1969.

IslamWeb. *Gawami AlKalem V4.5* 4.5. Arapça. Katar: İdâretü'l-âmme li'l-Evkâf, 2010.

İbn Abdülhâdî el-Makdisî, Yûsuf b. Hasen ed-Dımeşkî el-Hanbelî. *Tezkiratü'l-huffâz ve tebsıratü'l-eykâz*. thk. Nûreddin Tâlib vd. 1 Cilt. Lübnân: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011.

İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullâh b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*. thk. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, ts.

İbn Ebû Ya'lâ, Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Bağdâdî. *Tabakâtü'l-Hanâbile*. thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî. Kâhire: Matba'atü's-Sünneti'l-Muhammediyye, ts.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1399/1979.

İbn Ferhûn el-Mâlikî. *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni 'ulemâi'l-mezheb*. thk. Muhammed el-Ahmedî Ebu'n-Nûr. 2 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs, ts.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *el-Mu'cemü'l-müfehres; Tecrîdü esânîdi'l-kütübi'l-meşhûra ve'l-eczâi'l-mensûra*. thk. Muhammed Şekûr Mahmûd el-Hâcî el-Meyâdînî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1418/1998.

_____. *Lisânü'l-Mîzân*. thk. Abdülfettâh Ebû Ğudde. 10 Cilt. Beyrût: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1423/2002.

_____. *el-Kavlü'l-müsedded fi'z-zebbi ʿan Müsnedi Ahmed*. thk. Heyet. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiye, 1401/1980.

_____. *el-Mecmaʿu'l-müʾesses li'l-muʿcemi'l-müfehres*. thk. Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, ts.

_____. *Etrâfü Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel; İtrâfü'l-müsnidi'l-mu'telî bi-Etrâfi'l-Müsnedi'l-Hanbelî*. thk. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Kesîr - Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1414/1993.

_____. *Nüzhetü'n-nazar fî tavzîhi Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. thk. Nûreddîn Itr. Dımaşk: Matba'atü'l-Misbâh, 3. Basım, 1421/2000.

_____. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1414/1994.

İbn Hayr el-İşbîlî, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr b. Ömer. *Fihrisü İbn Hayr el-İşbîlî*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Muhammed Beşşâr Avvâd. Tunus: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2009.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî el-Büstî. *Kitâbü Maʿrifeti'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-duʿafâʾ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. 3 Cilt. Halep, 1396/1976.

_____ . *es-Sikât*. thk. Muhammed Abdülmu'îd Hân. 10 Cilt. Vizâretü'l-Me'ârif li'l-Hukûmeti'l-'Âlemiyyeti'l-Hindiyye, 1393/1973.

İbn Kesîr, 'İmâdüddîn Ebu'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 21 Cilt. Riyâd: Dâru Hicr, 1419/1998.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfiî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Abdullâh Alî el-Kebîr vd. 7 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Meârif, ts.

İbn Nukta, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülğanî. *Kitâbü't-Takyîd li-ma'rifeti'r-ruvât ve's-sünen ve'l-mesânîd*. thk. Seyyid Şerefüddîn Ahmed. 2 Cilt. Hindistan: Dâiretü'l-Me'ârifi'l-Osmâniyye, 1403/1983.

İbn Tağrîberdî, Cemâluddîn Ebu'l-Mehâsin Yûsuf el-Atâbekî. *en-Nucûmu'z-zâhira fî mulûki Mısr ve'l-Kâhira*. 15 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1352/1923.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Minhâcü's-sünneti'n-*

nebeviyye fî nakzi kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 9 Cilt, 1406/1986.

İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebü'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Mevzû'ât*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. 3 Cilt. Medîne: Muhammed Abdü'l-Muhsin Sâhibü'l-Mektebeti's-Selefiyye, 1386/1966.

_____. *el-Muntazam fî târîhi'l-mülûk ve'l-ümem*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ - Mustafa Abdulkâdir Atâ. 19 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.

_____. *Menâkıbü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin b. Abdurrahmân et-Türkî. 1 Cilt. Riyâd: Dâru Hicr, 2. Basım, 1409/1989.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *el-Mas'adü'l-ahmed fî hatmi Müsnedi'l-İmâm Ahmed*. thk. Heyet. Riyâd: Mektebetü't-Tevbe, 1410/1990.

_____. *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. ed. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1427/2006.

İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târîh*. 9 Cilt. Beyrût, 1406/1986.

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdulkâdir el-Arnâût - Mahmûd el-Arnâût. 10 Cilt. Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1410/1989.

İbnü'l-Keyyâl, Ebü'l-Berekât Zeynüddîn Muhammed (Berekât) b. Ahmed b. Muhammed el-Hatîb ed-Dımaşkî. *el-Kevâkibü'n-neyyirât fî ma'rifeti men ihtelata mine'r-ruvâti's-sikât*. thk. Abdülkayyûm Abdürabbinnebî. Mekke: el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, 2. Basım, 1420/1999.

İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.

İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî, Ebû Amr Osmân b. Abdurrahmân. *Ulûmu'l-hadîs*. thk. Nûreddîn Itr. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.

İğde, Muhyettin. *Siyasi-İtikadi Bir Mezhep Olarak Hanbeliliğin Teşekkül Süreci*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.

Kan, Kadir. *Abbâsîlerin Birinci Asrında Bağdat (145-232/762-847)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

_____. "Vâsik-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42/548-549. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "Fevâid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/500-501. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

_____. "Harbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/114-115. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Karabulut, Ali Rıza - Karabulut, Ahmet Turan. *Mu'cemü't-târîhi't-türâsi'l-İslâmî fî mektebâti'l-'âlem*. 6 Cilt. Kayseri: Akabe Kitabevi, ts.

Kâsım Alî Sa'd. *Mebâhis fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1408/1988.

Kâtib Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. İstanbul, 1943.

Katî'î, Ebû Bekr Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Bağdâdî. *Cüz'ü'l-elf dînâr ve hüve'l-hâmis mine'l-fevâidi'l-müntekât ve'l-efrâdi'l-ğarâibi'l-hisân*. thk. Bedr b. Abdullâh el-Bedr. Kuveyt: Dâru'n-Nefâis, 1414/1993.

Kaya, Mehmet Fatih. *Hadis Usûlünde İhtilât*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.

Kermî, Ebû Suheyb. *Mukaddimetü'l-Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1419/1998.

Kettânî, Muhammed b. Ca'fer. *er-Risâletü'l-müstetrafe li-beyâni meşhûri kütübi's-sünneti'l-müşerrafe*. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyyâti'l-Ezheriyye, ts.

_____. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Kevserî, Muhammed Zâhid. *Teʾnîbü'l-Hatîb ʿalâ mâ sâkahû fî tercemeti Ebî Hanîfe mine'l-ekâzîb*. Kâhire, Ahmed Hayri Baskısı., 1410/1990.

Kılıç, Yusuf. *el-Hatîbü'l-Bağdâdî ve Yararlandığı İlim Otoriteleri ve Hadis Râvileri*. İstanbul: Emre Matbaası, 1997.

Kırkpınar, Mahmut. "Mütevekkil-Alellâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Koçak, Faruk. *İstanbul Kütüphanelerindeki Hadis Cüzleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Koçyiğit, Talât. *Hadis Istılahları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.

_____. *Hadîs Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 8. Basım, 2012.

_____. *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Kâhir-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/172-173. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Leknevî, Ebu'l-Hasenât Muhammed Abdülhay. *el-Ecvibetü'l-fâzıla li'l-esʾileti'l-ʿaşereti'l-kâmile*. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1384/1964.

Luheydân, Dahîl b. Sâlih. *Ziyâdâtü'l-Katî'î 'alâ Müsnedi'l-İmâm Ahmed dirâseten ve tahrîcen*. el-Medînetü'l-Münevvera: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1422/2001.

Mârestân, Ebû Bekr Muhammed b. Abdülbaki b. Muhammed el-Ensârî Kâdî. *Ehâdîsü'ş-şüyûhi's-sikât; el-Meşyehatü'l-kübrâ*. 3 Cilt. Mekke: Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1422/2001.

Melchert, Christopher. *Sünnî Düşüncenin Teşekkülü; Din-Yorum-Dindarlık*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım, 2018.

Merkezü'l-Melik Faysal. *Hizânetü't-türâs - Fihrisü mahtûtât*, ts.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâ'i'r-ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım, 1408/1987.

Opus, Bahadır. *Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ine Yönelik Tenkitlerin Değerlendirmesi*. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Özafşar, Mehmet Emin. *İdeolojik Hadisçiliğin Tarihî Arka Planı - Mihne Olayı ve Haşeviye Olgusu-*. Ankara: OTTO, 3. Basım, 2017.

Özaydın, Abdülkerim. "Muktedir-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/144-145. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____. "Müktefî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/534-536. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

_____. "Müstekfî-Billâh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Özpınar, Ömer. *Hadîs Edebiyatının Oluşumu*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Basım, 2013.

_____. "Hadis İlminin Gelişim Dönemi". *Hadis*. ed. Zişan Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.

Polat, Salahattin. "Abdullah b. Ahmed b. Hanbel". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/81. TDV Yayınları, 1988.

____. "Keccî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/164-165. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Râmehürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd. *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*. thk. Muhammed Acâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1404/1984.

Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ. *el-Fethu'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî me'ahû Bülûgu'l-emânî min esrâri'l-Fethi'r-rabbânî*. 24 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1358/1940.

Sabrî, Âmir Hasan. *Zevâidü Abdillâh b. Ahmed b. Hanbel fi'l-Müsned me'a dirâse ani'l-İmâm Abdillâh ve cühûdihî fî hıdmeti's-sünne*. Beyrût: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1410/1990.

Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek b. Abdillâh. *Nektü'l-himyân fî nüketi'l-ʿumyân*. Beyrût: American University Library of Beirut, ts.

_____. *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed el-Arnaût - Türkî Mustafâ. 29 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/2000.

Saklan, Bilal. *Hadis Tarihinde Muhaddis Sûfîler (H. IV./M. X. Asır)*. İstanbul: Rıhle Kitap, 2. Basım, 2019.

Salı, Salih. *Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in Hayatı, Eserleri ve Hadis İlmindeki Yeri*, Şanlıurfa: Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.

Sehavî, Muhammed b. Abdurrahmân. *el-Mütekellimûn fi'r-ricâl (Erba'u resâil fî ulûmi'l-hadîs içerisinde)*. thk. Abdülfettâh

Ebû Ğudde. Halep: Mektebü'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 4. Basım, 1410/1990.

Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed İbn Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Abdullâh Ömer el-Bârûdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Cinân, 1408/1988.

Sever, Ali. *İbrahim el-Harbî ve Hadis İlmindeki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Seyyid, Eymen Fuâd. "Fâtımîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12/228-237. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Sezgin, Fuat. *Târîhu't-türâsi'l-'Arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî vd. 8 Cilt. Riyâd: Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1411/1991.

Sıyâm, Alî b. Abdullâh. *Cühûdü'l-muhaddisîn fî beyâni 'ileli'l-ehâdîs*, ts.

Sönmez, Mehmet Ali. "Firyâbî, Ca'fer b. Muhammed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/145-146. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.

Sübkî, Tâcüddîn Ebû Nasr Abdülvehhâb b. Alî b. Abdülkâfî. *Tabakâtü'ş-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*. thk. Abdülfettâh Muhammed el-Halv - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 10 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1383/1964.

Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn. *Suâlâtü's-Sülemî li'd-Dârekutnî*. thk. Saîd b. Abdullâh el-Humeyyid - Hâlid b. Abdurrahmân el-Cüreysî. Riyâd: Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1427/2006.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr. *Buğyetü'l-vuʿât fî tabakāti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Lübnân: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1384/1964.

_____. *Lübbü'l-Lübâb fî tahrîri'l-Ensâb*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz - Eşref Ahmed Abdülazîz. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991.

_____. *Tabakâtü'l-huffâz*. thk. Heyet. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 1414/1994.

_____. *Târîhu'l-hulefâ*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim el-Mısrî. Kâhire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.

_____. *Tedrîbü'r-râvî fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Muhammed Avvâme. 5 Cilt. el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suûdiyye: Dâru'l-Minhâc - Dâru'l-Yüsr, 1437/2016.

Şahyar, Ataullah. "Bid'at Ehlinden Hadis Rivayeti Kapsamında Mihne Sürecinin Cerh ve Ta'dile Etkisi". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/24 (Şubat 2013), 29-57.

Şahyar, Ayşe Esra. "Hadis Tarihindeki Anlamı ve Kullanımı Bakımından Yedi Hâfız Kavramı ve Dönemi". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 11/1 (2013), 27-51.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm el-Mısrî. 11 Cilt. Beyrût: Dâru's-Süveydân, ts.

Topgül, Muhammed Enes. *İsnâdın Satır Araları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.

Tücîbî, Ebü'l-Kāsım Alemüddîn Kasım b. Yûsuf b. Muhammed. *Bernâmec*. thk. Abdülhafîz Mansûr. ed-Dâru'l-'Arabiyye li'l-kitâb, ts.

Türkî, Abdullah b. Abdulmuhsin b. Abdurrahmân. *el-Mezhebü'l-Hanbelî dirâse fî târîhihî ve simâtihî ve eşhuri a'lâmihî ve müellefâtihî*. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle Nâşirûn, 1423/2002.

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.

Uleymî, Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Makdisî el-Hanbelî. *el-Menhecü'l-ahmed fî terâcimi ashâbi'l-İmâm Ahmed*. thk. Abdülkâdir el-Arnaût. 6 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1417/1997.

Uludağ, Süleyman. "Hallâc-ı Mansûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/377-381. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.

Varol, Mehmet Bahaüddin. "Abbâsîler". *İslam Tarihi II*. ed. Ahmet Önkal. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2018.

Vassâbî, Ebû Amr Nûreddîn b. Alî b. Abdullâh es-Sed'î. *Tuhfetü'l-lebîb bi-men tekelleme fîhim el-Hâfız İbn Hacer mine'r-ruvât hârice't-Takrîb*. ed. Muhammed b. Abdullâh el-İmâm. Mısır: Mektebetü İbn Abbâs, 1431/2010.

Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt b. Abdillâ el-Bağdâdî er-Rûmî. *Muʿcemü'l-büldân*. 5 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1397/1977.

Yardım, Ali. *Hadîs I*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1984.

_____. *Hadîs II*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1984.

Yavuz, Yusuf Şevki. "Mâtürîdiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/165-175. İstanbul: TDV Yayınları, 2003.

Yıldız, Abdullah. *Ebû Müslim el-Keccî ve Hadis Cüz'ü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Yıldız, Hakkı Dursun (ed.). "Abbâsîler". *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.

_____. "Abbâsîler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 1/31-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.

Yılmaz, Saim. *Abbâsîlerde Mu'tazıd ve Müktefî Dönemi*, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2015.

_____. *Hadis Sözlüğü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1. Basım, 2020.

_____. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2012.

_____. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 12. Basım, 2014.

_____. "İlk Hadis Usûlü Eserlerinin Yazıldığı İlmi Ortam". *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2004), 241-261.

Yücesoy, Hayrettin. "Mihne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 30/26-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Zâvî, et-Tâhir b. Ahmed et-Trablusî. *Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Muhît alâ tarîkati'l-misbâhi'l-münîr ve esâsi'l-belâğa*. 4 Cilt. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 3. Basım, ts.

Zebîdî, Ebü'l-Abbâs Zeynüddîn (Şihâbüddîn) Ahmed b. Ahmed b. Abdillatîf eş-Şercî. *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*. çev. Babanzâde Ahmed Naim. 13 Cilt. Başbakanlık Basımevi - Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Basım, 1976.

Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Dîvânü'd-du'afâ ve'l-metrûkîn ve halkun mine'l-mechûlîn ve's-sikât fîhim leyyin*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî. Mekke: Mektebetü'n-Nahda el-Hadîse, 1387/1967.

_____. *el-'İber fî haberi men ğaber*. thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa'îd b. Besyûnî Zağlûl. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

_____. *el-Muğnî fi'd-du'afâ*. thk. Nûreddîn Itr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.

_____. *el-Müştebih fi'r-ricâl: Esmâ'ihim ve ensâbihim*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 2 Cilt. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabîyye, 1962.

_____. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995.

_____. *Siyeru aʿlâmi'n-nübelâʾu a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 30 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1404/1984.

_____. *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. thk. Ömer Abdüsselâm ed-Tedmürî. 53 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1411/1991.

_____. *Tezkiretü'l-huffâz*. thk. Vizâretü'l-Me'ârif li'l-Hukûmeti'l-'Âlemiyyeti'l-Hindiyye. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ed-Dımaşkî. *el-A'lâm Kâmûsü terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-ʿArab ve'l-müstaʿrebîn ve'l-müsteşrikîn*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 15. Basım, 2002.

Zübeyrî vd., Velîd b. Ahmed el-Hüseyn. *el-Mevsûatü'l-müyessera fî terâcimi eimmeti't-tefsîr ve'l-ikrâ ve'n-nahv ve'l-luğa mine'l-karni'l-evvel ilâ el-muâsırîn mea' dirâsetin li-akâidihim ve şey'in min tarâifihim*. Britanya: Silsiletü İsdârâti'l-Hikme, 1424/2003.

"el-Mektebetü'ş-Şâmile". 23 Aralık 2020. https://shamela.ws/index.php/author/529

"Mevsû'atü'l-Hadîs". 24 Aralık 2020. https://hadith.maktaba.co.in/single-book/493/-جزء-الألف-دينار-للقطيعي/844341

"Şebeketü Mişkâti'l-İslâmiyye". 09 Ocak 2021. http://www.almeshkat.net/book/4447